

Diplomová práce

obor: ekonomie

Keynes a keynesovství

Metodologické problémy neoklasické syntézy

Jan Stráský

vedoucí práce: Prof. Milan Sojka

Fakulta sociálních věd

Praha 1998

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně a všechny použité prameny jsem uvedl v seznamu citované literatury.

Praha, 22. 8. 1998

Jan Stráský

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval prof. Milanovi Sojkovi za pomoc a cenné rady, které mi poskytl při volbě tématu i při úvahách o celkovém plánu práce. Diskuse nad jednotlivými kapitolami mne vždy povzbudily do další práce. Největší ocenění bych však rád projevil k přesné volbě literatury, kterou mi k vypracování zadaného úkolu poskytl. Troufám si říci, že bez jeho rad a knih by tato práce nikdy nemohla vzniknout.

„Jestliže jsem se odchýlil od klasické teorie, jde především o rozdíl v analýze, a jednotlivé body tohoto rozdílu nemohly být proto plně osvětleny, pokud se čtenář neseznámil *s mou vlastní metodou*.“

John Maynard Keynes:

Obecná teorie úroku, zaměstnanosti a peněz

„Bylo by možné se domnívat, že čtení Keynesa je významnou částí rozvíjení keynesovské teorie. Ve skutečnosti je pravý opak pravdou..., [neboť cílem není] objasnit názory jednoho konkrétního člověka. Pokud nová keynesovská ekonomie není pravdivou reprezentací Keynesových názorů, *pak tím hůř pro Keynesa*.“

Gregory N. Mankiw:

„The Reincarnation of Keynesian Economics“

Obsah:

ÚVOD	2
KAPITOLA 1: METODOLOGIE VĚDY A EKONOMIE	5
INDUKTIVISMUS A DEDUKTIVISMUS	5
FALZIFIKACE: HYPOTETICKO-DEDUKTIVNÍ METODA	9
INSTRUMENTALISMUS A REALISMUS	13
KAPITOLA 2: KEYNESOVA METODA A EKONOMICKÁ TEORIE	18
KEYNESOVO POJETÍ PRAVDĚPODOBNOSTI	18
ATOMISTICKÁ HYPOTÉZA A VOLBA JEDNOTEK ANALÝZY	23
TEORIE INVESTIC A CHOVÁNÍ ZA NEJISTOTY	28
KAPITOLA 3: KRITIKA NEOKLASICKÉ SYNTÉZY	35
MODEL IS-LM A SHRUTÍ KEYNESOVA STATICKÉHO MODELU	35
ÚPLNÝ KEYNESOVSKÝ MODEL	39
PATINKINOVA TEORIE REÁLNÝCH PENĚŽNÍCH ZŮSTATKŮ	45
DOPLNĚNÍ KEYNESOVSKÉHO MODELU: PHILLIPSOVA KŘIVKA	49
NEROVNOVÁŽNÉ KEYNESOVSTVÍ	55
KAPITOLA 4: MR. KEYNES A „KLASIKOVÉ“	62
ZÁKLADNÍ ODLIŠNOSTI KEYNESOVA SYSTÉMU	62
FINANČNÍ MOTIV A TEORIE ENDOGENNÍCH PENĚŽ	67
HRANICE NEOKLASICKÉ TEORIE	71
ZÁVĚR	78
BIBLIOGRAFIE:	81

Úvod

Název této práce je inspirován titulem knihy A. Leijonhufvuda, která se zabývá rozdíly mezi teorií J. M. Keynesa a teoriemi, jež jsou souhrnně označovány jako „keynesovské“.¹ V době svého napsání tato kniha otevřela diskusi o tom, zda tehdejší převládající makroekonomickou teorii lze považovat za rozvíjení Keynesova odkazu, či nikoliv, a my jej používáme proto, že základní otázku naší práce by bylo možné formulovat obdobně. Ačkoliv dnes hlavní proud ekonomické teorie do značné míry ovládl „modernizované“ klasické teorie (zejména tzv. nová klasická makroekonomie) a „keynesovskou revolucí“ tak mnozí považují za ukončenou, otázka neztrácí na významu. Pokud totiž Keynesovu teorii nelze ztotožnit s keynesovstvím, je obtížné tvrdit, že byla ve střetu s monetarismem a ostatními „klasickými“ teoriemi poražena. Navíc je potřeba určit, odkud pramení odlišnosti, pro něž by se „klasická“ kritika neměla vztahovat na Keynesa samotného, a také otázka, jak má být Keynesova teorie hodnocena ve vztahu k teoriím, jež ji nahradily na ekonomickém výsluní.

Východiskem této práce je přesvědčení post-keynesovských ekonomů o tom, že Keynesova teorie byla později rozvíjena velmi problematickým způsobem, který nejen přetváří Keynesa do tvaru, který neodpovídá jeho záměrům, ale navíc poukazuje i na důležité negativní rysy převládajícího způsobu ekonomického uvažování. Na tomto dvoustranném závěru staví tito autoři svůj vlastní program, který spočívá na jedné straně v rozvíjení „původního“ Keynesova odkazu, na druhé straně pak v kritice „klasické“ teorie. Tím, že je Keynesova teorie vyložena jako skutečná alternativa (neo)klasické ekonomie, vystupuje ovšem do popředí podmíněnost toho, co bylo až dosud považováno za celkem obecně platnou ekonomickou teorii. Zároveň se tím obrací pozornost k metodologickým otázkám: ke zkoumání založení ekonomie *jako vědy*. Právě od otázky metodologického základu vychází naše práce.

Ekonomickou metodologii nechápe ortodoxní teorie jako významný problém² a víceméně s malými obměnami přijímá popperovský hypoteticko-deduktivní model. Již úryvek z Keynesovy *Obecné teorie*, který je prvním mottem této práce,³ naznačuje, že Keynes věnoval otázce vědecké metody pozornost a nepovažoval ji za odvozenou. Zdá se nám příznačné, že první Keynesovy práce vůbec nesouvisely s ekonomikou, nýbrž s teorií pravděpodobnosti a etikou: nikoliv proto, že by snad Keynes váhal, než se rozhodl stát se ekonomem, nýbrž proto, že svou ekonomickou teorii začal rozvíjet až poté, co zodpověděl otázky, které je možné

¹ Je to ovšem kniha (Leijonhufvud, 1968).

² (Pheby, 1992) cituje bez udání pramene výrok, který může být označen za „ekonomické přísloví“: „*Those who can do economics, those who cannot do methodology.*“

označit jako metodologické. Přesto úvodní kapitola může působit jako příliš obšírný exkurz do filosofie vědy, který nemá s ekonomikou mnoho společného. Proti tomuto tvrzení lze namítnout, že ortodoxní metodologie staví právě na těchto základech. Navíc, problémy filosofie vědy, které popisujeme, byly problémy právě Keynesovy doby a Cambridge byla jedním z míst, kde probíhalo jejich řešení. Keynes odmítal vyhraněný induktivismus pozitivistů a do značné míry i přístup založený na falzifikaci, který je charakteristický pro ortodoxní ekonomickou teorii. Ještě hůře dopadá v tomto srovnání instrumentalismus, který přesto neztrácí své zastánce v rámci ortodoxní ekonomie.

Další kapitola je věnována Keynesově metodologii a jejím implikacím: zejména teorii investic jako popisu chování za nejistoty. Jde nám o to, ukázat, jak se Keynes vyhnul obtížím jednoduchých dvojic metodologických protikladů a v čem se výslovně odchýlil od axiomů běžně přijímaných ortodoxní ekonomickou teorií. Kromě konceptu nejistoty, který je v rozporu s předpokladem maximalizačního chování ekonomických subjektů, jde zejména o odmítnutí tzv. atomistické hypotézy, která je základem metodologického individualismu. Tento rozchod s „klasickou“ tradicí umožnil Keynesovi podle našeho výkladu položit základy systému, který nemohl být převeden zpět do rámce neoklasické ekonomické teorie. Odpovídající rozvíjení Keynesova odkazu musí tudíž vycházet z odlišného metodologického rámce a celá řada samozřejmých závěrů ortodoxní ekonomie může vyvolávat značné pochybnosti.

Třetí kapitola se snaží již na úrovni ekonomické teorie popsat způsob, jakým byla Keynesova teorie rozvíjena v rámci neoklasické syntézy. Od původního Hicksova modelu IS-LM přecházíme k diskusi vlivného „úplného keynesovského modelu“ F. Modiglianiho: hlavními problematickými body těchto modelů je zanedbání role nabídky, zapojení neoklasické představy trhu práce a chybějící mechanismus určení cenové hladiny. Právě poslední obtíž vyžadovala zahrnutí Phillipsovy křivky, jež představovala pro kritiku monetaristů relativně snadný cíl. Zbytek kapitoly se zabývá teoreticky důsledným řešením problému Phillipsovy křivky, který představuje nová klasická ekonomie pracující s hypotézou racionálních očekávání. V části, která se věnuje „nerovnováznému keynesovství“ se ale snažíme ukázat, že hlavním předpokladem nové klasické makroekonomie je spíše představa dokonale se vyčišťujících trhů. Hypotéza racionálních očekávání - ač je tomu v neoklasické syntéze přesně naopak - není s Keynesovou analýzou v zásadě neslučitelná. Tento závěr zároveň poukazuje k důležitosti walrasovské teorie všeobecné rovnováhy jako prvku teoretické výbavy obnovených klasických směrů.

³ (Keynes, GT, str. 251 čes. překl.)

Závěrečná kapitola je věnována rekapitulaci základních odlišností Keynesova systému od „klasické“ teorie a kritice neoklasické ekonomie, již se na základě Keynesese snaží podat post-keynesovská ekonomie. Charakteristická odlišnost Keynesovy teorie spočívá v odmítnutí základních „klasických“ předpokladů: neutrality peněz, dokonalé substituovatelnosti a nejistoty redukované na riziko. Hlavní roli v odmítnutí těchto předpokladů hraje Keynesův koncept principiální nejistoty, který lze chápat také jako zdůraznění časového rozměru ekonomických procesů (tzv. historický čas). Při tomto pojetí nejistoty hrají nezastupitelnou roli peníze, které nejsou redukovatelné na neoklasickou představu komodity usnadňující směnu mezi subjekty. Ekonomický systém má charakter *monetární produkční ekonomiky*: peníze ovlivňují reálné veličiny v systému, který funguje v čase. Neoklasická dichotomie, která zajišťuje neutralitu peněz v dlouhém období, je zde nahrazena vzájemnou závislostí peněžních a reálných veličin. Nemožnost zahrnout keynesovské výsledky do neoklasického rámce je do značné míry dána odlišností metodologických východisek. Neslučitelnost Keynesovy a „klasické“ teorie nás vede k závěru, že „keynesovská revoluce“ v provedení neoklasické syntézy, nové keynesovské ekonomie a ostatních diskutovaných směrů, byla pokusem odsouzeným k nezdaru, nebo spíše pokusem, jež se vůbec nekonal. Druhý citát v záhlaví⁴ víceméně potvrzuje, že o autentické rozvíjení Keynesovy teorie tyto směry ani neusilují.

⁴ (Mankiw, 1992, str. 560)

Kapitola 1: Metodologie vědy a ekonomie

Neortodoxní ekonomické metodologie si často stěžují⁵, že metodologie ortodoxní ekonomie, která vychází z modernistické metody je dualistická a vymezuje se jednoznačnou strukturou opozit. Metodologie ortodoxní ekonomie chce stanovit *demarkační kritérium* a být „přísnou vědou“, která ze svých hranic vyloučí vše nevědecké. Chce založit ekonomii buď na *induktivismu*, nebo na *deduktivismu* a snaží se „rozhodnout a ukončit“ spor těchto dvou postupů. Dále je založena na *individualismu* a *instrumentalismu* a odmítá jako možný postup *organicismus* a *realismus*. Taková síť protikladů je však v posledku omezující a vede k neuspokojivému stavu ekonomické teorie, která je na tomto základu vybudována. Do značné míry je to způsobeno tím, že popsána struktura dvojic protikladů je založena v metodologii přírodních věd a příliš se nehodí pro vědu „společenskou“: základní rozdíl zde ovšem tkví v tom, že přírodní vědy zkoumají *mechanistické zákony*, zatímco společenské vědy se snaží popisovat chování svobodných lidských bytostí. Abychom toto tvrzení prozkoumali, nastíníme pole metodologie vědy v poněkud širším záběru a budeme se snažit ukázat nedostatečnost dualistického přístupu.

Induktivismus a deduktivismus

Induktivismus lze označit za původní metodologii novodobého empirismu, který sehrál důležitou roli ve formování moderní vědy. Ačkoliv vývoj induktivismu by bylo možné sledovat historicky již od díla F. Bacona a anglických empiristů (D. Hume, G. Berkley), zaměříme se ve výkladu na modernější verzi induktivního přístupu - totiž tzv. *novopozitivismus*⁶: důvodem tohoto výběru je také to, že přímo souvisí s postupy verifikace a konfirmace. Hned zpočátku je ale třeba upozornit, že pod pojmem indukce se vlastně skrývají tři různé skupiny problémů: enumerativní indukce, eliminativní indukce a tzv. princip uniformity přírody. *Enumerativní indukce* je prostý úsudek z části na celek⁷ a jeho obtíže jsou zřejmé. *Eliminativní indukce* se naproti tomu znamená postup, ve kterém zkoumáme fenomén v různých podmínkách a eliminujeme faktory, které nemají vliv na jeho vysvětlení.⁸ Konečně *princip uniformity přírody*

⁵ Např. Dow (1996), Lavoie (1992), Pheby (1988).

⁶ Termín „pozitivismus“ poprvé použil jako označení své filosofie Auguste Comte (1798-1857). Názvem „novopozitivismus“, resp. „logický pozitivismus“ označujeme skupinu filosofů z počátku 20. století (M. Schlick, R. Carnap, O. Neurath a také mladý L. Wittgenstein), kteří se snažili různými způsoby navázat na původní pozitivismus (ale i na jiné myšlenkové směry).

⁷ Tedy úsudek typu: 1) První člověk je muž, 2) Druhý člověk je muž, tedy *závěr*: Všichni lidé jsou muži.

⁸ Důležitý je zde negativní postup, tj. eliminace. Indukce označuje spíše souvislost s empirickým pozorováním.

souvisí s usuzováním od minulých případů k budoucnosti: takový úsudek je také založen na indukci.⁹

Základním stanoviskem novopozitivismu je přesvědčení, že jediným skutečným poznáním je poznání vědecké, tj. poznání objektivně platné a pravdivé. Taková tvrzení jsou pak jasně odlišitelná (pomocí určitého demarkačního kritéria) od všech ostatních tvrzení, která nemají žádný kognitivní obsah.¹⁰ Charakter vědy samotné je *empirický*: východiskem jsou tzv. protokolární věty, zcela objektivní pozorování nezávislá na pozorovateli. Takové danosti jsou tím nejjednodušším, více nesporným, empirickou bází vědy. Úkolem vědy je pak redukce všech vět a explicitní definice všech vědeckých pojmů v jazyce této báze. Takové pojetí se může zdát až neuvěřitelně vypjaté a později jej někteří novopozitivisté (např. R. Carnap) značně oslabili. Přesto mladý L. Wittgenstein ve svém *Traktátu* píše (Wittgenstein, 1993, 5.3, 4.21 a 4.211)¹¹:

„Všechny věty jsou výsledky pravdivostních operací s elementárními větami.“ (...) „Nejjednodušší věta, elementární věta, tvrdí existenci nějakého stavu věcí (*Sachverhalt*). Znakem elementární věty je, že s ní nemůže být žádná elementární věta ve sporu.“¹²

Hlavní námitkou, kterou lze vznést, je, že od vět o fenomenalistických danostech formulovaných v první osobě je třeba přejít k tvrzením „objektivním“, podobným jazyku fyziky. To je ale dlouhá a obtížná cesta. Jde tedy o sdělitelnost empirických daností, která při zastávaném metodickém solipsismu vůbec není samozřejmá. Problém je v tom, že smyslová data mají být nepochybná, pokud je máme, a zároveň je třeba, aby měla „objektivní“ charakter. Protože fenomény představují jednotu, spojení „vnější“ zkušenosti a „vnitřních prožitků“, je třeba vnitřní zkušenost nějak „odstranit“ a zabezpečit tak alespoň *intersubjektivitu* daného. Naše poznání je ale omezeno na fenomény a jejich očištění se tak „nemá o co opřít“. Tento rozpor se někdy označuje jako *mýtus daného*. S podobným problémem se potýká i fenomenologie E. Husserla: ten navíc rozlišuje mezi dvěma cestami „k věcem samým“, tj. k fenoménům. Vedle postupu fenomenologické redukce, který má diskursivní strukturu, připouští Husserl také možnost „přímého“ přístupu ke skutečnosti, který nazývá „zřením podstat“ (*Wessenschau*). Otázkou zůstává, jak tento přímý přístup ke skutečnosti vztáhnout k procedurám fenomenologické analýzy (kterou Husserl ovšem považuje za přísně vědeckou).

⁹ Poprvé jej zformuloval D. Hume (1975, str. 34-35). Jde o to, že induktivně odvozený koncept používáme k oprávnění induktivního úsudku (argumentace kruhem). Hlavním problémem není nesprávnost (indukce není dedukce a nemůže být posuzována logickými měřítky), ale *spolehlivost* takového úsudku.

¹⁰ Je vidět, že kromě již zmíněných anglických empiristů byli novopozitivisté ovlivněni také *novokantovstvím*. V důrazu na existenci tzv. demarkačního kritéria se vrací v poněkud zjednodušené podobě původní záměr Kantovy *Kritiky čistého rozumu* pevně analyticky vymezit podmínky možnosti a tím i hranice lidského poznání.

¹¹ Kniha *Tractatus Logico-philosophicus* vyšla poprvé v roce 1921. Citováno podle českého překladu z roku 1993 a podle tradičního číslování odstavců.

¹² Dobré shrnutí rané Wittgensteinovy představy o světě a jasné linii mezi poznatelným a nepoznatelným, resp. vědeckým a ne-vědeckým poskytuje také první a poslední věta citované knihy: „Svět je všechno, co fakticky je. (...) O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet.“

Přechod od „zření podstat“ k intersubjektivní vědě lze označit za hlavní problém fenomenologie, obdobný přechodu od subjektivních protokolů k protokolům fyziky v pozitivismu.

Na představě jednoznačné a invariantní báze atomických daností pak pozitivisté stávají induktivisticky celou vědu. Induktivní postup za předpokladu empirické báze vede k jediné správné generalizaci a zákony a struktury zákonů pak tvoří (jedinou) správnou teorii. Induktivní postupy pozitivisté však sami spíše přebírali od starších autorů (kromě F. Bacona především od J. S. Milla). Základním úkolem se v tomto pojetí stává nalezení kritéria k rozhodnutí, které věty jsou redukovatelné na empirickou bázi, anebo naopak, které jsou z ní - indukci - odvoditelné.

Pokud přijmeme tvrzení přímé souvislosti induktivně odvozených vět teorie s empirickou bází, ozřejmí se nám i kritérium demarkace smysluplných výroků, které novopozitivisté zformulovali: *smyslem věty je metoda její verifikace*. Verifikací se zde rozumí vyvození všech důsledků obecné věty až na úroveň atomárních empirických daností a zjištění, zda se důsledky shodují s protokolárními větami. Pokud takový postup existuje, obecná věta má smysl a může být součástí teorie. Protože provedení takových testů pro všechny individuální tvrzení může být velmi zdlouhavé, pozitivisté toto kritérium postupně změnili na požadavek *principiální verifikovatelnosti*. Důležité zde však je to, že všechny požadované testy *je možné* vzhledem k charakteru empirické báze provést.

Vážnější obtíž je ale spojená s představou (epistemologické) invariance empirické báze. Jakmile připustíme, že protokolární věty se mohou v čase měnit, tedy vstupovat do báze a vystupovat z ní, stávají se protokolární věty jen jednotlivými případy pozorování a ztrácejí charakter daného. Původní koncept verifikace upadá znovu do problémů induktivní pravděpodobnosti a mění se v pouhou *konfirmaci*.¹³ Právě toto zeslabení bylo však důsledkem přetrvávajících problémů a příčinou postupného úpadku novopozitivistického programu.

Deduktivistické postupy lze charakterizovat důrazem na *reflexi* a *introspekci* oproti empirickému zkoumání a používáním *axiomů*, z nichž jsou deduktivně vyvozovány jejich důsledky. Počátky použití tohoto postupu ve vědecké praxi jsou spojovány s R. Descartem: zjednodušeně řečeno proto, že jeho filosofie je charakterizována obratem k reflexi a deduktivním odvozováním všech ostatních závěrů z reflektivně získaných východisek. Je třeba

¹³ Konfirmace je již jen induktivně pravděpodobným měřítkem počtu pozitivních testovaných případů. Vzrůstá s rostoucím počtem úspěšných prověření jednotlivých případů obecného tvrzení a pokud není nalezen negativní případ. Tento základní ústupek z původní metodologické pozice obsahuje Carnap (1936, 1937). Odtud je již jen malý krok k Popperově kritice verifikace.

řící, že kartezianismus je jako metoda vědy velmi často kritizován¹⁴, k čemuž jen přispívá fakt, že je postaven na nepřekročitelném dualismu mechanicky pojímané hmotné substance a myšlení. Toto ostré rozlišení připomíná protiklad vědeckého a ne-vědeckého, který jsme v části o induktivismu zpochybnili.

Je nesporné, že Descartova koncepce vědy staví na *reflexi*: jejím základem je totiž pochybnost, která obecně ve světě nalézá jedinou jistotu, totiž jistotu vlastní existence, jistotu *subjektu*. Na základě toho je provedeno i dualistické oddělení hmoty od myslící substance. Tento základ je skutečnou, *metafyzickou* jistotou, která nemůže být „vědecky“ zpochybněna. Další postup je sice deduktivní, ale zároveň ztrácí onu neotřesitelnou jistotu počátku: Descartes přijímá k vědeckému vysvětlení světa tři základní *hypotézy*¹⁵, na jejichž základě konstruuje mechanická vysvětlení jevů. Právě proto, že hypotézy jsou založeny na metafyzických závěrech, nejsou libovolné tak, jak se obvykle pojímají axiomy vědeckých teorií. Protože axiomy „není třeba dokazovat“, vědecké teorie jsou v nich neomezeny: ontologické závazky, které z nich pak vyplývají, jsou vedeny mnohem více snahou vysvětlovat či predikovat než zakládající úvahou o povaze těchto předpokladů samotných. Pokud však jde o jistotu poznatků založených na hypotetických předpokladech, Descartes si uvědomuje, že už mezi jistotou matematiky a fyziky je propastný rozdíl.¹⁶

Stejně tak platí, že v oblasti rozumového poznání by podle Descarta měla existovat „jedna pravda o každé věci“: takové poznání by mělo být všeobecné, „jasné a zřetelné“. Přesto však Descartes ponechává možnost omylu, která je dána existencí *svobodné vůle* každého subjektu.¹⁷ Tím se ovšem dostáváme k tomu nejdůležitějšímu: pokud Descartovy vědecké teorie staví na mechanicismu, lidská vůle, která je atributem ducha, nemůže být popsána v rámci mechanistického schématu. To znamená, že použití Descartovy představy na společenské vědy je zcela neadekvátní. On sám něco takového, jako je mechanistické pojmání myslící substance (*res cogitans*), co nejrozhodněji odmítá.¹⁸ Proto je použití karteziánství pro ekonomii jako vědu zabývající se bytostmi se svobodnou vůlí velmi problematické. Zároveň lze

¹⁴ Přesvědčení, že v ekonomické vědě existuje silná karteziánská tradice, zastává např. Dow (1996). Karteziánská tradice však není totéž, co Descartova nauka.

¹⁵ V Descartově podání nejsou základní hypotézy podány explicitním výčtem. Zjednodušeně lze říci, že jde o předpoklad (i) zásadní odlišnosti hmotné a myslící substance, (ii) dělitelnosti hmotné substance na pohybující se částice, (iii) zákonů pohybu těchto částic, které popisují jejich interakce. (srv.: *Principy filosofie*, AT, VIIIA).

¹⁶ Zatímco matematika je vskutku axiomatická, tj. deduktivně odvozená od svých počátků a tudíž jistá, je fyzika pouze „hypotetická“: závisí na experimentech, které vysvětluje pomocí základních hypotéz (srv. dopis Descarta Mersennovi z 27. 5. 1638, AT, II, 141-142).

¹⁷ Svobodná vůle v člověku je zároveň tím, čím „poznávám v sobě boží obraz a podobu“. Právě z této neomezenosti vůle, která je taková, že „si ji nedovedu představit větší“, ve srovnání s omezenými rozumovými schopnostmi plyne možnost omylu (srv. *Meditace o první filosofii*, str. 24-25 čes. překl.).

¹⁸ Jde ovšem o základ celé Descartovy filosofie (Srv. např. *Meditace o první filosofii*, passim.).

řící, že s opuštěním mechanistického rámce by bylo třeba opustit i ryze deduktivní přístup, protože o ostatních lidech charakterizovaných svobodnou vůlí nemohu již nic vydedukovat s *naprostou* jistotou. Tuto otázku by spíše bylo třeba nahradit zkoumáním subjektivistického přístupu, který z Descartova mechanismu podržuje to, že introspekci získané poznatky vztahuje na ostatní myslící bytosti. Některé výhrady proti Descartově metodě jsou tedy poněkud oslabeny tím, že Descartes o metodologii společenských věd vůbec neuvažoval. Skutečností přesto zůstává, že charakteristické rysy jeho metody *byly* uplatněny postupně na *všechny* vědy: v tomto smyslu také platí námitky o karteziánské tradici ve společenských vědách.¹⁹

Na závěr je třeba si povšimnout, že ekonomie si na mikroúrovni do značné míry uchovává deduktivní charakter a malou testovatelnost svých teorií, zatímco makroekonomické teorie jsou mnohem více založeny na induktivních postupech a jsou také častěji testovány. Oba postupy jsou ale nejen nesouměřitelné, nýbrž také nezastupitelné. Pokud jde o princip uniformity, nelze se induktivního úsudku z minulosti na budoucnost zbavit: ani základ Descartova projektu - jistota *cogito*, od níž vychází dedukce - nám nedá jistotu *trvání* v čase. Deduktivní postupy pomáhají na druhé straně překonat obtíže vypjatého induktivismu: bez nich nelze překonat fázi shromažďování všech dostupných fakt, rozhodnout o jejich relevanci a vybírat prováděné experimenty. Obtíže krajního induktivismu jsme již ukázali podrobně; nyní se zaměříme na praktické problémy Popperovy deduktivistické metody.

Falzifikace: hypoteticko-deduktivní metoda

Viděli jsme, že induktivistická metodologie a hledání empirické báze vědy s sebou přináší vážné problémy. Představa jednotné a přesně vymezené vědy je tak, jak o ni usilují logičtí pozitivisté neudržitelná. Dílo K. R. Poppera je zároveň vylepšením i vyvrácením pozitivistické představy o možnostech vědy.

Popperovu metodologii lze shrnout pod hlavičku dvou základních principů: *falibilismu* (tvrzení principiální ne-jistoty veškerého poznání) a *kritického racionalismu*, který nám poskytuje určité vodítko při platnosti prvního principu.²⁰ Vzorovým příkladem vědecké teorie byla pro

¹⁹ Zde je třeba připomenout spíše bezprostřední následovníky Descarta ve Francii 17. století. O přenesení deduktivních postupů kartezianismu do ekonomie se zasloužil zejména F. Quesnay a ostatní fiziokraté.

²⁰ Jen na okraj můžeme poznamenat, že při rozvíjení vlastní metodologie byly pro Poppera důležité vlastní mladistvé zkušenosti s dogmatickým marxismem. Později dospěl Popper k názoru, že marxismus, ačkoliv vystupuje jako vědecká teorie, je "nevědecký", neboť tuto teorii nelze falzifikovat. Další důležitou zkušeností bylo pro Poppera setkání s psychologií Alfreda Adlera a Sigmunda Freuda, které jen utvrdilo Poppera v jeho názoru. Popper sám (1983, str. 169) cituje následující příklad explanace adlerovské psychologie, která říká, že lidské jednání je motivováno pocitem inferiority. Člověk na břehu řeky vidí topící se dítě a rozhoduje se, zda jej zachrání, či ne. Pokud tak učiní, překoná svou podřadnost statečným činem, pokud ne: překoná svůj pocit

Poppera v té době nově zformulovaná Einsteinova teorie relativity: převratná a zároveň zranitelná, tj. vyvratitelná empirickou evidencí. Jen takovou teorii lze považovat za nedogmatickou a na tom také Popper postavil své demarkační kritérium, oddělující vědu od pseudo-vědy. Princip falibilismu se promítá do posuzování teorií v postupu *falzifikace*.²¹ Teorie, kterou nelze falzifikovat a jejíž použitelnost nemůže být nijak omezena, musí být považována za ne-vědeckou.

Takto chápané kritérium vědeckosti je přímým protikladem induktivismu, který hledáním potvrzení teorie vede k ne-kritickému přístupu a ve svém důsledku nepřispívá „růstu poznání“ (*growth of knowledge*)²². Jedním z důvodů pro tak příkré odmítnutí induktivismu je i Popperovo pojetí objektivitu. Výstavba teorie nezačíná pro Poppera postupem od pozorování, jak tvrdí induktivismus, nýbrž od již formulovaného problému. Protože lze přijmout libovolnou hypotézu, která nemusí nijak „zobecňovat“ pozorování, objektivitu přináší až metoda kritického racionalismu: každou hypotézu musíme co nejpřísněji prověřit. O smysluplnosti hypotézy rozhoduje tento *kritický* postup. Odtud plyne i Popperovo řešení problému indukce (Popper 1983, str. 35, proložil J. S.):

„...věřím, že ve skutečnosti nikdy neprovádíme induktivní odvozování, nebo neužíváme ... ‘induktivní procedury’. Spíše vždy odkrýváme regularitu esenciálně odlišnou metodou pokusu a omylu (*trial and error*), hypotézy a zamítnutí... (...) ‘Zkušenost’ je získávána učením se z chyb spíše, než akumulací nebo asociací pozorování. Je získávána *aktivním kritickým přístupem*...“

Tento závěr Popper vztahuje na eliminativní i enumerativní indukci. Přesvědčení, že užití induktivních pravděpodobností nemůže vést k cíli, plyne z pojetí univerzální indukce. Naše očekávání odvozená z pozorování se týkají jevů, které probíhají kontinuálně a počet jejich instancí je tudíž nekonečný. Induktivně odvozená pravděpodobnost tedy musí být nulová. Narozdíl od teorií pravděpodobnosti J. M. Keynesa a R. Carnapa tvrdí Popper, že induktivní podporou teoretické teze není možné zvýšit pravděpodobnost pozorované regularity nad nulu. Alternativu má představovat přístup zdůrazňující „řešení problémů“ (*problem solving*) a „přísné testy“. Postup, který Popper doporučuje, zachycuje následující schéma (Popper, 1976a, str. 132):

$$P_1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P_2.$$

podřadnosti silnou vůlí, se kterou vydrží stát na břehu! Taková teorie vysvětluje příliš mnoho. Podobnou námitku uvádí Popper (op. cit., str. 168) i proti některým Freudovým teoriím.

²¹ *Falzifikace* namísto přístupu *verifikace* je samozřejmě základem Popperova metodologického obratu. Jde o věc obecně známou, a tak jen připomeneme, že verifikace používá logicky neplatný úsudek: 1) $H \Rightarrow P$, 2) P , tedy závěr: H (kde H představuje hypotézu teorie, podle které nastává pozorovatelný důsledek P). Tento úsudek je však jen *abdukci* (úsudek k nejlepšímu vysvětlení) a platnost H z něj logicky neplyne. Popper proto navrhuje logicky platný úsudek: 1) $H \Rightarrow P$, 2) $\sim P$, tedy závěr: $\sim H$ (kde $\sim P$, $\sim H$ představují negaci pozorovatelného P , resp. hypotézy H).

K řešení problému formulujeme předběžnou, zkušební (*tentative*) teorii, tj. hypotézu, která může být testována. Klíčová je následující eliminace chyb (*error elimination*), kdy falzifikací aktivně vyhledáváme nespolehlivé hypotézy. Celý proces se opakuje při řešení nových problémů. Při eliminaci chyb a opravování teorie je nutný postoj, který Popper označuje jako *kritický racionalismus*. Ten zaručuje otevřenost, která podmiňuje vědeckost teorie. Je jasné, že každá teorie může být kritizována buď „imanentně“ (tj. vzhledem k problému, který si klade za cíl vyřešit), anebo „transcendentně“ (tedy v porovnání s fungováním jiné, konkurenční teorie). Přesto, že řešením problémů se pouze přibližujeme k pravdivému vysvětlení, kritický postup je určitý v tom smyslu, že falzifikace je *jednoznačná*. V tom se také odráží Popperův realismus, tj. přesvědčení, že svět má objektivní realitu, která „čeká na své objevení“. Na druhé straně Popper říká, že „kritické zdůvodnění nemůže nikdy ospravedlnit teorii, ... lze jím jen bránit naši preferenci této teorie“²³. Kromě kritického racionalismu, který je nástrojem formulace teorie, Popper jako kritérium správnosti používá dva jiné koncepty. Jedním je stupeň potvrzení (*corroboration*), který slouží jako náhrada za induktivní pravděpodobnost: platí, že vyšší stupeň potvrzení by měla mít teorie, která je lépe falzifikovatelná (např. obsahuje obecnější tvrzení) a osvědčila se v přísnějších testech. Později Popper používá pojem stupeň věrohodnosti (*verisimilitude*), kterým chce posuzovat do jaké míry dosud nefalzifikované konkurenční teorie se zhruba stejným rozsahem aproximují skutečnost. Přestože jde, zjednodušeně řečeno, o porovnávání počtu pravdivých a nepravdivých výroků teorie, není stupeň věrohodnosti přesným kvantitativním měřítkem: zahrnout je třeba i sílu testů, ve kterých teorie nebyly falzifikovány. Důležité je i to, že oba koncepty nejsou podle Poppera induktivní; nemohou tedy nijak souviset s počtem provedených pokusů a zaznamenaných úspěchů.

Z hlediska ekonomie je třeba říci, že Popperův přístup je ve svých požadavcích velmi striktní a nepřilíživě vyhovující. Popper ve svých metodologických pravidlech předpokládá, že nová teorie má mít větší empirický obsah než ta, kterou nahrazuje. Měla by také vysvětlovat všechna pozorování, která dokázala vysvětlit minulá teorie. V ekonomii se však jednotlivé teorie často nepřekrývají a nevysvětlují tedy konkurenčně totéž. Nelze také hovořit o zvětšování empirického obsahu při přechodu od starých k novým teoriím. A konečně: nové teorie často vyžadují určitou dobu „ochrany“, kdy nejsou podrobovány přísným testům.

²² V Popperově pojetí vyžaduje růst poznání snahu o přesnější aproximaci pravdy vyvracením původních domněnek.

²³ Popper (1983, str. 20).

Obecný problém však pro falzifikaci představuje tzv. *Duhem-Quineova teze*, která zpochybňuje možnost klíčových přísných testů nutných pro empirickou falzifikaci.²⁴ Označíme-li H_0 hypotézu, která má být falzifikována empirickým testem P, předpokládáme implikaci:

$$H_0 \Rightarrow P$$

a ovšem testujeme negativní výrok:

$$\sim P \Rightarrow \sim H_0.$$

Duhem-Quineova teze však tvrdí, že ve skutečnosti jde o poněkud jiný test, totiž:

$$\sim P \Rightarrow \sim H_0 \vee \sim H_1 \vee \dots \vee \sim H_n,$$

tedy, že při testu jednotlivé hypotézy teorie pracujeme ve skutečnosti se složitým souborem počátečních podmínek, pomocných hypotéz a *ceteris paribus* omezení.²⁵ Důsledkem Duhem-Quineovy teze je, že na základě falzifikace můžeme zamítnout ve skutečnosti správnou hypotézu (obdoba chyby 1. řádu ve statistice). Popper v reakci na tuto obtíž zdůrazňuje rozdíl mezi *logickou* a *empirickou* falzifikovatelností. Důležitá je podle něj existence principiální *možnosti* falzifikace (tj. logická) a problémy empirické falzifikace není třeba brát příliš vážně. Původní Popperův záměr vytvořit metodologii „empirické vědy“, použitelnou ve vědecké *praxi*, je tím ale značně oslaben.

Další námitky byly vzneseny k Popperově snaze zbavit se indukce a postavit falzifikační model nezávisle na empirických pozorováních (tzv. „základních tvrzeních“). Putnam (1981, str. 63) a Newton-Smith (1981, str. 67-70) poukazují na malý a spíše deklarativní rozdíl induktivního přístupu k testování hypotéz a Popperových konceptů stupně potvrzení a věrohodnosti. Jde o to, že „životaschopnost“ teorie a fakt, že v minulosti prošla přísnými testy, nepřináší - pokud odmítáme induktivní argumentaci - žádný epistemologický prospěch. V rámci přísného antiinduktivismu, ke kterému se Popper alespoň v určitých obdobích hlásil, takto argumentovat nelze.

Teoreticky jasné Popperova postupy ztrácí při praktickém použití své ostré obrysy. Přesto existují i v ekonomické metodologii práce, které se na Poppera odvolávají: např. Blaug (1980), Boland (1982). Všechny se ale shodují na tom, že ekonomická praxe se Popperovými

²⁴ Carabelli (1988, str. 149) tvrdí dokonce přísně, že jde o „tezi o neredukovatelnosti teoretických výroků na věty pozorování (tj. o pozorovaných skutečnostech)“.

²⁵ Jako ekonomický příklad uvádí Dow (1996, str. 28) i Pheby (1988, str. 30-31) Friedmanovu hypotézu o závislosti míry růstu peněžní zásoby a míry inflace. Spolu s Friedmanovým odhadem, že zpoždění mezi růstem peněžní zásoby a zvýšením inflace by mělo činit 12 až 18 měsíců, dostáváme empiricky testovatelnou hypotézu. Přesto její nepotvrzení nemusí znamenat nesprávnost teorie: délka zpoždění závisí na stavu ekonomiky (míra využití kapacit, charakteristiky nezaměstnanosti) a mohli jsme také chybně definovat peněžní agregát,

požadavky neřídí a volají po nápravě tohoto stavu. Boland však navíc upozorňuje, že mnohá tvrzení ekonomie jsou principiálně nefalzifikovatelná (např. postuláty maximalizace). Druhá skupina ekonomů, např. Caldwell (1982), Klant (1984) dokazuje, že ekonomie nemůže splnit požadavky falzifikace a přísného testování. Praxe ekonomického výzkumu tedy není náhodná a požadavky na její zpřísnění *nemohou* být vyslyšeny.²⁶ Někdy se k popperovskému závazku falzifikace hlásí ekonometrie. Takový nárok ale zcela pomíjí induktivní základ používání statistiky v ekonomii. Hypoteticko-falzifikační metoda je tedy pro ekonomii (ale - jak jsme se snažili prokázat - i pro vědu obecně) použitelná pouze s výhradami a v zeslabené podobě: ještě důležitější je, že sám Popper přiznal, že svá doporučení neformuloval pro společenské vědy, pro které by doporučoval spíše *metodologický individualismus*.

Instrumentalismus a realismus

Ortodoxní proud ekonomické teorie bývá také často charakterizován *instrumentalismem*. Ačkoliv lze ortodoxní ekonomii vyčítat i mnoho jiných opomenutí a zanedbání, lze tyto námitky shrnout pod hlavičku „nerealistických předpokladů“. Opomíjení „faktů“ či empirických pozorování však neoklasická ekonomie v posledku zdůvodňuje důrazem na predikci namísto explanace, která je jádrem instrumentalistického pojetí.

Základním nárokem je tvrzení, že vědecká teorie má být posuzována pouze podle svých předpovědí. Představa o volně, tj. bez ohledu na skutečnost, přijímaných předpokladech je pak jen logickým důsledkem přijaté pozice. Nejčastěji citovanou prací zastávající instrumentalismus je Friedmanova *Metodologie pozitivní ekonomie*. Ačkoliv podle názvu se zdá, že pojednává spíše o protikladu pozitivní a normativní ekonomie, přibývá interpretací, které tento text chápou jako instrumentalistický a nikoliv pozitivistický. Proto nám poslouží ke kritickému zhodnocení instrumentalistické pozice. Tvrzení, že pozitivismus nevznáší stejné nároky jako instrumentalismus dokládá i tato - nepříliš příznivá - Popperova definice instrumentalistické pozice (Popper, 1983, str. 111-112, proloženo jako v orig.):

„Instrumentalismem rozumím doktrínu, podle níž vědecká teorie (...) má být interpretována jako nástroj *a nic jiného než nástroj* pro dedukci předpovědí budoucích událostí (obzvláště měření) a pro ostatní praktické aplikace; a v užším smyslu, že vědecká teorie nemá být interpretována jako skutečný (*genuine*) pokus o popsání určitých aspektů našeho světa. Instrumentalistická doktrína znamená, že vědecké teorie mohou být více či méně efektivní, ale popírá, že by mohly, tak jako deskriptivní věty, být pravdivé či nepravdivé.“

očekávanou inflaci atd. Falzifikace jednoznačně vyhlížejících hypotéz se z metodologického hlediska poněkud komplikuje.

²⁶ Zdá se, že ekonomická praxe je mnohem víc vedena snahou verifikovat, nikoliv falzifikovat formulované teorie. (Canterbury, Burkhardt, 1983) ve své studii uvádějí, že z celkového počtu 542 empirických článků publikovaných v letech 1973-1978 v časopisech *American Economic Review*, *Journal of Political Economy*, *Quarterly Journal of Economics* a *Economic Journal* se autoři jen ve třech člancích pokusili o falzifikaci testovaných hypotéz.

Toto pojetí vědy v posledku usiluje o získávání nových souborů dat (předpovědí) z jiných dat (pozorování), ale popírá otázku pravdivosti teorie nebo alespoň jejího vztahu ke skutečnosti. Tak radikální pozice se zdá na první pohled velmi přitažlivá, neboť se vyhýbá přinejmenším dvěma problémům:

- porovnávání jednotlivých teorií či vysvětlení může být prováděno na základě tvrzení o pozorováních, tj. srovnáním úspěšnosti jednotlivých predikcí,
- zároveň se tím obchází problém indukce a obtíže spojené s povahou a specifikací kauzálních vztahů mezi veličinami.

Ovšem sám Popper má k tomuto postupu výhrady. Upozorňuje na rozdíl mezi predikcí týkající se dalšího objevení již pozorovaného jevu (např. objevení Halleyovy komety) a predikcí události, která před vznikem odpovídající teorie vůbec nebyla předpokládána. Takové předpovědi považuje Popper z hlediska vědy za „zajímavější“. Vzhledem k tomu, že Popperova pozice je realistická ve smyslu hledání vědecké pravdy, nepovažuje instrumentalistický přístup k problému indukce za řešení, ale pouhé přehlížení obtíže. S tím souvisí i námitka, že instrumentalistická teorie bude jen obtížně poskytovat vysvětlení pozorovaného jevu: realismus klade důraz na explanaci vědeckých teorií, zatímco zde je *kauzální* vysvětlení téměř nemožné. Problematické je také přísné rozlišení tvrzení týkajících se pozorování a teoretických tvrzení v rámci systému, jak to naznačuje Duhem-Quineova teze.

Friedmanův esej je snad nejcitovanější a nejčtenější prací ekonomické metodologie. Je však třeba upozornit, že navazuje na diskusi, která v metodologickém zkoumání probíhala již před jeho napsáním. Debatu odstartoval Hutchinson obecnou kritikou abstraktní deduktivní ekonomie a požadavkem na větší realismus ekonomických předpokladů.²⁷ Tento názor byl podpořen výzkumem (Hall, Hitch, 1939), v němž autoři dokládali, že firmy při stanovení svých cen ani přibližně nepoužívají postuláty marginalistické analýzy, nýbrž stanovují cenu přírůžkou ke svým nákladům. Proti volání po realismu ekonomických předpokladů vystoupil (Machlup, 1946) a poprvé použil argument „as if“²⁸: není důležité, jak skutečně firmy provádí stanovení ceny, nýbrž to, že jejich chování lze popsat tak, *jako by* prováděly kalkulace marginalistické analýzy. Friedmanův esej je třeba chápat jako pokračování obrany proti tomuto metodologickému útoku na ortodoxní ekonomii. Friedman vychází od rozlišení mezi normativní a pozitivní ekonomikou převzatého od J. N. Keynesa a tvrdí, že: „pozitivní ekonomie je nebo může být ‘objektivní’ vědou, v přesně stejném smyslu jako jakákoliv jiná přírodní věda (*any of the physical sciences*)“ (Friedman 1953, str. 4). Ačkoliv společenské vědy studují

²⁷ Kniha vyšla v roce 1938. V naší práci citujeme její následující vydání (Hutchinson, 1960).

²⁸ M. Friedman tedy není autorem tohoto okřídleného a často používaného označení.

komplexnější jevy, rozdíl je pouze ve stupni, nikoliv v druhu.²⁹ Přesto Friedman souhlasí, že normativní ekonomie není zcela nezávislá na pozitivní ekonomii (op. cit., str. 5) a toto rozdělení tedy nevymezuje vědu oproti ne-vědeckému: např. doporučení pro hospodářskou politiku jsou založena na analýze pozitivní ekonomie a v tomto smyslu jsou vědecká.

V explicitní kritické narážce na realismus pak Friedman podává svůj názor na postavení a roli předpokladů (op. cit., str. 14, proložil J. S.):

„...vztah mezi signifikancí teorie a ‘realismem’ jejich předpokladů je téměř protikladný tomu, který navrhuje zde kritizovaný názor. O skutečně důležitých a signifikantních hypotézách se ukáže, že mají ‘předpoklady’, které jsou mnohdy nepřesnými deskriptivními reprezentacemi skutečnosti, a obecně [platí, že] *čím signifikantnější je teorie, tím méně realistické jsou její předpoklady* (v tomto smyslu)... Abychom to vyjádřili méně paradoxně, relevantní otázkou o ‘předpokladech’ teorie není, zda jsou deskriptivně realistické, neboť to *nikdy* nejsou, ale zda jsou dostatečně dobrou aproximací pro sledovaný účel. A tato otázka může být zodpovězena jen tím, že zjistíme, zda teorie (...) poskytuje dostatečně přesné predikce.“

Tato pasáž svědčí o instrumentalistické pozici velmi silně: teorie nejsou ani pokusem o popis reality. Potíže při posuzování konzistence Friedmanova stanoviska ale vzniknou, když uvážíme jeho názor na testování hypotéz (op. cit., str. 8-9)³⁰:

„...jediný relevantní test platnosti hypotézy je porovnání jejích předpovědí se zkušeností. Hypotéza je zamítnuta, jestliže jsou její předpovědi popřeny (‘často’ nebo častěji než předpovědi alternativních hypotéz); (...) Faktická evidence nemůže nikdy ‘prokázat’ hypotézu, může jen neobstát v jejím neprokázání, což máme obecně na mysli když říkáme, poněkud nepřesně, že hypotéza byla ‘potvrzena’ zkušeností.“

Tento názor je velmi blízký Popperovu pojetí³¹: hypotézy lze jen zamítat, empirickými testy jsou v platnosti spíše „posilovány“ (*corroborated*), nikoliv potvrzovány. Sloučit obě tyto metodologické pozice však není vůbec jednoduché: vyvstává opět např. problém indukce, kterým jsme se již zabývali. Friedman také s falzifikací nepřijímá ostatní popperovské závazky, zejména kritický racionalismus.³² Základní rozpor lze vyjádřit takto: jestliže instrumentalismus výslovně odmítá otázku pravdivosti a nepravdivosti teorie, nemůže se sám zavazovat k pokusům o falzifikaci. Tato otázka musí být zúžena na úvahy o hranicích použitelnosti teorie.

Pokud jde o pojetí statutu předpokladů v ekonomické teorii podotýká (Musgrave, 1981), že Friedman nerozlišuje mezi zjednodušujícími, „rozsahovými“ (*domain*) a heuristickými

²⁹ Výrazný problém Friedman nevidí ani v interakci mezi pozorovatelem a pozorovaným procesem, který má ovšem svůj protějšek jak v přírodních vědách (*princip neurčitosti* plynoucí z interakce mezi procesem měření a měřeným jevem), tak dokonce v čisté logice (*Gödelovy teoremy neúplnosti* říkají - velmi zjednodušeně - toto: (1) pro každý axiomatizovaný systém adekvátní axiomatizaci aritmetiky bude vždy existovat alespoň jedna formule, dobře definovaná v rámci systému, o jejíž platnosti nebude možné na základě tohoto systému rozhodnout, (2) Konzistence axiomatizovaného systému nemůže být dokázána v rámci tohoto systému).

³⁰ Tento názor se opakuje na více místech, např. str. 23 a dále str. 38.

³¹ Není se čemu divit: Friedman se s Popperem setkal v roce 1949 a diskutovali spolu o falzifikacionalismu.

³² Ve sporu o konzistentnost Friedmanova eseje lze nalézt obránce, např. Boland (1979), který považuje Friedmanovo stanovisko za instrumentalistické a (tudíž) konzistentní, i autory s výhradami: Caldwell (1980), Helm (1984) mluví dokonce o "záblescích realismu". Druhá skupina, např. Blaug (1980) zastává názor, že Friedmanův text je v zásadě popperovský a uplatňuje jeho metodologii na podmínky ekonomie. Obrana však vždy spočívá v redukci Friedmanovy pozice na jedno či druhé metodologické stanovisko a kritika naopak zdůrazňuje jejich neslučitelnost.

předpoklady: Friedmanova tvrzení (zejména to, že čím významnější teorie, tím nerealističtější předpoklady) platí jen o první skupině. Zde jde o předpoklady o nevýznamných faktorech, které mají na výsledky analýzy zanedbatelný vliv. „Rozsahové“ předpoklady jsou oproti tomu důležité pro testovatelnost teorií: omezují totiž jejich platnost. Např. od zjednodušujícího předpokladu, že vláda má vyrovnaný rozpočet, lze analýzou dojít k „rozsahovému“ předpokladu, že teorie platí *jen tehdy*, má-li vláda vyrovnaný rozpočet. Lze také říci, že takovými předpoklady zužujeme testovatelnost teorie: nerealističnost předpokladů tedy není hodnotou sama o sobě; je třeba spíše zkoumat jejich účel a postavení. Pokud by „rozsahové“ předpoklady ve skutečnosti nikdy neplatily, teorii by nebylo možno testovat (Musgrave, 1981, str. 382):

„Friedman si cení testovatelnosti. Ale pokud jde o „rozsahové“ předpoklady, jeho výrok ‘čím významnější teorie, tím méně realistické předpoklady’ je přesně opakem pravdy. Méně realistické „rozsahové“ předpoklady jsou méně testovatelné a tudíž je i teorie méně významná. (...) Čím významnější teorie, tím širší bude její použití.“

Třetí skupinou jsou heuristické předpoklady: slouží ke zjednodušení teorie a jasnosti v počáteční fázi, ze které eventuálně dospívá k vyšší komplexitě (např. předpoklad uzavřené ekonomiky bez veřejného sektoru v jednoduchém keynesovském modelu: od nějž se postupuje k modelům složitějším. Musgrave uzavírá, že Friedmanova instrumentalistická pozice je právě důsledkem nerozlišování mezi jednotlivými třídami předpokladů.

Problematické je ovšem samotné Friedmanovo tvrzení, že úspěšná predikce postačuje k rozvíjení ekonomické teorie. Protože z chybných premis lze odvodit správné závěry, úspěšnost předpovědí se nijak nedotýká otázky správnosti teorie. Pokud jsou teorie jen více či méně adekvátní a nikoliv pravdivé, či nepravdivé, je také zpochybněna možnost falzifikace, kterou Friedman přejímá od Poppera. Instrumentalistickou pozici navíc komplikuje to, že Friedman nepřijímá nic, co by připomínalo Popperův kritický racionalismus. Navíc, výzkumy prediktivní výkonnosti teorií naznačují, že s přesností předpovědí to není slavné; jaká část ekonomické teorie by mohla zůstat v platnosti, kdyby predikce byla jediným kritériem? Instrumentalismus se tak znovu dostává před problém indukce: skutečnost, že teorie poskytovala v minulosti úspěšné predikce nedostačuje jako záruka budoucí úspěšnosti. A konečně: pokud teorie selže v poskytování předpovědí, metodologie založená na instrumentalismu neumožňuje vysvětlit, *proč* se teorie neosvědčila.

Přes uvedené námitky je instrumentalismus oblíbenou metodologickou pozicí v rámci ortodoxní ekonomie. Umožňuje totiž pominout explicitní odpovědi na celou řadu otázek vědecké metody. Důsledkem toho je i přetrvávání modernistické metodologie v ortodoxní

ekonomii, které podrobil přísné kritice (McCloskey, 1983).³³ Cílem této kapitoly bylo ukázat, že vyhraněná řešení otázek metody, jež lze shrnout pod hlavičku metodologického dualismu, jsou do značné míry neuspokojivá: problematický je pozitivistický induktivismus, popperovská falzifikace a ovšem i Friedmanův instrumentalismus; a to nejen z hlediska použitelnosti v ekonomii. V následující kapitole se pokusíme ukázat, jak se od těchto pokusů liší Keynesova metodologie.

³³ Ačkoliv souhlasíme s kritikou, již McCloskey vztahuje k používání modernistické metody v ekonomii, jeho přesvědčení, že ekonomie se obejde bez metodologie a postačí, když vyvodí důsledky ze své praxe, je mnohem méně nesporné.

Kapitola 2: Keynesova metoda a ekonomická teorie

V této kapitole chceme podat Keynesovu metodologickou pozici v rámci tzv. *teze continuity*. Tento výklad zdůrazňuje důležitost raných Keynesových metodologických prací pro pochopení jeho ekonomické teorie, která je podána zejména v *Traktátu o penězích a Obecné teorii*. Protože Keynes se ve svých raných dílech, zejména *Traktátu o pravděpodobnosti*, nezabývá prvotně ekonomikou, prokážeme-li návaznost pozdějších děl na původní metodologická východiska, ukáže se i poněkud zvláštní založení Keynesovy ekonomické analýzy. Naopak nejvýraznější změnou metodologických východisek v souvislosti s přechodem k ekonomické analýze je opuštění *atomistické hypotézy* v ekonomii; ta je pro Keynesa přijatelná pouze v přírodních vědách. Tento přístup je zkoumán v řadě prací post-keynesovských autorů.³⁴ Závěr kapitoly je věnován Keynesově teorii investic, jež představuje ekonomickou interpretaci chování za nejistoty.

Keynesovo pojetí pravděpodobnosti

Pravděpodobnost a s ní související otázky byly prvním tématem Keynesova studia v Cambridge: věnoval se jim již v některých školních pracích.³⁵ Jeho řešení je reakcí na tehdejší převládající pojetí, zejména na názory G. E. L. Moora a také na pojetí tzv. neo-empiristů (B. Russell, A. J. Ayer a další). Tyto dva názorové proudy jsou do značné míry protichůdné. Keynes kriticky navazuje na Moora a odmítá neo-empirismus, který představuje jemnější verzi pozitivistického přístupu. Neo-empirismus reviduje Kantovu teorii vědeckých soudů a odmítá možnost syntetických soudů a priori. Dvojí rozlišení, jednak mezi analytickým a syntetickým a jednak mezi soudem a priori a soudem a posteriori, které Kant položil do základu svého systému, tak splývá v jedno. Oblast apriorního soudu splývá s analytickým a oblast aposteriorního, zkušenostního je ztotožněna se syntetickým soudem.³⁶ Všechny nutné, analytické soudy se tak redukují na pravdy tradiční logiky a matematiky. V anglickém prostředí

³⁴ Např. Carabelli (1988), Gerrard (1992), O'Donnell (1989), Lawson (1985).

³⁵ *Traktát o pravděpodobnosti* vyšel tiskem až roku 1921. První náznaky lze najít již v Keynesových kritikách Moorova díla *Principia Ethica* z let 1904 a 1905. Pravděpodobnost byla tématem Keynesovy dizertace, kterou pak přepracoval do první verze *Traktátu* v letech 1910-1911.

³⁶ Znamená to, že syntetické soudy lze pronášet jen na základě empirického zkoumání, zatímco apriorní tvrzení jsou prázdné tautologie, jakési gramatické struktury správného usuzování. Příkladem tohoto pojetí může být Russellův článek „On Denoting“ (1905), který argumentuje pro referenční teorii významu, či stať A. J. Ayera „Apriori“ (1936), kde se explicitně tvrdí, že všechny analytické soudy jsou soudy „o pravdách jazyka“. Základní zpochybnění tohoto přístupu přinesla již zmíněná Quine-Duhemova teze, ale paradoxně také pozdější práce L. Wittgensteina o povaze jazyka.

je důsledkem tvrzení, že všechny analytické pravdy jsou v posledku výroky o fungování a používání *jazyka*, které předznamenává obrat k lingvistice a analytické filosofii.³⁷

Je třeba zdůraznit, že ústředním tématem *Traktátu o pravděpodobnosti* je *indukce* (je jí věnována celá třetí část knihy). Keynes se snaží formalizovat induktivní metodu a ospravedlnit její používání. Cílem je podat teorii, která by v sobě zahrнула na obecnější úrovni jak pravděpodobnost, tak logiku. Pokud jde o první, snaží se Keynes rozšířit teorii nad frekvenční pojetí a nad zájem o výhradně číselně vyjádřené pravděpodobnosti. Na druhé straně se snaží rozšířit logiku mimo tradiční rámec nezvratného, konečného (*conclusive*) argumentu. Tento přístup se označuje jako *logická teorie pravděpodobnosti*³⁸ a je charakterizován následujícími hlavními rysy.

První důležitou vlastností Keynesova pojetí je založení pravděpodobnosti na poznávacích a logických postupech spojených s formulací pravděpodobnostních *soudů* (*judgements*), spíše než na objektivních událostech, o jejichž výskytech tyto soudy hovoří. Pravděpodobnost nemá přímý vztah k empirickým a fyzickým jednotkám či událostem, nýbrž k argumentům a soudům. Pravděpodobnost je tudíž stupněm víry (*degree of belief*) v určité tvrzení a je vlastností poznání, nikoli vlastností samotného světa. Tyto stupně víry identifikuje Keynes se stupni „racionální víry“ (*rational belief*) v určité tvrzení: „O pravděpodobnosti nemůžeme říci nic víc, než že to je nižší stupeň racionální víry než jistota“ (TP, CW VIII, 16).

Dalším rysem je skutečnost, že pravděpodobnost je *vztah*: tvrzení má pravděpodobnost pouze ve vztahu k jiným tvrzením, resp. k celku poznatků.³⁹ To také vysvětluje, proč se pravděpodobnost, přestože ji Keynes považuje za objektivní, může měnit v důsledku nedostatečných znalostí i postupně v čase: „jak se mění naše poznání (*knowledge*) nebo naše hypotézy, také naše závěry získávají nové pravděpodobnosti, nikoli samy o sobě, ale ve vztahu k těmto novým premisám“ (TP CW VIII, 8).

³⁷ Podobnost tohoto pojetí s již rozebíraným pojetím novopozitivistů je zřejmá. Jazyk jednoznačně odkazuje k označovaným věcem a úkolem filosofie i vědy je správná gramatika takového jazyka. Oba směry se vyvíjely nejen současně, ale i propojeně: L. Wittgenstein byl přítelem B. Russella a od 20. let navíc Wittgenstein působil přímo v Cambridge.

³⁸ V propojení teorie pravděpodobnosti s logikou se Keynes odvolává na Leibnizovo pojetí, které mezi krajními logickými hodnotami nutnosti a nemožnosti (tj. správného a chybného vyplývání) zdůrazňuje potřebu celé řady dalších modalit, „stupňů pravděpodobnosti“. Na začátku svého *Traktátu* (TP, CW VIII, 3) cituje Leibnizovo prohlášení: „*J'ai dit plus d'une fois qu'il faudrait une nouvelle espèce de logique, qui trateroit des degrés de Probabilité*“. Výslovně se tedy odvrací od tradičního pojetí logiky, které v jeho době zastával John Venn (modalita musí být vyloučena z logiky), ale i od pojetí Bertranda Russella (logika je logikou vyplývání, tj. naukou o *jistých* soudech).

³⁹ Keynes přirovnává tuto vlastnost ke vzdálenosti: „Žádné tvrzení není samo o sobě pravděpodobné nebo nepravděpodobné, právě tak jako žádné místo nemůže být o sobě vzdálené (*intrinsically distant*)“ (TP, CW VIII, 7).

Pravděpodobnost v Keynesově pojetí má v zásadě *ne-číselný* (*non-numerical*) charakter a může být tudíž obtížně porovnáována. Číselně vyjádřené pravděpodobnosti považoval Keynes za určitý speciální případ v rámci řady dalších možností. V jeho pojetí je však pravděpodobnost *kvalitativní* pojem, který lze jen částečně kvantifikovat. Obtíže kvantifikace nevyklučují ovšem jistotu chápanou jako racionální víru v tvrzení, k nimž se pravděpodobnosti vztahují. Pravděpodobnost je totiž založena na *přímých soudech* (intuitivních) nebo na *nepřímých soudech*, které jsou však z prvních deduktivně odvozeny (představují tudíž jen aplikaci mechanického pravidla). K přímým soudům, které jsou nesporné, Keynes řadí *soudy preference a indiference* a *soudy relevance a irrelevance*. Pomocí prvních se rozhodujeme při přijetí určitého tvrzení ve vztahu k daným premisám, soudy druhého typu používáme při rozhodování o zesílení pravděpodobnosti určitého tvrzení pokud vzroste jeho „podpora“ (*evidence*).⁴⁰

Shrneme-li uvedené vlastnosti, můžeme říci, že Keynesova teorie vychází od zavedení *pravděpodobnostního argumentu*:

$$p = a / h$$

kde p představuje pravděpodobnost určitého tvrzení a , na základě dostupné „podpory“ h . Tuto pravděpodobnost nazývá stupněm víry, kterou *je racionální mít* v tvrzení při dostupné „podpoře“. Důležité je, že stupeň víry je určen *ex ante* platností dedukcí ze souboru h , *nikoliv ex post* na základě skutečných výsledků. Při výběru tvrzení je však třeba uplatnit soud preference.

Pokud jde o posilování pravděpodobnosti na základě zkušenosti, pracuje Keynes s konceptem *váhy argumentu* (*weight of the argument*).⁴¹ Pokud jedna množina poznatků, z nichž usuzujeme, *zahrnuje* druhou, a pokud je dodatečná „podpora“ posouzena jako *relevantní*, platí pro váhu argumentu:

$$V(a / hh_1) > V(a / h)$$

Na základě tohoto pojetí pravděpodobnosti ospravedlňuje Keynes použití induktivního postupu. V souladu s konceptem váhy argumentu se indukce skládá ze dvou odlišných a do jisté míry protikladných prvků: *analogie* a *čistá indukce*. Zatímco analogie se týká kvalitativní podobnosti případů, čistá indukce postupuje pouhým opakováním a zvyšováním počtu případů, z nichž se usuzuje. Keynes také tradiční pojetí indukce založené výhradně na čisté indukci

⁴⁰ Je třeba připomenout, že Keynes se v *Traktátu* vyhýbá samotné otázce, jakým postupem získáváme ze zkušenosti poznatky, z nichž odvozujeme, nebo podle nichž posuzujeme pravděpodobnost jednotlivých tvrzení. Zůstává tedy do jisté míry na úrovni Husserlova „zření podstat“ či „daného“ u pozitivistů.

považuje za nesprávné: v rozvinuté vědě je čistá indukce poslední útechou, nejméně uspokojivou metodou, kterou lze použít. Narozdíl od svých předchůdců také upozorňuje, že základní podmínkou správné indukce je *nestejnost* jednotlivých případů.⁴² Aby bylo možné indukci použít, je třeba, aby případy zachovávaly uvažované podobnosti a zároveň se odlišovaly v ostatních charakteristikách (jedná se o obdobu protikladu enumerativní a eliminativní indukce). Důležitý rozdíl mezi tradiční eliminativní indukcí a analogií spočívá v tom, že pro použití analogie je zapotřebí soudu, kterým rozhodneme o esenciálních a ne-esenciálních vlastnostech uvažovaných případů. U esenciálních vlastností musí členy analogie (tj. jednotlivé případy) vykazovat podobnosti, zatímco u ne-esenciálních můžeme připustit odlišnosti.

Analogie je *pozitivní* (jsou-li případy podobné), anebo *negativní* (jsou-li nepodobné). Pouze zvyšování negativní analogie může vést ke zvýšení pravděpodobnosti: akumulace identických pozorování (tataž pozitivní analogie bez nové negativní analogie) ponechává pravděpodobnost tvrzení beze změny. Keynesova teorie tedy *nespočívá* na verifikaci: o pravděpodobnosti se nerozhoduje *a posteriori*, nýbrž *a priori* tím, že tvrzení je *prisouzena* pravděpodobnost na základě analogie (TP, CW VIII, 259, proloženo jako v orig.):

„Každý nový případ *může* snížit ne-esenciální (*unessential*) podobnosti mezi pozorováními a tím, že zavede nové rozdíly, zvýšit negativní analogii. Z tohoto důvodu, a pouze z tohoto důvodu, jsou nová pozorování cenná.“

Lze říci, že Keynes zcela převrací pojetí neo-empiristů, kteří vědu staví výhradně na induktivním vyvozování a verifikaci závěrů *a posteriori*, zatímco analogii vylučují z vědeckých postupů do sféry praxe.

Platnost popsaného induktivního postupu má však určité předpoklady: Keynesovo pojetí zejména vyžaduje, aby tvrzení, kterému přisuzujeme pravděpodobnost, záviselo na *konečném* počtu relevantních charakteristik. Tuto vlastnost nazývá Keynes předpokladem omezené nezávislé rozmanitosti (*limited independent variety*)⁴³. Přijetí tohoto předpokladu však nutně znamená, že (TP, CW VIII, 276-277, proloženo jako v orig.):

„systém materiálního univerza [se skládá] z těles, která můžeme nazývat *zákonitými atomy* (*legal atoms*), z nichž každý vykonává (*exercises*) své vlastní oddělené, nezávislé a neproměnné účinky (*effect*), a změna celkového stavu je složená (*compounded*) z množství oddělených změn, z nichž každá je zapříčiněna pouze oddělenou částí předcházejícího stavu. (...) Každý atom může být podle této teorie chápán jako oddělená (*separate*) příčina a nevstupuje tudíž do různých organických kombinací, z nichž v každé by byl řízen jinými zákony.“

⁴¹ Pojem „váha argumentu“ je také jediným pojmem *Traktátu*, na který se Keynes explicitně odvolává později, v *Obecné teorii* (srv. GT kap. 12, pozn. na str. 148).

⁴² Tento Keynesův názor je zesílen jeho odmítnutím principu uniformity přírody. Pokud princip neplatí, není možné předpokládat ani v čase přetrvávající stejnost týchž jednotlivých případů.

⁴³ V *Traktátu* používá Keynes synonymně také pojmy „konečná nezávislá rozmanitost“ (*finite independent variety*) a „induktivní hypotéza“ (*inductive hypothesis*), srv. TP, CW VIII, 280, 289.

Tato teze se označuje jako *atomistická hypotéza*. Pokud systém není atomistický, nemůže vykazovat *omezenou* nezávislou rozmanitost. Pouze za tohoto předpokladu lze různé komplexní útvary (v nejširším smyslu) chápat jako kombinace atomárních jednotek a spojení mezi nimi popisovat použitím charakteristik těchto částí.

Induktivní metoda tudíž *není* použitelná, pokud je systém *organický*, tj. pokud zákony spojení mezi komplexními útvary nemohou být popsány pomocí charakteristik jednotlivých částí. Tyto předpoklady Keynes v *Traktátu* přijímá: podobně jako zákon uniformity přírody, ani atomistickou hypotézu nelze nezvratně dokázat - její používání je však *ospravedlněno* na základě zkušenosti. Tento *podmíněný* charakter základního předpokladu je třeba mít na paměti, neboť Keynes na jeho základě kritizuje pojetí, jež nahrazuje mechanistickou nutnost v přírodě nutností *statistickou*, a zároveň ve své teorii přísně odlišuje sféru *racionálního* a *pravdivého*.

Atomistická hypotéza umožňuje uplatnit pravděpodobnostní počet jako zvláštní metodu vyvozování. Tato metoda přitom spočívá na stejném (atomistickém) základě jako klasický mechanismus. Místo představy přírody jako mechanismu přebírá model přírody jako „nádobu obsahující černé a bílé kuličky v pevném poměru“ (TP, CW VIII, 486). Mechanicky chápaná kauzální nutnost byla nahrazena statistickou nutností. Pro použití matematického aparátu frekvenční teorie je ale třeba nejprve rozhodnout, zda zkoumané argumenty jsou materiálně (tj. „ve skutečnosti“) závislé či nikoliv. Pokud ano, použití matematického aparátu bude sice z hlediska formální logiky a matematické teorie správné, ale povede k závěrům, které jsou „neodůvodněné“ (TP, CW VIII, 176, proloženo jako v orig.)⁴⁴:

„Pokud ... nepracujeme s nezávislými argumenty, nemůžeme používat detailní matematické zdůvodňování (*reasoning*), i když jsou jednotlivé pravděpodobnosti numericky měřitelné. Větší část matematické pravděpodobnosti ... se týká argumentů, které jsou *jak* nezávislé, *tak* numericky měřitelné.“

Protože pravděpodobnost se týká stupně *racionální víry* v určité tvrzení a možnosti statistického odvozování jsou nejen omezené, ale i principiálně podmíněné, mezi racionální vírou a (objektivní) pravdivostí není podle Keynese *žádný* přímý vztah. Jde tedy spíše o stupeň subjektivní jistoty (*certainty*), než o aktuální pravdivost. Souvisí to s apriorním charakterem pravděpodobnosti odvozené na základě analogie a také s nedostatkem, které podle Keynese měla

⁴⁴ Keynes tedy logiku rozhodně neomezuje na formální vnitřní bezrozpornost. Navíc, pokud jde o používání statistických metod v moderní vědě, komentuje Keynes jejich úspěch takto: „Quételet jednou prohlásil: *‘l’urne que nous interrogeons, c’est la nature’*. Ale v historii vědy může metoda astrologie znovu prokázat svou užitečnost pro astronoma; a může se ukázat, že ve skutečnosti - v parafrázi Quételetova výroku - *‘La nature que nous interrogeons, c’est une urne’*“ (TP, CW VIII 468).

frekvenční teorie pravděpodobnosti.⁴⁵ Víra v určité tvrzení však neztrácí opodstatnění tím, že se ukáže jako nepravdivá (TP, CW VIII, 10, proloženo jako v orig.):

„...člověk může racionálně věřit, že nějaké tvrzení je *pravděpodobné*, i když je ve skutečnost nepravdivé. (...) A jestliže někdo věří něčemu, pro co má nesmyslný nebo vůbec žádný důvod, a to, v co věří, se ukáže být pravdivé kvůli důvodu, který neznal, nemůže říci, že tomu věřil *racionálně*, ačkoliv tomu skutečně věřil a skutečně to tak bylo.“

Keynesovo pojetí pravděpodobnosti a logiky v *Traktátu* má být především pokusem o vytvoření *obecnějšího* rámce, který se snaží přesně vymezit hranice protikladných přístupů a uvolnit jejich restriktivní předpoklady. Obecnější teorie tak překonává jednoznačný dvouhodnotový dualismus, který charakterizoval tehdejší logiku a teorii pravděpodobnosti. Obecněji lze říci, že Keynes svou teorií pravděpodobnosti volí metodický přístup, který překonává jednoznačná dělicí kritéria a ostré protiklady, které určovaly tehdejší vědeckou metodologii. Je třeba připomenout, že dvojice protikladných metodologických přístupů, které jsme probírali v předcházející kapitole, vznikaly právě ve 20. a 30. letech a Keynes si jejich existence a případných nedostatků musel být vědom. Zdá se, že jeho přístup se snaží reflektovat omezenost takového dualistického pojetí.

Atomistická hypotéza a volba jednotek analýzy

Určitým omezením *Traktátu* je skutečnost, že pracuje s premisou vědění zajištěného bezprostředními soudy. Nejde tedy o analýzu chování v situaci, kdy samotné premisy soudů jsou nejisté a vědění ztrácí svou přesnost, jako je tomu zejména při analýze chování za nejistoty v *Obecné teorii*. Závěry z jedné oblasti nelze tedy jednoduše přenášet do druhé. Přesto i později Keynes na základy svého pojetí, které položil v *Traktátu*, navazoval. Diskuse o platnosti Keynesovy metodologie vypracované v *Traktátu* pro jeho pozdější zkoumání (tzv. *teze continuity*) se zaměřuje na dvě hlavní otázky:

- podržel Keynes ve svém pozdějším díle logickou teorii pravděpodobnosti?
- a pokud ano: přetrvalo jeho přesvědčení, že induktivní metoda předpokládá atomistickou hypotézu?

Přímá vyjádření v Keynesových textech, která lze vztáhnout k těmto otázkám, jsou velmi skoupá - jde o tři kratší zmínky: v Keynesově biografickém eseji o Edgeworthovi (1926), v části dopisu Urbanovi, německému překladateli Keynesova *Traktátu* (1926), a v recenzi Ramseyovy knihy *Foundation of Mathematics* (1931). Čtvrtým pramenem je obsírnější, ale o to méně jednoznačný Keynesův esej „My Early Beliefs“ (1938). Probereme implikace těchto míst podrobněji, protože jsou poněkud nekonzistentní a samy vyžadují interpretaci.

⁴⁵ Hlavní Keynesova námitka spočívá v přesvědčení, že frekvenční teorie, odvozená původně z jednoduchých her, představuje pouhou distribuci nevědomosti (*ignorance*) mezi všechny možné budoucí situace.

V eseji o Edgeworthovi se Keynes vyslovuje o platnosti atomistické hypotézy pro studium lidského chování. Ačkoliv atomismus je funkční hypotézou přírodních věd, ve společenských vědách má Keynes o jeho použitelnosti pochybnosti (CW X, 262, proložil J. S.):

„Atomistická hypotéza, která tak skvěle funguje ve fyzice, selhává pokud jde o psychiku (*breaks down in psychics*). Zde se na každém kroku setkáváme s problémy *organické jednoty*, diskretnosti, diskontinuity - celek není roven sumě [svých] částí, ... malé změny vytvářejí velké efekty, předpoklady uniformní a homogenní kontinuity nejsou splněny.“

To ale znamená, že induktivní metoda buď nevyžaduje atomistický princip, anebo Keynes změnil od napsání *Traktátu* svůj názor. To jen podporuje Keynesova nespokojenost s *Traktátem* v dopise jeho německému překladateli. Keynes explicitně tvrdí, že všichni jeho žáci toto pojetí pravděpodobnosti odmítli. Navíc sám přiznává, že jeho teorie nemůže popsat poznání založené na nejistých premisách (*vague knowledge*):⁴⁶

„S postupem času sám cítím, že v této knize je celá řada neuspokojivých věcí, a samozřejmě, že jsem to cítil už když jsem ji psal. (...) Věřím, že konečná (*ultimate*) teorie tohoto předmětu se může velmi výrazně lišit od mé. Ale stále jsem přesvědčen, že problémy, kterými jsem se zabýval, mohou být správným východiskem pro další zkoumání.“

Mezi studenty v Anglii, jejichž mínění si nejvíce vážím, jsem objevil znatelnou nechuť ke konečnému odmítnutí nějaké verze frekvenční teorie. Uznali, že má kritika se dobře hodí na existující verze, ... ale stejně tak trvali na tom, že mají silný pocit, že nějaký nový druh frekvenční teorie se nakonec ukáže ještě podstatnější (*more fundamental*) pro celou koncepci pravděpodobnosti... Nebudu překvapen, když se ukáže, že měli pravdu. Domnívám se, nicméně, že první krok vpřed bude třeba učinit na poli částečně psychologického tématu *neurčitého vědění* (*vague knowledge*), a že další pokroky na poli přísné logiky musí počkat na *jasné odlišení mezi logickou pravděpodobností a teorií toho, co jsem nazval neurčitým vědění*.“

V recenzi Ramseyovy knihy se Keynes vyrovnává s další kritikou své teorie pravděpodobnosti. Ramsey totiž odmítá pravděpodobnost jako objektivní vztah a tvrdí, že pravděpodobnost je subjektivní hodnocení (*assessment*) prováděné jednotlivci. Použitím sázkových metod ji navíc lze číselně vyjádřit. Keynes přijímá Ramseyovo rozlišení mezi *formální* a *lidskou* (*human*) logikou a znovu se distancuje od jistých soudů jako základu apriorních pravděpodobností. Nijak se však nevyslovuje k subjektivnímu a numerickému pojetí pravděpodobnosti a Ramseyovi vytýká, že o pravděpodobnostních relacích neřekl tolik, kolik je potřebné (CW X, 338-339, proložil J. S.):

„Počet pravděpodobnosti (*calculus of probabilities*) tudíž náleží do formální logiky. Ale základ našich stupňů víry (*degrees of beliefs*) - neboli *apriorní* pravděpodobnosti, jak byly nazývány - je součástí lidského vybavení (*human outfit*), daného nám patrně pouze přírodním výběrem, analogického spíše našemu vnímání a našim vzpomínkám než formální logice. Až dosud souhlasím s Ramseyem - myslím, že v tomto má pravdu. Ale ve své snaze odlišit 'racionální' stupně víry od víry obecně, myslím, ještě není zcela úspěšný. Sestupem k jádru principu indukce totiž není to, že řekneme *pouze* tolik, že indukce je užitečný mentální zvyk (*useful mental habit*).“

V eseji „My Early Beliefs“ hodnotí Keynes své dřívější názory jako „příliš racionální“ pokud jde o lidskou povahu a „příliš dogmatické“ pokud jde o zkušenost. Explicitně se ale k přijetí

⁴⁶ Tento dopis není součástí *Sebraných spisů J. M. Keynesa*. Jde o dopis F. M. Urbanovi z 15. 5. 1926, který cituje Winslow (1989, str. 5, proložil J. S.).

organicismu nehlásí, a tak citovaná místa i biografický esej mají v literatuře hned několik interpretací.⁴⁷ Jde totiž o to, zda Keynes považoval organicismus - pojetí, ve kterém celek ovlivňuje jednotlivé části a naopak - za nutný předpoklad ekonomické analýzy. Organicismus jako metodologické východisko v sobě zahrnuje dvě základní implikace: jednak ovlivnění lidského jednání reálnou společenskou strukturou a konvencí (instituce, pravidla chování atd.), jednak vzájemnou závislost očekávání a/nebo jednání jednotlivců (podmíněnost individuálních akcí jednáním ostatních, nezamýšlené efekty na agregátní úrovni atd.). Pokud se v situaci principiální nejistoty řídíme konvencemi, pořád to ještě neznamená, že jde o skutečně *organickou vzájemnou závislost* individuálního jednání.⁴⁸

Celkově je ze všech citovaných textů zřejmé, že se Keynes obrací ke zkoumání nejistoty samotných premis a připouští, že pravděpodobnost je také záležitostí psychologie. Proto chce formální logiku nahradit logikou, která se kromě konzistence mezi stupni víry bude věnovat jejich samotnému založení. Máme tedy za prokázané, že postup zobecnění, který jsme viděli již v původní výstavbě pojetí pravděpodobnosti, se zde opakuje tím, že atomistická hypotéza se stává speciálním případem obecnějšího *organického přístupu*. Analýza takového systému vyžaduje pouze *dočasné (temporary) předpoklady nezávislosti*, s jejichž pomocí se zkoumají jednotlivé aspekty systému. V dalším postupu zkoumání jsou tyto dočasné předpoklady postupně uvolňovány. Atomární systém je pak speciálním případem, v němž kontext nemá žádný vliv na povahu a chování konstitutivních částí. Tím Keynes zahrnuje svou původní logickou teorii *pravděpodobnosti* do obecnějšího konceptu lidského chování za *nejistoty*. Zatímco pravděpodobnost se týká vztahů mezi premisami a závěry, které z nich plynou, nejistota je koncept, který se týká *empirického* vztahu mezi premisami a *reálným* světem.

⁴⁷ Jednu podává (O'Donnell, 1989): podle něj Keynes pro popis rozhodování při přechodu od *Traktátu* k *Obecné teorii* používá model „dvou dimenzí a dvou oblastí“ lidského rozhodování. Dimenzi pravděpodobnosti v *Traktátu* odpovídá v *Obecné teorii* koncept očekávání, zatímco váze argumentu odpovídá důvěra (*confidence*). Dvě oblasti rozhodování vymezené *Traktátem* jako „určené“ (*determinate*) a „neurčené“ (*indeterminate*) se později objevují v rozlišení mezi krátkodobými a dlouhodobými očekáváními. V obou případech však platí logická teorie pravděpodobnosti. Takový výklad nicméně přehlíží Keynesovu sebekritiku z dopisu Urbanovi, a také fakt, že přes nespornou podobnost *dimenzí* je analogičnost *oblastí* velmi sporná. *Traktát a Obecná teorie* se zdají mít zcela odlišné předměty zkoumání. Jde o to, zda neurčité poznání analyzované v *Obecné teorii*, vůbec lze uchopit v pojmech *Traktátu*. Odlišný názor zastává Bateman (1987), podle nějž od logické teorie pravděpodobnosti přešel Keynes k frekvenční a nakonec kompromisně přijal stanovisko správnosti logické teorie pro společenské a frekvenční teorie pro přírodní vědy. Většina autorů, např. Carabelli (1988), Winslow (1986, 1989), však interpretuje zejména esej o Edgeworthovi jako Keynesovo přijetí organicismu.

⁴⁸ Davis (1994) to říká zhruba takto: principiální nejistota chápaná jako individuální očekávání zcela nejistých událostí je přeci jen něco jiného než očekávání subjektů o očekáváních těch druhých, byť se týkají zcela nejistých událostí. I on však uznává, že Keynesův pohled v době *Obecné teorie* se liší od *Traktátu* v tom smyslu, že „...nejistota je v posledku společenský vztah. Jednotlivci jsou nejistí pokud jde o ně navzájem stejně, jako pokud jde o budoucí události, a tudíž porozumění nejistotě v posledku vyžaduje porozumění ... různým strukturám vzájemně závislých očekávání o přesvědčeních (*interdependent belief expectations*) a systémům působících společenských vztahů“ (op. cit., str. 108).

Keynesovo přijetí organicismu odpovídá rozvíjení jeho ekonomické analýzy: jde o posun od teorie spekulativní racionality *k teorii praktické racionality*, která je rozpracována v jeho *Obecné teorii*.⁴⁹ Právě pro analýzu provedenou v *Obecné teorii* musel Keynes opustit příliš restriktivní východiska *Traktátu*. Nejde však o popření dřívějších myšlenek, nýbrž o zobecňující překročení hranic relevance dřívějšího pojetí.

V *Obecné teorii* označuje Keynes makroekonomické pojmy jako komplexní a ne-numerické.⁵⁰ Navazuje přitom nejen na charakteristiky pravděpodobnosti, ale i na explicitní ekonomickou kritiku agregátních veličin ze své práce *Essay on Index Numbers* (1909) a pozdějšího *Treatise on Money*. Protože jde o nehomogenní soubory, které postrádají společnou jednotku míry (*unit of measure*), jsou veličiny reálného výstupu (*output*) a reálného kapitálu ve fyzikálních jednotkách neměřitelné (GT, str. 70 čes. překl., proložil J. S.):

„...společenská výroba zboží a služeb představuje nesourodý komplex, který přísně vzato nelze měřit, kromě určitých zvláštních případů, jako například když jsou *všechny složky* jedné produkce *zahrnuty ve stejném poměru* v jiné společenské produkci. Obtíže se ještě zvětší, pokoušíme-li se při výpočtu čisté produkce změřit čistý přírůstek ke kapitálovým statkům.“

Jde tedy o kvantitativní, ale díky své komplexnosti číselně obtížně měřitelné veličiny, které svým charakterem připomínají veličiny pravděpodobnosti. Protože není možné odvozovat reálné veličiny ze změn v jejich peněžních hodnotách, Keynes odmítá Marshallovo a Pigouovo pojetí národního důchodu, které je založeno na deflaci nominální hodnoty obecným cenovým indexem. Ve svých raných pracích totiž Keynes považuje za analogické pravděpodobnosti i veličiny jednotlivých cen, ale zejména celkovou cenovou hladinu (*general price level*). Cenovou hladinu Keynes chápe jako „*soubor (ensemble) jednotlivých směnných hodnot [komodit]*“ (CW XI, 95). Při agregaci jednotlivých směnných hodnot, které odpovídají cenám, se však dostáváme do obtíží. Neexistuje jediná obecná cenová hladina a celková směnná hodnota může být definována pouze jako směnná hodnota nějaké specifické „složené komodity“ (CW XI, 66-67, proloženo jako v orig.):

„...zatímco máme cenu, odpovídající každé *jednotlivé* směnné hodnotě (*exchange value*), není pravda - ačkoliv se to někdy předpokládá - , že lze nalézt cenu odpovídající *obecné* směnné hodnotě. Obecná směnná hodnota je funkcí jednotlivých směnných hodnot, ale nesdílí všechny jejich vlastnosti...“

Tato výhrada se v ještě ostřejší formě - zaměřená již jednoznačně proti klasickým ekonomům, Cournotovi, Jevonsovi a Edgeworthovi - objevuje v *Treatise on Money* (CW V, 76):

„Klasičtí ekonomové - zvláště Cournot, Jevons a Edgeworth - se mýlili ve svém tvrzení, že hodnota peněz je jedinečná (*unique*). (...) Neexistuje žádné pohyblivé, ale jedinečné centrum, které by bylo možné nazývat

⁴⁹ Její základní prvky jsou tyto: relevantní časový horizont (krátké nebo dlouhé období), praktický předpoklad, že budoucnost bude podobná současné situaci, *pokud není* specifický důvod věřit, že tomu bude jinak, důležitost důvěry (*confidence*), s níž je zastávána určitá předpověď, a nezávislost jednání (*action*) pouze na kalkulaci, tj. role chování podle konvencí.

⁵⁰ Srv. CW VII, 37, resp. 40.

obecná cenová hladina nebo střední objektivní variance (*mean objective variation*) obecných cen, kolem které jsou roztroušené pohybuující se cenové hladiny jednotlivých statků.“

V *Traktátu* si pak Keynes pro své záměry vybírá jako standardy měření dvě speciální cenové hladiny: pracovní (*labour*) a kupní (*purchasing*) sílu peněz. Ty jsou však jen jedněmi z možných a jejich *použití je diktováno záměrem* analýzy.

Přesvědčení, že jednotky makroekonomické analýzy musí mít peněžní charakter je jasně obsaženo v Kapitole 4 *Obecné teorie*. Hlavním důvodem odmítnutí fyzických nebo reálných jednotek se zdá být analýza povahy kapitálu v Kapitole 16. Jestliže však jsou - jako je tomu v *Obecné teorii* - tématem zkoumání především změny v objemu výstupu způsobené fluktuacemi v efektivní poptávce, peněžní jednotky je třeba přeci jen nějak odstranit. Protože cestu s použitím deflátoru jsme již odmítli, zbývá jediná možnost: najít za objem výstupu zástupnou, *proxy* proměnnou. Tuto roli hraje veličina *zaměstnanosti*; přesto to však neznamená, že by mezi oběma proměnnými byl jasný číselný vztah (GT, str. 72 čes. překl.):

„Chceme-li pro účely popisu nebo přibližného srovnání mluvit o zvýšení produkce, musíme vycházet ze všeobecného předpokladu, že hladina zaměstnanosti při daných výrobních prostředcích (*capital equipment*) bude uspokojivým ukazatelem (*index*) objemu produkce jimi vytvořené. Můžeme předpokládat, že obě veličiny se zvětšují i zmenšují paralelně, třebaže ne v přesném číselném poměru.“

V tomto postupu není ale veličina zaměstnanosti „původní“ makroekonomickou veličinou: je získána z peněžních hodnot deflací podle *vhodné* cenové hladiny. Standardem měření a nástrojem homogenizace peněžních mezd je *jednotka mzdy* (*wage-unit*). Tato jedna z možných aproximací cenové hladiny navíc odpovídá *pracovní síle peněz*, kterou Keynes používá v *Traktátu o penězích*. Tato volba standardu souvisí také s peněžní teorií hodnoty, kterou Keynes zastával. Ceny, vyjádřené v penězích, Keynes navíc chápe jako komplexní, *organické veličiny*. Volba jednotek v *Obecné teorii* vychází z Keynesem přijaté metody zkoumání a zároveň umožňuje *odpovídající* analýzu.

Proti přijetí konceptu celkové cenové hladiny, resp. deflátoru ale hovoří nepřímo i samotná struktura Keynesovy teorie. Použití cenové hladiny totiž zmenšuje důležitý rozdíl mezi spotřebou a investicemi. Narozdíl od spotřeby se investice vztahují k uspokojení budoucích potřeb. Některé determinanty, které ovlivňují očekávanou hodnotu investičních statků a poptávku po nich (úroková míra, relativní budoucí cena peněz), náleží do zcela jiného časového rámce než determinanty spotřeby. Poptávka a tudíž faktory ovlivňující cenu obou druhů statků jsou tedy odlišné a použití celkového cenového indexu neodráží tento rozdíl. Navíc, ceny spotřebních statků spoluurčují „reálnou“ hodnotu důchodu domácností, zatímco ceny investičních statků nikoliv. Protože se nedá předpokládat, že by při fluktuacích výroby

zůstávala relativní cena obou druhů statků stejná, použití celkové cenové hladiny by nebylo dobrým nástrojem pro uchopení dopadů těchto fluktuací na domácnosti.⁵¹

Teorie investic a chování za nejistoty

Ve výkladu se omezíme na pojetí podané v *Obecné teorii zaměstnanosti, úroku a peněz*. Učiníme tak proto, že právě na toto dílo později navazovali Keynesovi pokračovatelé. *Obecná teorie* je velmi komplexní dílo a my si nečiníme nárok na úplnost. Za hlavní přínos Keynesova díla lze považovat: (1) teorii efektivní poptávky, (2) teorii preference likvidity a (3) pojetí investic, které představuje popis chování v podmínkách principiální nejistoty. Důležité je ale pochopení samotného rámce analýzy, který nejen navazuje na předcházející Keynesova díla, ale také pozměňuje význam některých analytických nástrojů. Zvláště významnou roli hraje Keynesův koncept *rovnovážného stavu (equilibrium)*. Stav rovnováhy lze chápat (alespoň) dvěma různými způsoby:

(1) rovnovážný stav je *stavem klidu*: síly vyvolávající změny buď chybí, anebo jsou vyrovnány,

(2) rovnováha je bod, v němž se *nabízené množství rovná poptávanému množství*.

Druhá definice je přitom *podmnožinou* první: v určitých případech vytváří převis nabídky či poptávky sílu, která vede ke změně (např. ceny), jež převis odstraní. Jak v Marshallově modelu jednotlivého trhu, tak ve Walrasově teorii všeobecné rovnováhy obě definice *splývají*.

V Keynesově systému však stav rovnováhy nelze chápat podle definice (2) - jako bod, spojený navíc s maximalizací užítku na straně spotřebitelů a zisku na straně výrobců. Předpoklad, že převis poptávky či nabídky vyvolá stejně velké síly vedoucí ke změně, neplatí na *trhu práce*. Od tohoto pojetí je odvozen koncept efektivní poptávky a možnost přetrvávání rovnováhy při nedostatečném využívání zdrojů. Na trhu práce totiž firmy rozhodují *na počátku období*, jak velká bude zaměstnanost při dané mzdě: po uzavření kontraktů nemůže být nabídka práce opakována, i kdyby pracovníci byli ochotni pracovat za nižší mzdu. Pokud na konci období⁵² prodají firmy všechny výstup za *očekávanou* cenu, není důvod ke změně. Jde o bod „rovnováhy“, ačkoliv mezní nevýhodnost práce může ležet *pod* platnou mzdovou sazbou. Nerovnováha vznikne pouze tehdy, když ti, jejichž očekávání nebyla naplněna, *mohou způsobit změnu*. Tato možnost je ale na trhu práce na straně firem.

Efektivní poptávka (a na ní závislá zaměstnanost) je tedy v krátkém období dána rozhodnutím firem o výrobě. V dlouhém období je určující výše investic, která je také určována na straně

⁵¹ Tyto důvody zdůrazňuje Chick (1983, str. 58).

⁵² Jde o období, kterému odpovídají krátkodobá očekávání, tzv. produkční období, oproti „dlouhému“, tj. investičnímu období.

podnikatelů a není nijak přímo spojena s objemem úspor. V souladu s Keynesovým pojetím rovnovážného stavu ani na trhu investičních statků rovnováha nijak nesouvisí s vyrovnáním nabídky a poptávky. Rovnováha zde má obdobný charakter jako na trhu práce. Kolísání objemu investic je zpětně určující pro dlouhodobé fluktuace v úrovni výstupu a zaměstnanosti.

Keynesova teorie investic nejen vychází z kritiky (neo)klasické teorie trhu kapitálu a jeho fungování, ale také z *organického* pojetí ekonomické analýzy. Navíc úzce souvisí s konceptem chování za nejistoty, který je v určitém pohledu největším přínosem *Obecné teorie*. Podle neoklasické teorie je výše investic určována vyrovnáváním nabídky kapitálu ze strany domácností a poptávky ze strany podnikatelů; úroková míra přitom hraje roli ceny zajišťující rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou. Úroveň agregátního výstupu je zde nezávislou veličinou, zatímco nabízené množství kapitálu (úspory) a množství poptávané (investice) jsou pro danou úrokovou míru závislými veličinami. Při pohybu nabídkové či poptávkové křivky se rovnováha obnovuje změnou úrokové míry, takže obě křivky jsou na sobě nezávislé. Keynes k tomuto jednoznačnému určení rovnováhy na trhu kapitálu poznamenává (GT, str. 186 čes. překl.):

„Ale taková teorie je nesmyslná, neboť předpoklad, že důchod je stálou veličinou, je neslučitelný s předpokladem, že obě uvedené křivky se mohou posunout nezávisle jedna na druhé. Posune-li se kterákoli z těchto křivek, pak se všeobecně mění i důchod, a proto se zhroutí celá schematická konstrukce založená na předpokladu dané veličiny důchodu.“

Ačkoliv na úrovni jednotlivců je možné změnit úspory či nákupy kapitálových statků při daném důchodu a lze i použít křivky nabídky a poptávky nezávislé na důchodu, na *agregátní* úrovni změna úspor či investic změní velikost důchodu a tudíž posune jednu nebo obě původní křivky. Výsledek na agregátní úrovni tedy není mechanickým součtem jednotlivých změn: celkový efekt má *organický charakter*. Vidíme také, že v Keynesově pojetí závisí úspory primárně na důchodu a *nikoliv na úrokové míře*, která je určena na trhu peněz a neslouží k vyrovnávání nabídky a poptávky na trhu kapitálu. Přes podobnost terminologie je Keynesova představa o determinantách investic značně odlišná od (neo)klasické.⁵³

Určující roli v Keynesově teorii investic má křivka *mezní efektivnosti kapitálu*. Ta má však málo společného s mezním (fyzickým) produktem kapitálu, s nímž pracuje Fisher. Keynesovo pojetí zůstává u peněžních veličin: mezní efektivnost kapitálu je diskontní míra, která očekávané výnosy investice vyrovnává s *cenou nabídky*.⁵⁴ Zatímco u Fishera je hodnota

⁵³ Keynes se při svém výkladu v *Obecné teorii* cituje pojetí Irvinga Fishera z knihy *Theory of Interest* (1930). Fisherovo pojetí je postaveno na pojmu současné hodnoty nákladů a výnosů investice a z ní plynoucí vnitřní výnosové míry kapitálu.

⁵⁴ GT, str. 149 čes. překl.: „...definuji mezní efektivnost kapitálu tak, že se rovná oné sazbě diskontu, kterou by se dnešní hodnota řady ročních důchodů, vytvořená výnosy očekávanými z této kapitálové hodnoty během její životnosti, přesně vyrovnala její ceně nabídky.“

kapitálu rovna úrokové míře určené porovnáním nabídky a poptávky po službách kapitálu, mezní efektivnost kapitálu v Keynesově pojetí je pouze očekávanou mírou zisku. Při určení agregátní úrovně investic však vznikají dva problémy: jeden je spojen s heterogenitou kapitálu, druhý se týká určení *ceny nabídky kapitálu*. Problém heterogenity kapitálu lze řešit tak, že všechny projekty rozdělíme podle jejich mezní efektivity; ty, které překročí danou úrokovou míru budou ziskové, ostatní nikoliv. Druhý problém je vážnější. Na úrovni jednotlivých firem lze předpokládat, že cena nového kapitálového zařízení je dána a poptávka jednotlivé firmy neovlivní jeho cenu. Na agregátní úrovni to však neplatí: cena kapitálového vybavení bude ovlivněna nároky na jeho poskytovatele a cena nabídky poroste s objemem požadovaných kapitálových statků. Protože nám nejde jen o bod rovnováhy, ale o *celou křivku* nabídky kapitálu, nemůžeme použít tržní cenu kapitálu. Cena nabídky kapitálu ale závisí na tom, *kolik* kapitálu je na agregátní úrovni poptáváno.⁵⁵ Logická obtíž spojená s agregátní nabídkou kapitálu je neodstranitelná, pokud vyloučíme plnou informovanost o investičních záměrech na obou stranách trhu s kapitálovými statky. Firmy tudíž mohou chybně odhadnout náklady na zamýšlené investice při každé změně nabídky nebo poptávky po kapitálových statcích. Platí tedy, že pouze za předpokladu přesných předpovědí poptávky po investičních statcích ze strany jejich výrobců určuje průsečík křivky mezní efektivity kapitálu s úrokovou mírou *skutečnou (actual)* velikost investic.

Rozhodnutí investovat je podle (neo)klasické teorie vedeno *fyzickou* produktivitou kapitálových statků, kdežto podle Keynesovy teorie očekávanou *peněžní* ziskovostí investice. Nejistota spojená s rozhodnutím investovat se týká nejen odhadu nákladů při neznalosti ceny nabídky kapitálu, ale také peněžní hodnoty nově vyrobeného produktu: ceny, za které bude nově vyrobené zboží prodáno, jsou nejisté, neboť zpoždění mezi investicí a realizací produkce nelze odstranit. Mezní efektivnost kapitálu je tedy spojená s *očekávanými* investorů o budoucím vývoji a dává investičním rozhodnutím *spekulativní* charakter. Nominální úroková míra, s níž je efektivnost investory porovnávána, na druhé straně nevyjadřuje časovou preferenci spotřeby jednotlivců nebo společnosti a je utvářena stejně nejistými očekávanými jako křivka mezní efektivity kapitálu. Co však lze říci o těchto očekávaních? Mají *subjektivní* povahu a hledání příčin jejich výkyvů je tudíž velmi obtížné. Zároveň platí, že změny očekávání jsou pro Keynesa klíčovou determinantou cyklických fluktuací ekonomiky jako celku. Očekávání o budoucích ziscích z investic nemůže být se skutečným stavem spojeno tak úzce jako očekávání budoucí poptávky, na kterém jsou založeny výrobní plány. Zatímco produkce se prodává neustále, k odhadu ziskovosti investice je třeba delší časové období. Právě toto

⁵⁵ Podrobněji se budeme tomuto problému věnovat v závěrečné kapitole při diskusi tzv. *cambridgeských kontroverzí*.

časové zpoždění zvyšuje váhu subjektivních faktorů v investičních rozhodnutích a zároveň vzdaluje tato rozhodnutí od bezprostřední skutečnosti. Očekávání a přesvědčení (*beliefs*) hrají hlavní roli.⁵⁶

Analýzou investičních rozhodnutí z hlediska dlouhodobých odhadů se zabývá Keynes v Kapitole 12 *Obecné teorie*: jeho pojetí je velmi odlišné od rámce, který vymezuje kapitola předcházející. O investicích se již neuvažuje ve spojení s mezní efektivností kapitálu a úrokovou mírou: mají charakter autonomního procesu, v němž investoři investují do značné míry kvůli investicím samým. Investice nejsou prostředkem k jasnému cíli a rozhodování o nich nemá charakter alokačního problému.⁵⁷ Takové pojetí je zcela odlišné od neoklasické teorie, ve které jsou investice chápány jako zřeknutí se současné spotřeby ve prospěch budoucí spotřeby a investiční rozhodnutí jsou tudíž jasně spojeny s rozhodnutími o spotřebě. Investiční rozhodnutí jsou výsledkem komplexu motivací, v němž hrají hlavní roli *konvenční* soudy (*conventional judgements*), intuice a „animální duchové“ (*animal spirits*) podnikatelů.⁵⁸ Toto pojetí investic také umožňuje vysvětlit některé důležité teze na jiných místech *Obecné teorie*: (a) tvrzení, že úroveň úspor je určena úrovní investic a (b) nezávislost investic na reálné úrokové míře a roli investic v určení zaměstnanosti a důchodu prostřednictvím multiplikačního mechanismu. Eliminace autonomního charakteru investic a důraz na pojetí investiční funkce jako inverzního vztahu mezi množstvím kapitálu a úrokovou mírou byly také důležitými nástroji integrace Keynesovy teorie do neoklasického pojetí. V něm však Keynesova analýza končí jen jako zkoumání hodnoty úrokové elasticity investiční funkce.

Výklad autonomie investičního procesu však vyvolává otázku, *co* je vůbec možné z hlediska analýzy říci o takto chápané nejistotě a v ní utvářených (dlouhodobých) očekáváníích. *Nejistota* podle Keynesa není neuchopitelná. To, že ji nelze redukovat na vypočitatelné a pojistitelné *riziko* ještě neznamena, že je lidské chování za takových podmínek *iracionální*. Lidé nejednají v podmínkách úplné nevědomosti a to, že nemají *nutné* důvody pro své jednání, neznamena, že nemají (jiné) dobré odůvodnění svých přesvědčení. V takových situacích však nelze použít

⁵⁶ Důležitost, která je připisována přesvědčením (*beliefs*) oproti „skutečnosti“, a také důraz na různost a neporovnatelnost individuálních přesvědčení znovu připomínají Keynesovo původní pojetí veličin pravděpodobnosti.

⁵⁷ Teorie racionálního rozhodování za jistoty či rizika zde nehraje žádnou roli. Investování je „způsobem života“ podnikatelů (*entrepreneurs*) (GT, CW VII, 150).

⁵⁸ Překlad „animální duchové“ se snaží zachovat nejvyšší míru neutrality vzhledem k původnímu anglickému výrazu. Jeho výklad však není jednoduchý. Nelze nezmínit, že tento pojem pochází od Descarta a objevuje se zejména v jeho pojednání *O vášních duše* (1649). Keynes sám Descarta četl, jak o tom svědčí jeho rukopisné poznámky, a k výkladu o „animal spirits“ si připsal, že jde o „nevědomé duševní jednání“. Role, kterou hraje tento pojem u Descarta, je snad složitější a odlišná, ale to zde již není tak podstatné. Nicméně lze podotknout, že vzhledem ke Keynesově poznámce může druhý pramen inspirace v použití tohoto termínu pocházet od S. Freuda (srv. Carabelli, 1988, 298).

princip indiference, který Keynes kritizoval již v *Pojednání o pravděpodobnosti*. Tato výhrada se vrací i v *Obecné teorii* (GT, str. 163 čes. překl., upraveno):

„Nemůžeme racionalizovat své chování odvoláním se na to, že u člověka ve stavu nevědomosti jsou omyly v obou směrech stejně pravděpodobné, takže zbývá průměrná matematická naděje, která se opírá o dvě stejné pravděpodobnosti. Neboť lze snadno dokázat, že předpoklad aritmeticky stejných pravděpodobností, opřených o stav nevědomosti (*ignorance*) vede k absurdnosti.“

Odůvodnění jednání spočívá spíše na „intuitivních“ základech: zvyku, instinktu, preferenci, touze či vůli (srv. CW XXIX, 294). Zvyk a konvence hrají v praktickém (ekonomickém) jednání důležitou úlohu. Ačkoliv nelze mluvit o dlouhodobé tendenci průměrného mínění, v krátkém období, kdy je účinně ovládáno konvencí, má mínění charakter *normy* (op. cit., proloženo jako v orig.):

„Přesto je shora uvedená konvenční metoda výpočtu v souladu s vysokým stupněm kontinuity a stability v našem podnikání, *pokud se můžeme spolehnout na zachování konvence (maintenance of the convention)*.“

To také vysvětluje, proč v krátkém období je podle Keynesese jedinou nezávislou proměnnou investiční funkce úroková míra; naopak v dlouhém období (v němž se konvence mohou měnit) se hlavní determinantou stává mezní efektivnost kapitálu, tj. „očekávaná“ míra ziskovosti. Hlavní příčinou cyklických fluktuací je tak, jak jsme již řekli, neustálá změna mezní efektivnosti kapitálu daná změnami v *očekávání* investorů (které odpovídají změnám v mínění (*opinion*) či konvencích). Dlouhodobá očekávání investorů však, ačkoliv jsou platná a postačující pro odůvodněná rozhodnutí a jednání, *zůstávají založena na* částečném a omezeném vědění a základní charakter budoucnosti jako nejisté není zrušen tak, jako v konceptu budoucnosti, se kterým pracuje ortodoxní ekonomie.

V pojetí očekávání u Keynesese hraje důležitou roli rozlišení různých *časových horizontů*, a toto rozlišení podmiňuje souvislost mezi jednotlivými částmi analýzy a rozsah platnosti získaných závěrů. Keynes rozlišuje mezi krátkodobými (*short-period*) a dlouhodobými (*long-period*) očekáváními.⁵⁹ Krátkodobá očekávání se vztahují k očekávanému výnosu z využití existující zásoby kapitálu (a jí odpovídajícího množství práce) a určují tedy současnou úroveň výstupu a zaměstnanosti. Jejich případné nenaplnění nemá vliv na efektivní poptávku v daném období, ale může ovlivnit očekávání týkající se následujících období. Dlouhodobá očekávání jsou v krátkém období považována z hlediska analýzy za neměnná. Ovlivňují však investiční rozhodnutí a jejich změna v dlouhém období přímo ovlivňuje efektivní poptávku. Hlavním záměrem rozlišení dvou horizontů je snaha odlišit „síly, které určují pozici rovnováhy (*position of equilibrium*) od techniky pokusu a omylu, pomocí níž podnikatelé zjišťují, kde se tato rovnováha nalézá“ (CW XIV, 182). Určujícími silami jsou dlouhodobá očekávání, zatímco

⁵⁹ To je rozdíl oproti pojetí v *Pojednání o penězích*, kde jsou všechna očekávání chápána jako *krátkodobá* z hlediska *Obecné teorie*.

nástrojem k dosažení rovnováhy je variance v krátkodobých očekáváních.⁶⁰ Je třeba říci, že samotné uvedení očekávání do Keynesovy teorie nebylo žádným převratem. Koncept očekávání je stejně starý jako teorie pravděpodobnosti. Zvláštnost Keynesova přístupu spočívá ve spojení očekávání s jeho vlastním pojetím pravděpodobnosti.

Tomu v *Obecné teorii* odpovídá skutečnost, že stav dlouhodobých očekávání závisí nejen na odhadu hodnoty pravděpodobnosti, ale také na důvěře (*confidence*), se kterou jsou zastávána. Důvěra je konceptem analogickým k váze argumentu, která se objevuje v *Pojednání o pravděpodobnosti*, a je jednou z hlavních determinant mezní efektivnosti kapitálu. Dalším rozdílem je Keynesův důraz na závislost očekávání na zvyku a *konvenci*: subjekty mají sklon *projektovat do budoucnosti současný stav věcí*, pokud nemají „zvláštní důvody očekávat změnu“ (srv. GT, str. 163 čes. překl.).⁶¹ Konvenční chování má několik charakteristických rysů. Kromě do značné míry pasivního vztahu k budoucnosti (protože zamýšlené jednání jednotlivce těžko *předvídatelným* způsobem určí budoucnost), jej charakterizuje i spoléhání na úsudky ostatních, kteří jsou „lépe informováni“ (tzv. *konvenční soudy*).

Zajímavá je také otázka souvislosti krátkodobého a dlouhodobého horizontu očekávání (resp. vztah mezi Kapitoly 11 a 12 *Obecné teorie*).⁶² Ačkoliv nechceme chápat výklad o mezní efektivnosti kapitálu jako neslučitelný s konvenční povahou dlouhodobých očekávání, zdá se jasné, že přechod mezi oběma rovinami není jednoduchý ve smyslu predikce budoucích stavů na základě minulosti. Zde je třeba připomenout Keynesovo pojetí uniformity přírody jako pouhého konvenčního základu *jednání*, nikoliv zákona v silném smyslu (Vickers, 1989, 170-171):

„...převážná část ekonomických rozhodnutí jsou rozhodnutí jedinečná (*unique*). Odehrávají se v jedinečných okamžicích v jednosměrném toku historického času a jsou činěna subjekty (*decision-makers*), které mají jedinečnou informaci, naděje, postoje.... Ale pokud, z těchto důvodů, ekonomické výsledky (*outcomes*) musí být také chápány jako jedinečné události, nespojené se stabilními funkcemi hustoty (...), nelze pravděpodobně

⁶⁰ Zde je také rozdíl oproti pojetí některých ostatních ekonomů (Hawtrey, švédská škola), kteří používají jen rozlišení mezi očekávanými (*expected*) a realizovanými (*realised*) veličinami (*magnitudes*). Keynes explicitně odlišuje své pojetí od tohoto zjednodušení (srv. CW XIV, 181).

⁶¹ Tato představa byla často kritizována jako příliš zjednodušená. Tzv. adaptivní očekávání, která (prý) odpovídají Keynesovu pojetí, umožňují systematické opakování chyb. Jde ale o to, zda převedení Keynesova výkladu na matematické vyjádření adaptivních očekávání je vykazatelné: z výkladu samého nelze usoudit, že nepředpokládá možnost „učení se z minulosti“. Navíc, jiná pojetí očekávání mají své problémy: racionálním očekáváním se budeme věnovat v příští kapitole.

⁶² Jde o to, že postup, který se v Kapitole 11 používá k „výpočtu“ množství investic, je těžko slučitelný s kritikou, kterou podává Kapitola 12. Podle ní a podle některých pasáží článku „General Theory of Employment“ (1937) se zdá, že Keynes považuje „výpočet“ mezní efektivnosti kapitálu a porovnávání této hodnoty s úrokovou mírou za jeden z „konvenčních zvyků“ investorů, kterým čelí principiálně nejisté budoucnosti: „Podnikání pouze předstírá samo sobě (*pretends to itself*), že jeho hlavním motorem jsou tvrzení obsažená v jeho prospektech, jakkoli upřímná a pravdivá (*candid and sincere*)“ (GT, str. 171 čes. překl., upraveno). Z této věty vyvozuje (Carabelli, 1988), že Keynes vlastně v Kapitole 11 pouze *parafrázuje neoklasickou teorii investic*, zatímco pojetí Kapitoly 12 je s ním zcela neslučitelné. Protože jsme se snažili prokázat odlišnost Keynesova konceptu mezní efektivnosti kapitálu od neoklasického pojetí, tuto extrémní interpretaci nesdílíme a držíme se umírněnějšího výkladu (Chick, 1983).

spojovat s průměrnými hodnotami nebo s výpočty určujícími rozptyl a ostatní disperzní charakteristiky takových proměnných žádný význam.“

Budoucnost nemůže být chycena do pasti minulosti. V pojetí, vůči němuž se Keynes vymezuje, jde ostatně spíše o postup opačný: redukcí budoucnosti na apriorní soudy o ekonomických subjektech *za předpokladu dokonalé informovanosti*. Investiční rozhodování je také odlišné od rutinních modů chování (např. spotřební zvyklosti) a nelze jej zahrnout pod koncept „omezené racionality“: jde o rozhodnutí, s nímž jsou spojeny „nepředvídatelné“ důsledky.

Pokusíme-li se o shrnutí našeho výkladu, lze říci, že Keynes používá dvojí horizont analýzy investičních rozhodnutí s ohledem na svůj argumentační zájem. Princip efektivní poptávky a krátkodobá očekávání tak slouží pro *statické* předvedení toho, že nezaměstnanost v monetární výrobní ekonomice může být něčím jiným než krátkodobou odchylkou od rovnovážného stavu. Pojetí dlouhodobých očekávání pak představuje *dynamickou* perspektivu, v níž mohou změny očekávání způsobovat jak nenaplnění minulých odhadů, tak autonomní změny v očekáváních. Autonomní změny vyznačují trajektorii stavu rovnováhy v čase a tento faktor narušuje jednoznačný vztah mezi současným stavem a budoucí množinou dlouhodobých očekávání (Davidson-Kregel, 1981, str. 143):

„Keynes vystavěl svůj model reálného světa jako model pohyblivého stavu rovnováhy (*shifting equilibrium*), jako svět kontinuálního pohybu bez nutnosti, aby plány ekonomických subjektů byly kdy uvedeny v soulad (*ever be reconciled*).“

Kapitola 3: Kritika neoklasické syntézy

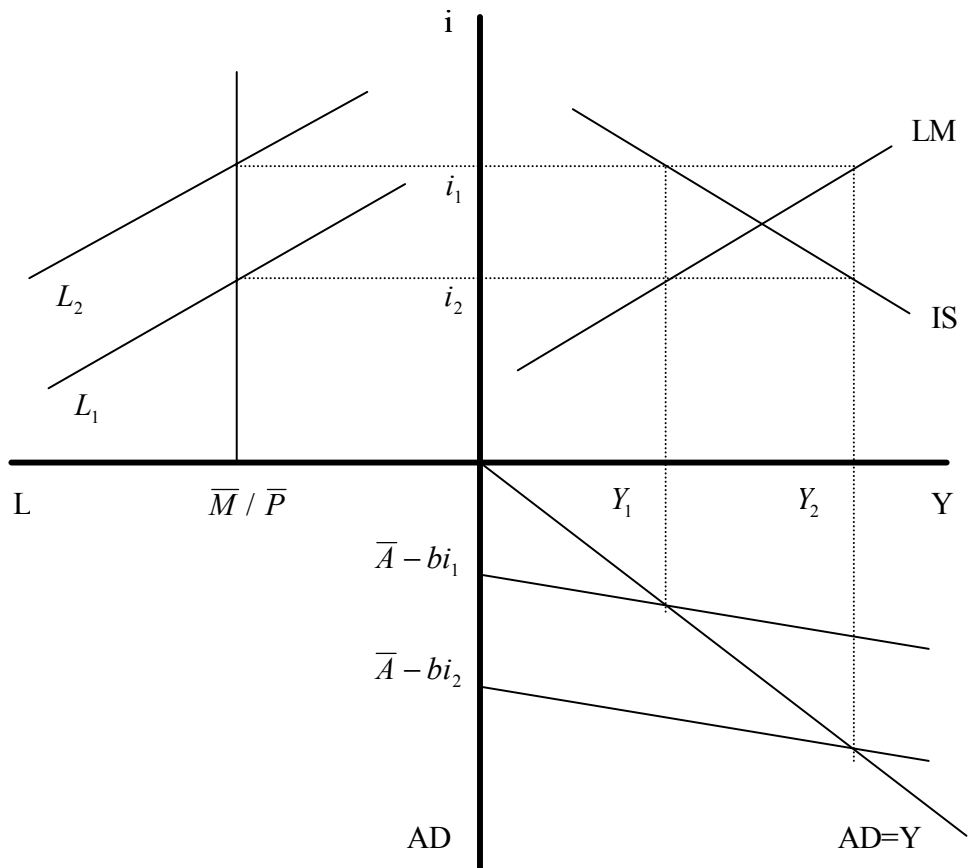
Snaha o spojení Keynesovy teorie s neoklasickými základy započala relativně brzy po uveřejnění *Obecné teorie*. Dílčí interpretace statického argumentu se stala základem Hicksova modelu IS-LL, od něhož se celá „neoklasická syntéza“ odvíjí. Tato kapitola zkoumá z hlediska ekonomické teorie vlastnosti syntetických modelů této etapy keynesovství a chce prokázat, že jejich výstavba na základních předpokladech neoklasické teorie vyžadovala v posledku buď přijetí mechanismu reálných peněžních zůstatků, nebo empirické Phillipsovy křivky, která však v tomto rámci neměla žádné teoretické opodstatnění. Soustředění na statickou část Keynesovy *Obecné teorie* a zanedbání problému očekávání představují hlavní teoretické problémy tohoto pokusu. Druhým zkoumaným směrem rozvíjení Keynesovy teorie je tzv. nerovnovážný přístup, který však v rozporu s *Obecnou teorií* nutně vyžaduje předpoklad nedokonalého cenového přizpůsobení. Záměrem této kapitoly je poukázat na skutečnost, že základní předpoklady neoklasické syntézy a ostatních probíraných směrů zůstávají na půdorysu „klasické“ ekonomické teorie.

Model IS-LM a shrnutí Keynesova statického modelu

Základem modelu se stal výklad hlavního argumentu *Obecné teorie*, který podal (Hicks, 1937). Hicksovu formulaci modelu IS-LL upravil do známější podoby IS-LM (Hansen, 1953). Protože aparát modelu je velmi známý, popíšeme jej jen stručně a zaměříme se na jeho hodnocení z hlediska původního Keynesova pojetí. Model popisuje simultánní určení úrovně důchodu a úrokové míry na trzích statků a aktiv. Skládá se z křivky IS, která je geometrickým místem bodů rovnováhy na trhu statků, a reprezentuje tudíž *ex ante* rovnost úspor a investic. Křivka LM představuje místo rovnováhy na trhu aktiv, tj. rovnost nabídky a poptávky po penězích. Průsečík obou křivek určuje dvojici rovnovážného důchodu a úrokové míry, která vyrovnává rozhodnutí subjektů držet aktiva v likvidní formě, s danou (exogenní) nabídkou peněz.

Odvození modelu IS-LM lze shrnout takto: poptávka po penězích (za předpokladu exogenní nabídky peněz a fixní cenové hladiny) roste s růstem úrovně důchodu (2. kvadrant). Spotřební poptávka je dána sklonem ke spotřebě z dané úrovně důchodu a výše investičních výdajů klesá s růstem úrokové míry (3. kvadrant). Simultánní rovnováhu na obou trzích reprezentuje průsečík křivek IS a LM. (viz. **Obrázek 1**, Dornbusch-Fischer, 1994).

Obrázek 1: Odvození křivek IS a LM

Hlavním rysem tohoto zjednodušení Keynesova argumentu je jeho *statický* charakter. Z hlediska čisté statiky lze jistě říci, že rovnovážná úroveň výstupu je charakterizována skutečností, že výstup, který není spotřebován, je koupen jiným sektorem (ve formě investic). Model však nijak nevysvětluje, *proč* by tato úroveň výstupu vůbec měla být vyrobena. Z rámce IS-LM analýzy je zcela vyloučena *nabídková strana*. Tím je ztotožněna hodnota výstupu a důchod a je nemožné určit rozdělení peněžního důchodu (Y) mezi výstup (Q) a ceny (P); model tak musí pracovat s velmi nerealistickým a celkem arbitrárním předpokladem *fixních cen*.

Čistě statický charakter modelu IS-LM také zastírá skutečnost, že *mzdy* jsou v Keynesově pojetí přejímány z minulých období, ale *mohou se měnit*. Předpoklad *fixních mezd* sice není tak nerealistický jako předpoklad fixních cen, ale model pak svádí k domněnce, že jediným důvodem nedobrovolné nezaměstnanosti je rigidita nebo pomalé přizpůsobení mezd. Keynes však spíše podává důvody, proč pohyb mezd není *pravděpodobný* a proč za předpokladu, že v rámci jednoho období není možné opakování vyjednávání (*recontracting*) mezi firmami a pracovníky o cenách a úrovni poptávky, může dojít ke stabilizaci nezaměstnanosti dokud se nezmění dlouhodobá očekávání nebo nezasáhne vláda.

Na druhé straně rámec IS-LM dobře postihuje oddělení peněžních faktorů, které určují úrokovou míru, od zbytku modelu. Vliv transakční poptávky po penězích závislé na výši důchodu na určení úrokové míry je zde řešen přísně simultánně. Toto zachycení vlivu změny výstupu na úrokovou míru skrze změny v transakční poptávce je v souladu se známým Keynesovým závěrem (v pasážích o multiplikátoru), že výdaje k zajištění expanze je třeba pro dosažení plného efektu financovat tak, aby se nezvýšila úroková míra. Keynesově pojetí však lépe odpovídá model, který nyní předvedeme pro srovnání s analýzou IS-LM. V něm hraje strana nabídky důležitou roli, a přes statický charakter lze ukázat, že jde o model *dynamického* procesu, probíhajícího v historickém čase.

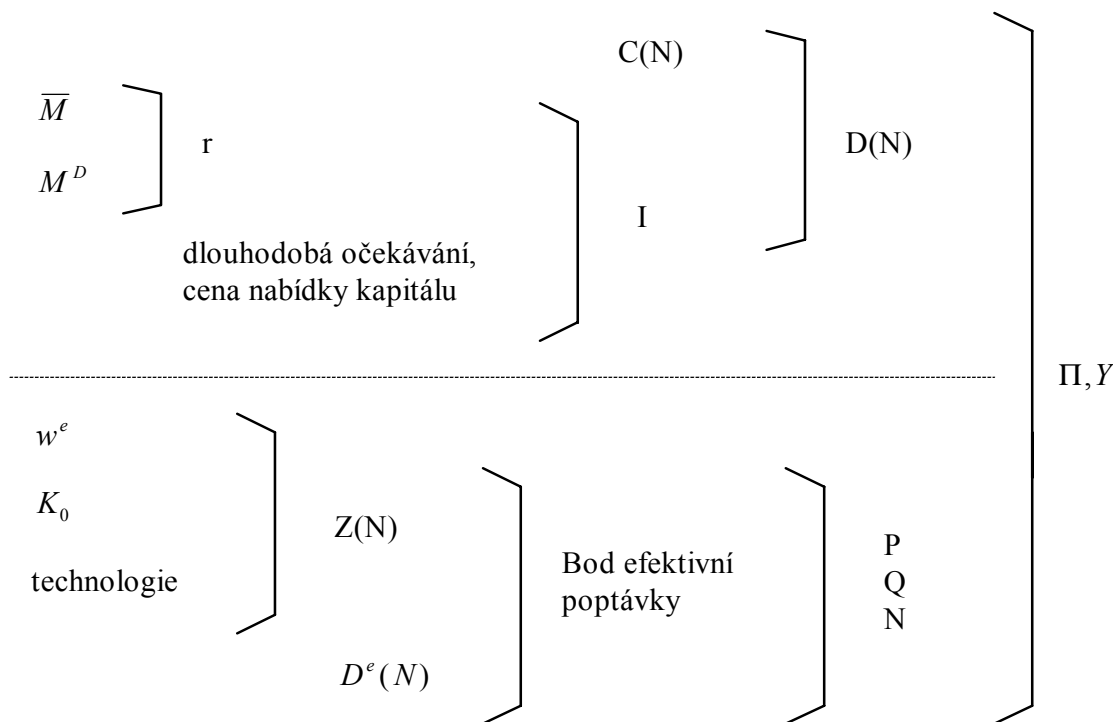
Při popisu vyjdeme od určení *úrokové míry*: ta zajišťuje vyrovnaní preference likvidity a exogenní nabídky peněz. M^D je však funkcí *dvou* proměnných r a Y , a tak si musíme vypomoci předpokladem o úrovni důchodu. Můžeme např. předpokládat, že bude *stejný* jako v minulém období. Tento předpoklad bude však muset být na konci porovnán s úrovní Y určenou modelem (viz. dále). Takto je tedy určena (očekávaná) rovnovážná úroková míra r . V rámci statického Keynesova modelu jsou exogenní také dlouhodobá očekávání. Výrobní možnosti v odvětvích výroby kapitálových statků jsou dány technologickou úrovní a mzdovou sazbou a výrobci rozhodující se o investicích tak mohou odhadnout cenu nabídky kapitálu. Porovnáním mezní efektivity kapitálu s výší r je tudíž určena *hladina investic* I . Spotřební funkce je dána preferencemi domácností a má charakter tabulky (*schedule*), proměnlivé v závislosti na výši zaměstnanosti, resp. příjmu v jednotkách mzdy (*wage units*). Spolu s úrovní investic určuje spotřební funkce *agregátní poptávku* jako funkci úrovně zaměstnanosti, $D(N)$.

Na straně nabídky kromě dané technologie vystupuje v minulosti vytvořená kapitálová zásoba, K_0 . Nejde o veličinu exogenní ve stejném smyslu jako nabídka peněz, která může být okamžitě změněna rozhodnutím centrální banky, nýbrž předurčenou (*predetermined*) v řadě minulých období. Výrobci také očekávají určitou úroveň peněžních mezd, w^e , kterou budou muset zaplatit za získání práce, kterou potřebují pro vytvoření produkce. Také zde lze předpokládat, že úroveň mezd je zděděna z minulosti (zvláště, je-li systém v rovnováze), ale v Keynesově pojetí obecně není takový předpoklad nutný. Mzda, kapitálová zásoba a technologie určují *agregátní nabídku* $Z(N)$ jako funkci vztahující *hodnotu* výstupu k různým úrovním zaměstnanosti. (Samotná technologie a kapitálová zásoba určují vztah mezi zaměstnaností a *objemem* výstupu.) Firmy dále odhadují úroveň poptávky po svém zboží. Souhrnem těchto odhadů na agregátní úrovni je *odhad* agregátní poptávkové funkce, $D^e(N)$. Je to funkce zaměstnanosti, spíše než jediná úroveň výstupu, neboť na agregátní úrovni mění úroveň zaměstnanosti velikost poptávky a výrobci tuto skutečnost zahrnují do svého odhadu, který

vychází jednak z celkové úrovně ekonomické aktivity a jednak z přesunů ve složení poptávky mezi jednotlivými odvětvími (statky). Průsečík funkcí $Z(N)$ a $D^e(N)$ dává *bod efektivní poptávky*, který odpovídá skutečné úrovni zaměstnanosti a výstupu. Vzhledem k charakteru funkce $Z(N)$ jsou také určeny ceny, které výrobci účtují a očekávají získat prodejem svého zboží. Ačkoliv lze předpokládat, že po stanovení svých cen na nich výrobci trvají, obecně není vyloučeno jiné přizpůsobení než prostřednictvím vytváření či rozpouštění zásob.⁶³

Poptávková a nabídková strana modelu jsou na konci období „porovnány“ tím, že vyrobený výstup je nabídnut k prodeji. Odhad agregátní poptávky na straně výrobců je konfrontován se „skutečnou“ agregátní poptávkou. Výsledkem je určení hodnoty agregátního důchodu a míry zisku (Y, Π). Model lze shrnout schématem na **Obrázku 2** (Chick, 1983, str. 244).

Obrázek 2: Keynesův statický model

Toto schéma dobře vyjadřuje kauzální strukturu: od exogenních a předurčených veličin se dospívá k určení výstupu a míry zisku. Lineární charakter modelu však přináší také jednu nevýhodu: od určené úrovně důchodu je třeba se *vrátit na začátek* a zjistit, zda se úroveň Y předpokládaná při určení úrokové míry *shoduje s* úrovní výstupu určenou modelem. Pouze pokud se „počáteční“ a „konečná“ úroveň důchodu shodují, a dále za předpokladu, že $D^e(N) = D(N)$, popisuje model určení *rovnovážné* úrovně důchodu. V tomto smyslu je model

⁶³ V kontextu modelu, který Keynes podává v Kapitole 3 *Obecné teorie*, nicméně otázka cenového přizpůsobení v rámci jednoho období nevzniká, neboť se předpokládá *správný* odhad poptávky ze strany výrobců. Bez ohledu na správnost odhadu je tímto mechanismem určena úroveň zaměstnanosti a výstupu, neboť o těch se firmy rozhodují na počátku období a v jeho rámci nemohou svá rozhodnutí měnit.

IS-LM přesnější, neboť řeší tento problém *simultánním* určením úrovně důchodu na trhu peněz a statků.

Keynesův model je sice vybudován jako *statický* a ne-časový, ale přesto jej lze chápat jako *reprezentaci dynamického procesu*, omezenou na jedno výrobní období. Je to dáno tím, že o úrovni zaměstnanosti je bez možnosti změny rozhodnuto na začátku období, zatímco prodeje a míra zisku jsou určeny až na jeho konci. Tato vlastnost zásadně odlišuje Keynesův model od neoklasických modelů, ve kterých se předpokládá opakované určení rovnovážných veličin (skrze *změny reálné mzdy*) až do okamžiku, kdy jsou naplněna očekávání o zaměstnanosti a míře zisku. Tato iterace je *implicitním* předpokladem neoklasických modelů: lze říci, že tyto modely pracují s reverzibilním *mechanickým časem*, anebo že způsob tvorby očekávání zajišťuje jejich automatické vyplňování, což je z hlediska získaného výsledku totéž. Keynesův model sice - jak jsme ukázali - vyžaduje konzistenci transakčních zůstatků s úrovní důchodu určenou na konci kauzálního řetězce, ale tato synchronizace se vztahuje pouze na formální model určení úrokové míry, nikoliv výstupu a zaměstnanosti.

Nezměnitelnost rozhodnutí, učiněných na začátku období, přispívá k posílení kauzálních závislostí v čase a zároveň ospravedlňuje souvislost očekávání s minulými hodnotami jednotlivých veličin. Z tohoto pohledu je pochopitelné, že minulý důchod ovlivňuje rozhodnutí o výši transakčních zůstatků *na začátku* nového období a tím i určení úrokové míry pro investice. I když se úroková míra může měnit častěji během období, pro výrobce je důležitá její hodnota pouze v okamžiku, kdy *získal* investiční prostředky. Obdobné je to i s určením úrovně zaměstnanosti, která závisí na správnosti odhadů poptávky učiněných výrobcí. Zatímco v čistě statickém modelu musí být agregátní poptávka konzistentní s distribucí důchodu, v reálném světě, ani v Keynesově modelu nic takového není nutné. V případě nekonzistence agregátní poptávky a na jejím základě určené míry zisku bude docházet k přizpůsobováním v následujících obdobích. Z hlediska modelu je důležitý také předpoklad, že investice, které mohou být realizovány během více období, nesmí měnit výrobní možnosti, protože to by vedlo k posunům křivky agregátní nabídky $Z(N)$. Samotné rovnovážné řešení určené v rámci modelu nebude tedy v čase přetrvávat beze změn a lze jej chápat jen jako analytický nástroj v rámci krátkého období.

Úplný keynesovský model

Tento model, zformulovaný ve známém článku (Modigliani, 1944), je typickým výsledkem snahy o zahrnutí Keynesovy teorie do neoklasického analytického rámce. Představuje základní model neoklasické syntézy a lze na něm dobře ilustrovat změnu původních Keynesových východisek. Přidání produkční funkce a trhu práce do rámce IS-LM výrazně mění celkový

charakter modelu. Doplnění těchto aspektů je přitom vedeno snahou o zahrnutí strany nabídky, která byla v původním Hicksově modelu opomenuta.

Model používá některé Keynesovy pojmy a funkční vztahy, zejména spotřební funkci, investiční funkci a vztah pro určení velikosti poptávky po penězích, a také keynesovskou produkční funkci vztahující objem výstupu k hladině zaměstnanosti. Pojetí trhu práce je však odlišné a staví na rovnováze plynoucí z rovnosti (reálné) mzdy a mezního produktu práce na straně poptávky a z rovnosti užítku ze mzdy a ceny volného času na straně nabídky. Model lze shrnout následující soustavou rovnic (Arestis, 1992, str. 5)⁶⁴:

$$E = C(Y - \bar{T}) + I(r) + \bar{G} \quad \text{kde: } C_Y > 0, I_r > 0 \quad (1)$$

$$Y = E = Y^e \quad (2)$$

$$Y = Y(N) \quad \text{kde: } Y_N > 0, Y_{NN} < 0 \quad (3)$$

$$N^D = N^D(W/P) \quad \text{kde: } N^D_{W/P} < 0 \quad (4)$$

$$N^S = N^S(W/P) \quad \text{kde: } N^S_{W/P} > 0 \quad (5)$$

$$N^D = N^S = N^e \quad (6)$$

$$M^D = kPY + L(r) \quad \text{kde: } L_r < 0 \quad (7)$$

$$M^S = \bar{M}^S \quad (8)$$

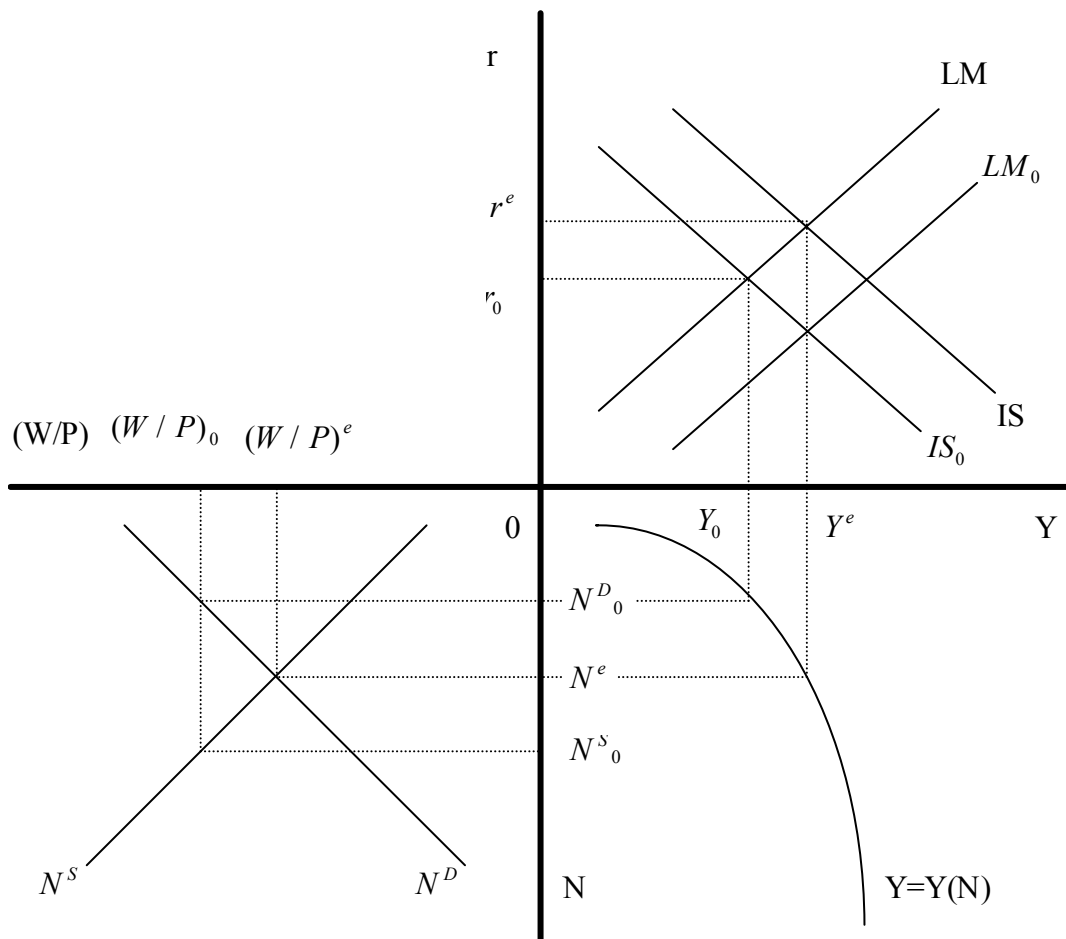
$$\bar{M}^S = M^D = M^e \quad (9)$$

kde: E jsou celkové výdaje, Y agregátní důchod, C spotřeba, T daně, I investice, G vládní výdaje, N zaměstnanost, W označuje mzdovou sazbu (*wage rate*), P cenovou hladinu, M peněžní zásobu, k je část nominálního důchodu (PY) držena v penězích, r je úroková míra a horní index e označuje rovnovážnou hodnotu (nikoliv hodnotu očekávanou). Pruh nad veličinou označuje exogenní charakter veličiny v rámci modelu, dolní index pak parciální derivaci podle odpovídající proměnné. Zatímco M , r jsou nominální veličiny, ostatní veličiny jsou reálné. Model se skládá z produkční funkce (3), která vztahuje reálný důchod k zaměstnanosti, a z rovnic popisujících situaci na třech dalších trzích: rovnice (1), (2) na trhu statků, rovnice (4) až (6) na trhu práce a rovnice (7) až (9) pro trh peněz. Pokud soustavu rovnic - s výjimkou produkční funkce, která podléhá zmenšujícím se výnosům z rozsahu - vyjádříme graficky lineárními závislostmi, dospějeme ke schématu na **Obrázku 3**.⁶⁵

⁶⁴ Jednodušší verzi, bez explicitního vyjádření daní a vládního sektoru, představuje např. (Smith, 1956), kterého cituje Chick (1983, str. 248).

⁶⁵ Toto grafické znázornění používá kromě Arestise též (Sojka, 1995).

Obrázek 3: Úplný keynesovský model

Křivka IS představuje všechna řešení rovnice (2). Totálním diferencováním rovnic (1) a (2) a jejich řešením pro dr/dY dostáváme záporný sklon křivky IS:

$$(dr / dY) = (1 - C_Y) / I_r < 0.$$

Obdobně křivka LM je místem všech řešení rovnice (9) a z totálního diferenciálu rovnic (7) až (9) dostáváme kladný sklon:

$$(dr / dY) = (-kP) / L_r > 0.$$

V modelu je položen důraz na trh práce: interakcí mezi nabídkou práce N^S a poptávkou po práci N^D je určena rovnovážná reálná mzda a rovnovážná úroveň zaměstnanosti. Od takto určené N^e skrze produkční funkci dospějeme k rovnovážné úrovni důchodu Y^e a v rámci IS-LM také k určení rovnovážné úrokové míry r^e . Od trhu práce tak dospíváme k *rovnováze při plné zaměstnanosti*. Tento rovnovážný stav je navíc považován za *stabilní*: v rámci modelu existují mechanismy, které v případě odchýlení od rovnováhy samovolně zaručují návrat k plné zaměstnanosti.

Stabilitu řešení lze ukázat na mechanismu, kterým se ekonomika přizpůsobí poklesu agregátní poptávky. Pokles je charakterizován posunem křivky IS doleva na úroveň IS_0 , takže průsečík s křivkou LM nyní určuje důchod ve výši pouze Y_0 (viz. **Obrázek 3**). Výsledkem je přebytek nabídky na trhu práce, který povede k poklesu mezd a cenové hladiny v odpovídajícím poměru. Pokles cen posouvá křivku LM doprava na úroveň LM_0 , a tak znovu ustavuje rovnovážnou úroveň důchodu Y^e . S vyšším výstupem pak vzroste i zaměstnanost a dojde k odstranění převisu nabídky práce a obnovení rovnovážných úrovní N^e a $(W/P)^e$. Tento mechanismus se příliš neliší od obnovování rovnováhy v neoklasické ekonomii. Důležité je zde to, že při poklesu zaměstnanosti a vzniku převisu nabídky na trhu práce klesají nominální mzdy *více než* proporcionálně vzhledem k cenám: $(W/P)_0$ se tak vrací zpět k $(W/P)^e$ vyčišťující trh práce, zatímco trh statků se vrací k rovnovážnému výstupu v *důsledku* změn v cenové hladině (posun křivky LM do LM_0).

Přizpůsobování trhu statků prostřednictvím *rychlých* změn cenové hladiny je hlavním tvrzením monetaristů a přes rozdíly v důrazu je na tomto přizpůsobení založena i nová klasická makroekonomie. Tyto přístupy zdůrazňují rychlost přizpůsobení a princip vyčišťujících se trhů. Jako podporu tohoto teoretického východiska pak lze chápat i hypotézu racionálních očekávání.⁶⁶ Bez ohledu na vnitřní mechanismus jsou všechny tyto přístupy založeny na představě o *automatickém* obnovování rovnováhy při plné zaměstnanosti. Takové samočinné přizpůsobování funguje ve *walrasovském modelu všeobecné rovnováhy*, který ale předpokládá několik vlastností ekonomiky:

- *dokonalou konkurenci*, v níž firmy nemají vliv na stanovení cen svých výrobků. Ta však neodpovídá Keynesovu popisu cenové tvorby, který jsme ukázali ve statickém modelu.
- *okamžité vyčišťování všech trhů*, které walrasovský model popisuje představou aukcionáře, který mění „vyvolávací“ ceny na jednotlivých trzích (*tâtonement*). V Keynesově statickém modelu je však charakteristickým rysem nemožnost opakování vyjednávání o mzdách i rozhodnutí firem o cenách v rámci jednoho období.

Důsledkem těchto vlastností modelu všeobecné rovnováhy je pak *popření* možnosti nedobrovolné nezaměstnanosti *jako rovnovážného jevu*.⁶⁷ Z představy walrasovské rovnováhy plyne i dichotomie mezi reálným a monetárním sektorem ekonomiky: v modelu všeobecné rovnováhy má řešení charakter vektoru relativních cen, nezávislých na úrovni cenové hladiny. Obdobou této představy je neoklasické pojetí, v němž jsou v reálném sektoru určovány

⁶⁶ K tomuto spíše stručnému shrnutí se v této práci ještě vrátíme podrobněji.

⁶⁷ Chápání rovnováhy ve smyslu walrasovské všeobecné rovnováhy však neodpovídá Keynesově pojetí, což jsme ukázali v části věnované Keynesově teorii investic.

relativní ceny (včetně reálné úrokové míry, která ovlivňuje reálné úspory a investice), zatímco v monetárním sektoru je určena *absolutní cenová hladina* v rámci kvantitativní teorie peněz.

Nižší úroveň důchodu než odpovídá plné zaměstnanosti ($Y_0 < Y^e$) může být tedy vyvozena i z tohoto - principiálně neoklasického - modelu a může v čase *přetrvávat*, pokud je splněna *alespoň jedna* ze tří následujících podmínek:

1. *Investiční poptávka je necitlivá na změny úrokové míry.* Pokles úrokové míry vyvolaný zvýšením reálné nabídky peněz v tomto případě nevede ke zvýšení investičních výdajů. Úroková míra tak nemůže uvést investice do rovnováhy s úsporami na úrovni plné zaměstnanosti.
2. *Situace pasti likvidity.* Poptávka po penězích je při existující nízké úrokové míře (a očekáváních jejího zvýšení) dokonale elastická a subjekty budou držet libovolné množství peněz, namísto toho, aby je utratili za obligace (finanční aktiva). Úroková míra tak zůstává *nad* úrovní odpovídající plné zaměstnanosti a nemůže dále klesnout.
3. *Peněžní mzdy jsou nepružné směrem dolů.* Pokud peněžní mzdy neklesají v reakci na zvýšení nezaměstnanosti (resp. k jejich přizpůsobení dochází postupně), neklesají ani ceny a na trhu statků bude produkován nižší výstup než by odpovídalo rovnováze při plné zaměstnanosti. Nedobrovolná nezaměstnanost plyne z převisu nabídky práce vedené vyšší reálnou mzdou nad poptávkou při mzdě převyšující mezní produkt práce.

Společným jmenovatelem těchto podmínek je však skutečnost, že řetězec popisující reakci ekonomiky na pokles celkové poptávky (od křivky IS k IS_0) je v některém článku přerušen. Obecně platná představa automatického přizpůsobení je omezována *pouze* existencí překážek: bez těchto podmínek povede úplný keynesovský model k tradiční rovnováze při plném využívání zdrojů (a tedy i plné zaměstnanosti).

V návaznosti na tři zmíněné podmínky přetrvávání rovnováhy při nižší než plné zaměstnanosti je třeba zmínit tzv. *Pigouův efekt*, který představuje mechanismus obnovování rovnováhy v prvních dvou případech.⁶⁸ Pigouův efekt zavádí do spotřební funkce vliv reálného bohatství (*real wealth*) a je zdůvodněn jako důsledek maximalizačního rozhodování spotřebitelů mezi současnou a budoucí spotřebou. Zavedeme-li označení V pro sumu držných peněžních zůstatků a obligací (které pokládáme za jediné finanční aktivum měnící hodnotu spolu se změnou cenové hladiny), $V = M + B$, pak rovnici (1) úplného modelu lze přepsat jako:

$$E = C[(Y - \bar{T}), (V/P)] + I(r) + \bar{G} \quad \text{kde navíc: } C_{V/P} > 0 \quad (1.a)$$

Za předpokladu, že spotřeba roste s růstem reálného bohatství V/P , a za předpokladu pružných cen a mezd bude docházet k automatickému obnovování rovnováhy při plné zaměstnanosti. Pokles cenové hladiny vyvolaný převisem nabídky na trhu práce a následným poklesem

⁶⁸ Původní verzi popisu tohoto efektu představuje (Pigou, 1941).

peněžních mezd vede ke zvýšení reálného bohatství V/P a odpovídajícímu zvýšení spotřeby. Křivka IS, která se poklesem poptávky posunula doleva na úroveň IS_0 , je tak automaticky vracena ke své původní rovnováze odpovídající výstupu Y^e . Pro působení popsaného efektu lze ovšem formulovat určitá *omezení*, např.⁶⁹:

- problém, zda finanční aktiva jsou součástí čistého bohatství (*net wealth*), a zda mohou působit na rozhodnutí o spotřebě,
- problém očekávání: pokud pokles cenové hladiny vyvolává očekávání jejího dalšího poklesu, může současná spotřeba klesnout, a nikoli se zvýšit,
- problém časového horizontu, v němž se působení Pigouova efektu může projevit.

K možným omezením Pigouova efektu se ještě vrátíme v diskusi Patinkinova modelu reálných peněžních zůstatků. Přes uvedené výhrady zůstává pro keynesovské výsledky v rámci takto doplněného úplného modelu *pouze* třetí možnost: nepružnost peněžních mezd směrem dolů. Úplný model je tudíž jen částečně rovnovážným popisem strany poptávky a rozhodující jsou předpoklady učiněné o straně nabídky. Při nepružnosti peněžních mezd přestává být nedobrovolná nezaměstnanost důsledkem nedostatečné poptávky a stává se přímým důsledkem fungování trhu práce. Modiglianiho model tak představuje ústup od původního rámce IS-LM, v němž byly determinanty agregátní poptávky hlavním vysvětlením nedobrovolné nezaměstnanosti. Hlavním problémem se stává *teoretické* zdůvodnění nepružnosti mezd.⁷⁰

Lze říci, že rovnováha v úplném keynesovském modelu je pouze „šťastnou shodou cenové hladiny určené v rámci IS-LM a cenové hladiny na trhu práce“.⁷¹ Původní Keynesova *závislost* poptávky po práci N^D na celkové nabídce $Z(N)$ je v tomto modelu transformována tak, že trh práce se stává *určujícím* pro situaci na trhu výstupu (způsobem, který jsme popsali výše). Přes zdánlivě simultánní charakter modelu zde kauzalita vede jednoznačně od trhu práce k určení celkové nabídky a poptávky. V Keynesově modelu je však poptávka po práci odvozena od očekávané poptávky po výstupu: *kauzalita* vede od $Z(N)$ a $D^e(N)$ *směrem* k trhu práce. Množina křivek celkové nabídky Z (jedna pro každou úroveň mzdy) za předpokladu dané technologie plně určuje křivku poptávky po práci N^D a zaměstnanost je bod na této křivce určený výrobcí na základě očekávání prodejů. Tato očekávání se ovšem *nemusejí shodovat* s preferencemi domácností ohledně množství práce a volného času (a ani ohledně skladby vyrobeného výstupu).

⁶⁹ Na problém časového horizontu účinnosti - kterého si sám Pigou byl vědom a nevyklučoval proto zásah vlády, jež by celý proces urychlil - upozorňuje Dow (1996, str. 65). Ostatní výhrady uvádí Arestis (1992, str. 9).

⁷⁰ Mezi hlavní vysvětlení poskytovaná pro nepružnost mezd patří tzv. *peněžní iluze*, které podléhají zaměstnanci, a dále monopolní síla odborů a institucionální omezení ekonomického uspořádání.

⁷¹ Takto shrnuje fungování rozšířeného modelu (Smith, 1956).

Nedostatek shody mezi plány firem a domácností však *není* způsoben nepružností mezd. V Keynesově pojetí přetrvávají stabilní mzdy spíše v případě, kdy jsou výrobci *schopni* získat požadovanou práci za mzdu platnou v minulém období a přitom zároveň realizují veškerý vyráběný výstup. V případě nenaplnění odhadů poptávky však přistupují ke změně objemu výroby i podmínek zaměstnávání pracovní síly. Oproti převládajícímu názoru také podle Keynesese pružné mzdy *samy o sobě neřeší* problém přetrvávající nezaměstnanosti. V Kapitole 19 *Obecné teorie* ukazuje Keynes, že pokud se mzdy nemění „okamžitě“ (*instantaneously*) a s dokonalou znalostí, nýbrž v čase a za nejistoty, posouvá se křivka celkové nabídky Z a také křivka poptávky D s jednoznačně neurčitelnými důsledky.⁷²

Prozkoumejme nejprve podrobněji fungování efektu reálných peněžních zůstatků založeného na popsaném Pigouově efektu. Ve svém důsledku by efekt reálných zůstatků měl znamenat vyloučení prvních dvou podmínek, za nichž může podle neoklasické syntézy dojít ke Keynesem popisovanému přetrvávání nedobrovolné nezaměstnanosti. Zejména na základě *předpokladu* o fungování efektu reálných zůstatků se totiž teorie neoklasické syntézy soustředila na třetí možné vysvětlení: *nepružnost peněžních mezd*.⁷³

Patinkinova teorie reálných peněžních zůstatků

Model reálných peněžních zůstatků, který podává (Patinkin, 1956), vychází z již zmíněného mechanismu, který popsal (Pigou, 1941). Přesně vzato, je Pigouův efekt jen jednou složkou tzv. *efektu bohatství*. V popisu, který jsme podali výše a který zahrnuje i vliv změny hodnoty držených obligací, je však *již zahrnut* i tzv. *Metzlerův efekt*, který se týká právě zvýšení hodnoty portfolia obligací vyvolaného poklesem úrokové míry. Do celku tzv. efektu bohatství lze ještě zahrnout efekt, kterým zvýšení hodnoty bohatství působí na *investiční* rozhodnutí podnikatelů, o němž uvažoval Keynes.

Na základě zdůraznění úlohy reálné hodnoty bohatství (peněžních zůstatků a finančních aktiv ve formě obligací držených ekonomickými subjekty) pro rozhodování o výši spotřeby se Patinkin snaží dokázat fungování automatických přizpůsobovacích procesů i v situacích necitlivosti investic na úrokovou míru a pasti likvidity. Jediným předpokladem tak zůstává

⁷² Jde o to, že podle Keynesese je příznivý poklesu peněžních mezd (který jednotlivá firma může vnímat jako pokles nákladů) na zaměstnanost na agregátní úrovni vyrovnáván poklesem spotřební složky agregátní poptávky. Pokles mezd navíc vyvolává očekávání poklesu mezní efektivity kapitálu a tím nižší investice. Vyšší úroveň investic a tím i zaměstnanosti může být spíše vyvolána relativním snížením úrokové míry a k tomu se podle Keynesese spíše hodí zvýšení nabídky peněz (viz. GT, str. 260-261 čes. překl.).

⁷³ Názor, že koncept reálných peněžních zůstatků znamená z *teoretického* hlediska vyloučení možnosti přetrvávání nedobrovolné nezaměstnanosti z důvodu (i) necitlivosti investiční poptávky na úrokovou míru a/nebo (ii) dokonalé citlivosti poptávky po penězích na úrokovou míru (past likvidity), zastává např. Dow (1996, str. 65). Jinou otázkou je to, že na úrovni *praktické* ponechává pomalé působení efektu reálných zůstatků dostatečný prostor pro zásahy státu, které urychlují přizpůsobení.

pružnost cen a mezd, bez které efekt reálných peněžních zůstatků nemůže fungovat. Východiskem modelu je kritika oddělení tvorby relativních a absolutních cen v neoklasickém pojetí, které nazývá Patinkin *neoklasickou dichotomií*. K integraci reálných a peněžních procesů v ekonomice mu slouží právě efekt reálných peněžních zůstatků, který svým fungováním propojuje určení absolutních cen s reálným sektorem ekonomiky. Prostřednictvím substitučních efektů jsou zde určovány také relativní (reálné) ceny.

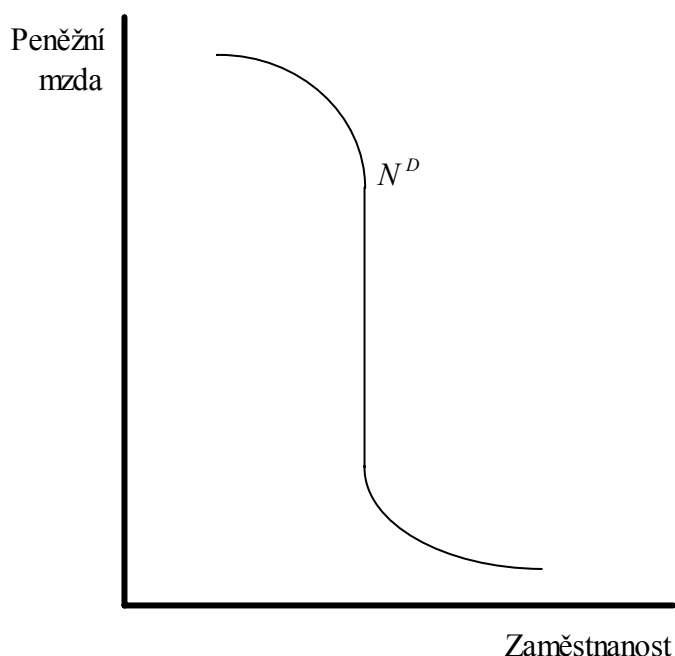
Ve svém modelu vychází Patinkin z pojetí držby peněz rozvinutého v cambridgeské verzi kvantitativní teorie. Reálné peněžní zůstatky představují množství peněz z hlediska kupní síly, které subjekty drží k uspokojení svých objektivních a subjektivních motivů držby peněz, a právě porovnávání nominální výše zůstatků s jejich kupní silou umožňuje v rámci kvantitativní teorie působení ve směru obnovování rovnováhy na trzích. Pokud se totiž reálné peněžní zůstatky sníží pod úroveň, kterou ekonomické subjekty považují za nezbytnou, nebo se zvýší nad ni, budou se snažit tuto situaci napravit. V případě vyšších reálných zůstatků budou zvyšovat svoji spotřebu, a tím snižovat reálný zůstatek. V případě snížení reálných zůstatků pak budou obnovovat žádoucí výši reálných zůstatků snížením spotřeby. Pokud přijmeme předpoklad závislosti spotřební funkce na celkovém bohatství, vede efekt reálných peněžních zůstatků při růstu cenové hladiny ke snížení spotřeby a naopak při poklesu cen k jejímu zvýšení. Protože v situaci nedobrovolné nezaměstnanosti by mělo dojít k poklesu peněžních mezd i cen, efekt reálných zůstatků bude působit *proticyklicky* a růst agregátní poptávky vyvolaný změnou reálné hodnoty bohatství povede k postupnému automatickému obnovení rovnováhy při plné zaměstnanosti. V opačném směru působí mechanismus v případě zvýšení cenové hladiny, která je spojena s ekonomickou expanzí.

Kritickým předpokladem pro působení efektu reálných peněžních zůstatků je však *dostatečně velká* změna cenové hladiny. Pouze výrazná změna cen, která je nutná pro to, aby věřitelé znatelně pocítili změnu svého bohatství (nárůst bohatství v případě poklesu cen a *vice versa*), povede *ceteris paribus* ke změně reálné spotřeby a tím ke zvýšení zaměstnanosti. Předpokládaný efekt navíc *zeslabuje* existence *soukromého dluhu* (obligací soukromých firem). Popsaný mechanismus funguje v případě peněz a dluhu státu, pokud vláda nevyužívá snížení reálné hodnoty dluhu ke zvýšení svých výdajů. V případě soukromého dluhu však působí proti efektu reálných zůstatků chování na straně dlužníků. Při zvýšení cenové hladiny dochází k poklesu reálného bohatství věřitelů (držitelů obligací), kteří by měli snížit svoji spotřebu. Proti tomuto efektu však působí pokles hodnoty dluhu *na straně dlužníků*, který může vést ke zvýšení *jejich* spotřeby, takže na agregátní úrovni se předpokládaný efekt reálných zůstatků vůbec nemusí projevit anebo se projeví jen slabě. Stejně protichůdné chování nastane v případě

poklesu cenové hladiny: dlužníci omezí svoji spotřebu vzhledem ke zvýšení reálné hodnoty jejich závazků.

Závislost zaměstnanosti na peněžní mzdě bude tedy vyžadovat výrazné změny v cenové hladině a křivka poptávky po práci bude odrážet vliv efektu reálných zůstatků jen na svém horním a dolním okraji (viz. **Obrázek 4**). Pro realisticky malé změny cenové hladiny jsou empirické doklady efektu reálných peněžních zůstatků *zanedbatelné*: ostatně ani sám Patinkin nepovažuje automatické přizpůsobování za alternativu zásahů hospodářské politiky, vzhledem k jeho pomalosti a nedostatečné síle.⁷⁴

Obrázek 4: Křivka poptávky po práci upravená o efekt reálných zůstatků

Navíc, aby efekt reálných zůstatků mohl alespoň teoreticky fungovat, je třeba, aby k poklesu peněžních cen a mezd došlo *při* existenci *fixní* zásoby finančních aktiv (včetně peněz). Jinak řečeno, efekt reálných peněžních zůstatků *vyžaduje*:

1. Peníze ve formě komodity (např. zlato), jejichž fyzické množství je nezávislé na úrovni ekonomické aktivity, a/nebo
2. takové finanční aktivum, jehož nominální hodnota zůstává nezměněna při koordinovaném poklesu všech cen, a

⁷⁴ Patinkin sám uznal, že významný nárůst množství poptávané práce (a tedy zaměstnanosti) by znamenal velký pokles cenové hladiny a že „je to právě tato nutnost výrazného poklesu cen, která činí tento proces nepřijatelným jako hlavní složku moderní politiky plné zaměstnanosti“ (Patinkin, 1956, str. 233). Poukazuje i na vymazání přínosu efektu reálných zůstatků způsobené očekáváním dalšího poklesu cen (srv. op. cit., str. 235).

3. nepřítomnost výrazného počtu *bankrotů*, a to i přes značný pokles peněžních mezd a cen.

V reálných moderních peněžních ekonomikách nemohou tyto podmínky nastat. V situaci, kdy jsou výrobní procesy organizovány především prostřednictvím peněžních smluv platných do budoucna, by pokles mezd a cen dostatečně velký na to, aby vyvolal podstatný efekt reálných zůstatků přinesl množství bankrotů, které by vylučovalo dosažení rovnováhy při plné zaměstnanosti. Pokud jsou prostředkem vyrovnávání smluvních závazků bankovní peníze (*bank money*) a obíhající závazky (*outstanding liabilities*) centrální banky, pokračující pokles cenové hladiny znemožňuje udržení konstantní zásoby peněz a/nebo finančních aktiv. Předpokládaný pokles mezd a cen zboží by byl doprovázen stejnoměrným poklesem obíhajících finančních aktiv, včetně peněz.

Peněžní hodnota všech finančních (dluhových i majetkových) aktiv závisí na očekávaných budoucích peněžních výnosech spojených s každým aktivem. Jestliže ceny všech výrobků klesají, budoucí čisté peněžní výnosy (*net cash inflows*) spojené s majetkovými (*equity*) aktivy musí také klesnout. Obdobný pokles tržní hodnoty nastane také u dluhových (*debt*) aktiv. Pokles nominálních smluvních závazků buď může být zahrnut v celkovém poklesu cen, anebo zůstává nominální výše závazků nezměněna: protože však peněžní důchod dlužníků závisí na klesajících cenách výrobků, dlužníci nebudou schopni dostat svým dluhovým platbám a budou nuceni oznámit *bankrot*. Tím ale dojde ke smazání tržní hodnoty jejich dluhů. V obou případech reálné bohatství věřitelů - založené na hodnotě držených dluhových závazků - poklesne, a efekt reálných zůstatků se tak nebude moci projevit.

Zbývající možností zastánců efektu reálných zůstatků je důraz na *neměnnost nabídky peněz*: bez ohledu na velikost poklesu cenové hladiny musí být peněžní zásoba *exogenní*, konstantní veličinou. Pokud ale roli peněz hrají *bankovní peníze*, založené na držbě určitého zlomku peněžní báze ve formě bankovních rezerv (jako je tomu ve všech moderních ekonomikách), zásoba peněz při výrazném poklesu všech nominálních cen *nemůže* zůstat konstantní. Stálý výrazný pokles všech cen v ekonomice musí v posledku vést ke zhroucení strany aktiv v rozvaze bankovního systému: poklesem peněžních příjmů firem a domácností budou dlužníci bank nuceni *hromadně* vypovídat své závazky vůči bankám, což výrazně sníží čisté jmění bank a povede k masivním bankrotům v bankovním systému. Ztráty vyvolané bankroty sníží nominální zásobu bankovních peněz v oběhu a tím i reálné bohatství (úspory) domácností. Zvýšení reálné hodnoty zbývající peněžní zásoby bude v porovnání s tím představovat jen malý přínos.⁷⁵ Jen záruky vlády nebo centrální banky mohou zabránit kolapsu peněžní zásoby a tak

⁷⁵ Příkladem takového hromadného vypovídání bankovních závazků věřiteli může být krach úsporových a záůjčnických společností (*Savings and Loan Associations*) v USA 80. let. Zhroucení zabránila zčásti existence

zachovat objem bankovních peněz v držení veřejnosti.⁷⁶ S nevyhnutelným množstvím bankrotů, které by přinesl znatelný pokles mezd a cen v *peněžní* ekonomice, je představa dosažení rovnováhy při plné zaměstnanosti pomocí efektu reálných (peněžních) zůstatků těžko udržitelná. Je tedy možné, že na **Obrázku 4** ani koncové segmenty křivky poptávky po práci nemají záporný sklon. Klasická představa negativního sklonu křivky poptávky po práci *daného* efektem reálných zůstatků je nepravděpodobná.

Doplnění keynesovského modelu: Phillipsova křivka

I když jsme viděli obtíže spojené s Patinkinovou představou fungování reálných peněžních zůstatků, výhrada, že v dosud zkoumaném úplném keynesovském modelu, chybí mechanismus určující úroveň absolutních cen, platí. Zatímco relativní ceny jsou určeny na trzích statků a práce, určení celkové cenové hladiny je charakterizováno striktním oddělením situací nižší než plné zaměstnanosti a plného využívání zdrojů. Při nižší než plné zaměstnanosti se v modelu o cenové hladině předpokládá, že je fixní a změny exogenních veličin ovlivňují reálný důchod a zaměstnanost, zatímco po dosažení rovnováhy při plném využívání zdrojů jsou reálné veličiny dané a disturbance ovlivňují *pouze* cenovou hladinu. Právě tuto dichotomii se snaží vysvětlit a odstranit *Phillipsova křivka* (Lipsey, 1978, citováno dle: Arestis, 1992, str. 14):

„Přínos Phillipsovy křivky pro [keynesovský] model je v tom, že poskytuje možné vysvětlení - které chybí v dichotomizovaném modelu - toho, jak se dopady nerovnovážné pozice v modelu rozdělují mezi reálné a peněžní proměnné.“

Na základě zapojení Phillipsovy křivky do úplného keynesovského modelu je teprve možné „uzavření“ modelu, vysvětlení, jak v tomto rámci dochází k přizpůsobení od nerovnovážné situace zpět ke stavu rovnováhy při plné zaměstnanosti (Lipsey, tamt.):

„...komparativní statika makromodelu uzavřeného Phillipsovou křivkou je tedy přesně stejná jako u neoklasického modelu: je zde jediná hladina reálného důchodu a jediná cenová hladina pro každou danou množinu hodnot parametrů a exogenních proměnných.“

Phillipsova křivka je, ovšem, v zásadě *empirický* objev, a tak její zapojení do rámce neoklasické syntézy vyžadovalo teoretické odůvodnění.⁷⁷ Při něm se vychází od trhu práce, s poptávkou a nabídkou závislou na výši reálné mzdy. Převis nabídky práce nad poptávkou po práci je daný vyšší úrovní reálné mzdy, než odpovídá rovnovážnému stavu. Protože nabídka

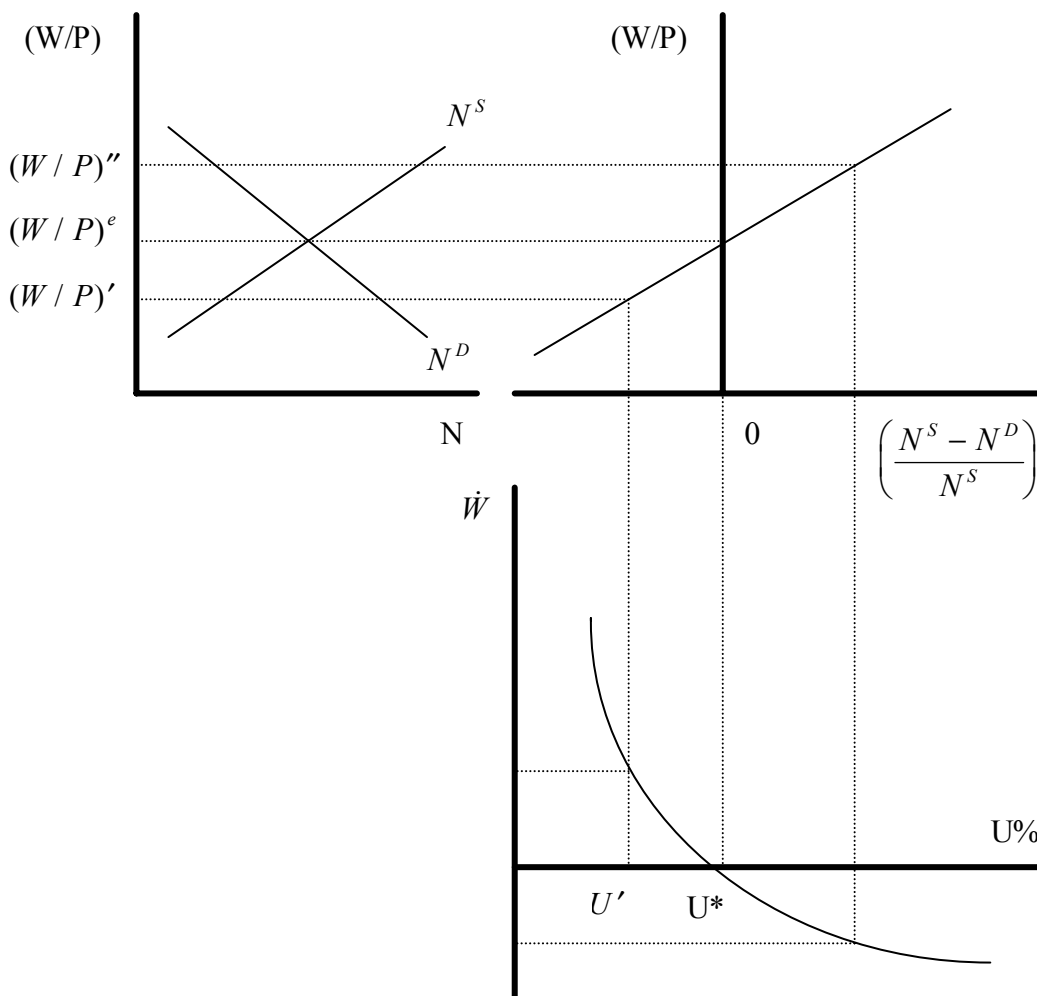
pojištění vkladů a zejména ochota vlády zvýšit své nominální zadlužení tak, že věřitelé neutrpěli ztrátu. Potíže těchto institucí však svědčí o tom, že bez státního zásahu by se nabídka peněz přizpůsobila *endogenně* poklesu cenové hladiny.

⁷⁶ Příkladem endogenního snížení peněžní zásoby *nekompenzovaného* vládou může být zhroucení bankovního systému v době Velké deprese.

⁷⁷ Původním článkem shrnující výsledky zkoumání statistických dat pro Velkou Británii v letech 1861-1957 je (Phillips, 1958). Phillips se v něm zabýval závislostí mezi mírou nezaměstnanosti a mírou změny peněžních mezd. Teoretické odůvodnění tohoto vztahu, kterému se Phillips příliš nevěnoval, se pokusil podat (Lipsey, 1960): z jeho vysvětlení zde vycházíme.

práce nemůže být sledována přímo, jako zástupná proměnná se používá míra nezaměstnanosti. Rovnovážné úrovni reálných mezd tak odpovídá míra nezaměstnanosti U^* : nalevo od ní jsou body odpovídající převisu poptávky po práci a pouze frikční nezaměstnanosti. Míra růstu mezd je kladná. Napravo od bodu U^* jsou situace vyznačující se převisem nabídky práce a zápornou mírou růstu mezd. Míra nezaměstnanosti U^* odpovídá nulové míře růstu peněžních mezd. Výsledný vztah je shrnut graficky v **Obrázku 5**:

Obrázek 5: Odvození Phillipsovy křivky

K dosažení nelineárního vztahu, který je zachycen v **Obrázku 5**, je ovšem zapotřebí ještě dodatečný předpoklad, že změny v převisu poptávky po práci jsou doprovázeny klesajícími přínosy ve snižování nezaměstnanosti. Je jasné, že získaný výsledek závisí na předpokládaném vztahu:

$$U = f[(N^S - N^D) / N^S]$$

Phillipsova křivka tudíž tvrdí, že míra změny peněžních mezd je vysoká a kladná v případě převisu poptávky po práci, zatímco nižší a záporná v případě převisu nabídky práce. To vede ke známému závěru neoklasické syntézy, že „nižší nezaměstnanost může být dosažena za cenu vyšší inflace“. Důsledky tohoto konceptu pro opatření hospodářské politiky jsou zřejmé. Empirické výzkumy naznačovaly sice možnost existence substitučního vztahu inflace a nezaměstnanosti v krátkém období, doklady o funkčnosti Phillipsovy křivky v dlouhém období však nebyly přesvědčivé. Ještě důležitější je skutečnost, že po roce 1967 je vzhledem k pozorovaným datům Phillipsova křivka udržitelná jen v případě, že v modelu byla jako vysvětlující proměnná kromě nezaměstnanosti zahrnuta také *očekávání* cenových změn.

Vyvinutí modelu explicitně zahrnujícího očekávání ekonomických subjektů znamenalo konec tzv. *staré* Phillipsovy křivky: při zahrnutí očekávání totiž zmizela možnost *jiné než svislé* Phillipsovy křivky *v dlouhém období*. V první fázi představovala tuto kritiku zejména díla M. Friedmana a E. Phelpse. Protože díky očekáváním zahrnou ekonomické subjekty předpoklad vyšší cenové hladiny do svých plánů, každá hospodářská politika usilující o snížení nezaměstnanosti pod úroveň tzv. přirozené míry nezaměstnanosti bude nutně (v dlouhém období) znamenat *akcelerující* inflaci. Tato přirozená míra nezaměstnanosti je ale definována konzistencí s rovnovážným stavem daným strukturou reálných mezd, která existuje v každém okamžiku (Friedman, 1968, str. 8):

„Jinými slovy, ‘přirozená míra nezaměstnanosti’ je úroveň, která by byla výsledkem walrasovského systému rovnic všeobecné rovnováhy, za předpokladu, že jsou v nich zahrnuty aktuální strukturální charakteristiky trhů zboží (*commodity markets*) i práce, včetně nedokonalostí trhu, stochastické variability poptávky i nabídky, náklady získávání informací o volných místech a pracovních příležitostech, náklady mobility atd.“

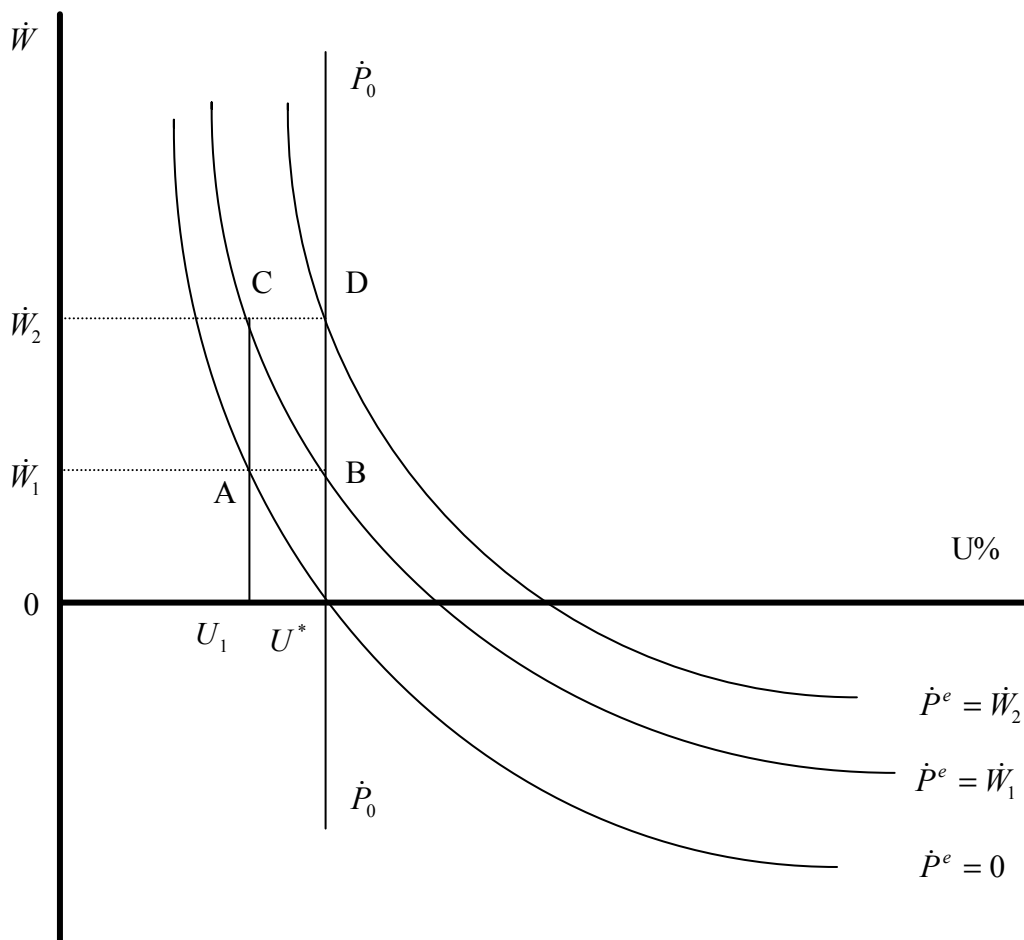
Argument založený na očekáváním lze graficky vyjádřit **Obrázkem 6**, ve kterém \dot{P}^e vyjadřuje *očekávanou* míru změny cen a U^* úroveň přirozené míry nezaměstnanosti (očekávání nulové změny cenové hladiny). Jediná Phillipsova křivka se zapojením očekávání mění v množinu křivek se záporným sklonem, z nichž každá odpovídá jedné očekávané změně cenové hladiny. Substituční vztah mezi inflací a nezaměstnaností nyní platí jen dočasně: jakmile ekonomické subjekty zabudují cenová očekávání do svého chování, vyžaduje udržování nižší než přirozené míry nezaměstnanosti (U_1) akcelerující nárůst peněžních mezd. V případě, že není tempo růstu peněžních mezd udržováno monetární expanzí, nezaměstnanost se vrací na úroveň své přirozené míry, ovšem při vyšší úrovni inflace (body B a D, které představují místa tzv. *dlouhodobé* Phillipsovy křivky). Shrnutím Friedmanovy a Phelpsovy teorie dlouhodobé Phillipsovy křivky je rovnice:

$$\dot{W} = f(U) + h\dot{P}^e$$

a platnost hypotézy přirozené míry nezaměstnanosti (vertikální dlouhodobé Phillipsovy křivky) vyžaduje $h = 1$. Pokud by totiž inflace v dlouhém období nebyla *plně* anticipována ($h < 1$), znamenalo by to, že dlouhodobá Phillipsova křivka *není* vertikální a *dlouhodobě* existuje prostor pro substituci mezi inflací a nezaměstnaností.

Hypotéza přirozené míry nezaměstnanosti ve Friedmanově pojetí však vyžaduje vysvětlení přechodu od krátkodobé k dlouhodobé Phillipsově křivce. Pro odůvodnění zpoždění v přechodu k vertikální Phillipsově křivce byly vytvořeny především tzv. *vyhledávací* teorie nezaměstnanosti (*search theories of unemployment*), které se snaží podat mikroekonomické vysvětlení nezaměstnanosti v rámci teorie všeobecné rovnováhy.⁷⁸

Obrázek 6: Upravená Phillipsova křivka

Vyhledávací teorie většinou předpokládají, že veškerá nezaměstnanost je spojena právě s hledáním nového místa: lidé hledající si nové zaměstnání jsou nutně nezaměstnanými. Dále se

⁷⁸ Např. J. Tobin na počátku 70. let zdůrazňuje, že vyhledávací teorie Phillipsovy křivky jsou založeny na předpokladu vyčišťujících se trhů a automatické tendenci ekonomiky k rovnováze při plné zaměstnanosti.

předpokládá, že subjekty maximalizují současnou hodnotu celoživotního důchodu (*lifetime income*), a tak se individuálním problémem stává doba, kterou hledání nového zaměstnání bude trvat, resp. stanovení optimální „rezervační mzdy“ (*reservation wage*), tj. mzdy, která vyrovnává mezní náklady na hledání nového místa a zisk z něj. Při určení své „rezervační mzdy“ může ekonomický subjekt v období inflace dočasně podlehnout „iluzi“, která se projevuje nabídkami vyšší mzdy, a přijmout místo, které by „jinak nepřijal“. Tento efekt je však opět jen dočasný.

Teorie vyhledávací nezaměstnanosti jsou tedy součástí kritiky původní Phillipsovy křivky. Protože však Phillipsova křivka není ničím jiným než dynamickým vyjádřením předpokladu nepružných mezd, zůstává i v pojetí vyhledávacích teorií, které přitom pracují s efektivním cenovým mechanismem, nezodpovězena základní otázka: *proč* nejsou v modelu založeném na všeobecné rovnováze *okamžitě* využívány přínosy snížení mezd? V tomto pojetí se idea vyčisťujících se trhů stává limitním případem pomalého přizpůsobení mezd: ztrácí se teoretická obecnost původní Keynesovy koncepce, která je naopak chápána jako zvláštní případ obecného neoklasického rámce.

Původní Friedmanův rámec adaptivních očekávání byl ale výrazně změněn *hypotézou racionálních očekávání*. V tomto rámci je otázka rychlosti přizpůsobování nepružných mezd vyřešena na základě předpokladu racionality ekonomických subjektů: přínosy snižování mezd budou využívány s minimálním zpožděním. Termín „racionální očekávání“ poprvé uvedl do ekonomie J. Muth, podle něhož „očekávání, která jsou informovanými předpověďmi budoucích událostí, jsou v podstatě tímtež jako předpovědi relevantní ekonomické teorie“ (Muth, 1961, str. 316).

V tomto rámci již nemá místo ani v krátkém období jiná než vertikální Phillipsova křivka. Z racionality ekonomických subjektů vyplývá, že jsou schopni odhalit „správnou teorii“ určující změny v cenové hladině. Při získávání informací subjekty postupují až do okamžiku, kdy se očekávaný mezní přínos informace vyrovná meznímu nákladu na její získání. Chybné předpovědi jsou možné jen jako důsledek náhodných šoků anebo nedokonalých a omezovaných informací. Případné chyby jsou i přesto rychle napravovány a ekonomické subjekty zahrnují nové zkušenosti a informace do svých pozměněných očekávání (což vylučuje možnost systematických, tj. „opakovaných“ chyb). Očekávání cen jsou tedy nevychýlená a ekonomika se bude vždy rychle vracet do svého dlouhodobého stálého stavu (*steady state*). Z hlediska hospodářské politiky to znamená, že efekt na reálné veličiny mohou mít jen neočekávané, nesystematické zásahy. Prostor pro takové zásahy by měl však být co nejmenší, neboť zároveň vychylují systém z automaticky zachovávané rovnováhy.

Ve spojení s předpokladem vyčišťujících se trhů tvoří racionální očekávání hlavní stavební kameny tzv. *nové klasické makroekonomie*.⁷⁹ Původní Friedmanovu hypotézu přirozené míry nezaměstnanosti lze v tomto rámci vyjádřit takto:

$$Y = Y^N + h(P - P^e),$$

kde Y^N označuje úroveň produktu odpovídající přirozené míře nezaměstnanosti (potenciální produkt). Úroveň výstupu se nemůže odchýlit od potenciální úrovně, pokud nedojde k odchýlení očekávané úrovně cenové hladiny od skutečné hodnoty. Vzhledem k charakteru očekávání to však znamená pouze nesystematickou fluktuaci.

V tomto rámci všeobecné rovnováhy musí být otázka dynamiky, a tedy fluktuací výstupu a zaměstnanosti, zkoumána jako důsledek *řady rovnovážných pozic* daných posuny křivek nabídky a poptávky na trhu práce, anebo zásahů do této řady rovnovážných stavů způsobených exogenními nabídkovými šoky. Možnost nerovnovážných situací spojených s pohyby *po* nezměněných křivkách nabídky práce a poptávky po práci je zde vyloučena. Dynamikou založenou na technologických změnách jako hlavních příčinách posunů křivky poptávky po práci se, ovšem, zabývá teorie reálného hospodářského cyklu. Pro vysvětlení posunů křivky nabídky práce se však nová klasická makroekonomie musí uchýlit - poněkud paradoxně - ke zdůraznění *nedokonalosti informací* ekonomických subjektů (*imperfect information approach*). Zde se zdůrazňuje vliv náhodných fluktuací - ať už způsobených technologickými šoky či hospodářskou politikou - na chybné rozhodování subjektů o množství nabízené práce. Vzhledem k nedostatku informací jsou „náhodné“ výkyvy zaměňovány za stálou změnu podmínek a vedou k novému ohodnocení možností intertemporální substituce práce a volného času.⁸⁰

Navíc, předpoklad stálého vyčišťování trhů obchází problém možnosti nerovnovážných stavů a stability rovnováhy. I když totiž přijmeme walrasovský rámec, neplyne z něj, že ekonomika je *neustále* ve stavu walrasovské rovnováhy.⁸¹ Neformální argument, že není důvod, aby ekonomické subjekty nevyužívali všech přínosů plynoucích ze směny, se rovná *jen* tvrzení *neustálé konvergence* ke stavu všeobecné rovnováhy. Jeho přijetí znamená tvrzení *stability*

⁷⁹ Ta bývá někdy označována jako monetarismus II (*Stage two monetarism*). V názvu se odráží skutečnost, že nová klasická makroekonomie je extrémnější pozicí původního Friedmanova monetarismu. Určení jejích hlavních teoretických pilířů v podobě monetarismu, racionálních očekávání a předpokladu vyčišťujících se trhů uvádí (Leijonhufvud, 1983).

⁸⁰ K tomu, aby tímto způsobem mohly být vysvětleny ve skutečnosti pozorované cyklické fluktuace, je ovšem zapotřebí, aby křivka nabídky práce vykazovala relativně vysokou elasticitu intertemporální substituce práce a volného času. Tento předpoklad však empirické poznatky příliš nepotvrzují.

⁸¹ (Hahn, 1985) zdůrazňuje, že důkaz takového tvrzení ani nemůže být podán.

takového procesu, který však z hlediska teorie nemá příliš opodstatnění (Fisher, 1983, str. 6-7):

„Jestliže chápeme cenové přizpůsobení jako odehrávající se v reálném čase, není bez důkazu stability (*stability proof*) nijak zřejmé, že takový proces vůbec konverguje, nehledě na rychlost této konvergence, která by dovolila chápat všechny trhy jako ustavičně se vyčišťující (*perpetually clearing*). (...) Jen pokud předpokládáme, že subjekty se nějakým způsobem neustále ‘trefují do’ (*leap to*) cenových nabídek vyčišťujících trhy, můžeme se vyhnout takovýmto úvahám o stabilitě.“

Abychom se vyhnuli úvahám o stabilitě, museli by ekonomické subjekty vnímat situaci na všech trzích včetně účinků cenových změn na jednom trhu na ceny na všech ostatních trzích, což výrazně překračuje „rozumné“ pojetí racionálních očekávání ve smyslu odstraňování arbitrážových příležitostí.

Závěry nové klasické makroekonomie spočívají tedy spíše na předpokladu ustavičně se vyčišťujících trhů než na předpokladu racionálních očekávání. Na druhé straně, pokud opustíme předpoklad vyčišťujících se trhů, *není* pojetí racionálních očekávání *neslučitelné* s Keynesovým chápáním krátkodobých očekávání⁸² (Keynes, GT, str. 155 čes. překl.):

„Není úniku z tohoto dilematu: nelze-li změnu předvídat, nemůže ani působit na současné (*current*) záležitosti; je-li možno ji předvídat dříve, pak dnešní ceny zboží se budou podle toho měnit...“

Nerovnovážné keynesovství

Tento přístup představuje reakci keynesovské teorie na monetaristickou kritiku (v podání Friedmana i Lucase) neoklasické syntézy. Poučen touto kritikou snaží se nerovnovážný přístup najít možnost keynesovských rovnovážných stavů při nedobrovolné nezaměstnanosti *mimo* naivní chápání očekávání, které vyžadovala Phillipsova křivka. Takovou možností je právě zpochybnění přizpůsobovacího procesu chápaného jako nastolení *simultánní* rovnováhy na všech trzích. Pokud opustíme představu aukcionáře, s níž pracuje walrasovská teorie, dostáváme se k možnosti tzv. *non-tâtonnement* přizpůsobovacích procesů, které umožňují, aby se k rovnovážnému stavu dospívalo pomocí transakcí při *nerovnovážných* cenách. Chování ekonomických subjektů v nerovnovážné pozici pak ovlivňuje charakter rovnováhy, která bude na tomto základě nastolena, což je ve walrasovské teorii nemožné: v ní se veškeré přizpůsobení odehrává v tzv. *logickém čase* (tj. „okamžitě“, resp. tak, že „plynutí“ tohoto času nemá žádný vliv na výsledky, které v něm vznikají). Nerovnovážné keynesovství naproti tomu pracuje s přizpůsobovacími procesy v *historickém čase*: důsledkem je existence množstevních omezení (*quantity constraints*) na trhu práce i statků.

Řešení modelu IS-LM lze označit jako statickou rovnováhu, do níž vnáší dynamický prvek pouze Phillipsova křivka. Ta předpokládá, že vzhledem k nepružnosti peněžních mezd

⁸² Tuto tezi lze považovat také za hlavní výsledek článku (Leijonhufvud, 1983).

zaměstnavatelé a pracovníci obchodují na trhu práce za nerovnovázných podmínek. V rámci keynesovského modelu však platí, že zatímco zaměstnavatelé se vždy pohybují po své křivce poptávky po práci, zaměstnanci mohou být vytlačeni ze své křivky nabídky. Asymetrie tohoto přístupu vyžaduje ale odůvodnění: poptávka zaměstnavatelů po práci *bude* ovlivněna důchodem realizovaným na straně nabídky. Navíc, představa pohybu po křivce poptávky po práci, kterému se přizpůsobuje nabídka práce, implikuje proticyklické pohyby reálné mzdy, které odporují empirickým pozorováním.

Protože teoretická platnost Phillipsovy křivky byla zpochybněna monetaristickou kritikou, představuje nerovnovázný přístup snahu o *alternativní* vysvětlení mikroekonomických základů rovnováhy při nedobrovolné nezaměstnanosti. Pro popis nerovnovázného keynesovství použijeme slavný článek (Clower, 1965), který tradici tohoto přístupu otevírá. Jeho přitažlivost spočívá i v tom, že podává vysvětlení keynesovské rovnováhy při nedobrovolné zaměstnanosti za předpokladu očekávání, která jsou *racionální* ve smyslu neoklasické teorie. To odpovídá pojetí, které ve svém přehledu podává (Leijonhufvud, 1983) a které jsme už zmínili v diskusi nové klasické makroekonomie: pro platnost „klasických“ teorií, které vyvracejí keynesovské výsledky, je důležitější *rovnovážný* přístup (tj. předpoklad vyčišťujících se trhů) než samotná otázka charakteru očekávání.

Clower vychází od reformulace klasické analýzy rozhodování domácností a firem a předpokládá dvě vzájemně se vylučující skupiny komodit: $i = 1, \dots, m$, které jsou nabízeny firmami a poptávány domácnostmi, a skupinu $j = m + 1, \dots, n$, které naopak domácnosti nabízejí firmám. Množství nabízená a poptávaná firmami jsou s_1, \dots, s_m , resp. d_{m+1}, \dots, d_n , zatímco na straně domácností jsou poptávkové funkce d_1, \dots, d_m a nabídkové s_{m+1}, \dots, s_n . Existuje také agregátní transformační funkce firem $T(s_1, \dots, s_m, d_{m+1}, \dots, d_n) = 0$ a dále agregátní užitková funkce domácností $U(d_1, \dots, d_m, s_{m+1}, \dots, s_n)$. Cenový vektor P má $(n-1)$ prvků, s n -tým členem jako jednotkovým numéraire. Chování firem je dáno maximalizací zisku, r :

$$\max \quad r = \sum_{i=1}^{i=m} p_i s_i - \sum_{j=m+1}^{j=n} p_j d_j$$

$$\text{s. t.:} \quad T(s_1, \dots, s_m, d_{m+1}, \dots, d_n) = 0$$

a výsledkem jsou nabídkové a poptávkové funkce v jednotlivých odvětvích $\bar{s}_i(P)$, $\bar{d}_i(P)$. Obdobně jsou poptávkové a nabídkové funkce domácností získány jako řešení $d_i(P, r)$, $\bar{s}_i(P, r)$ problému:

$$\begin{aligned} \max \quad & U(d_1, \dots, d_m, s_{m+1}, \dots, s_n) \\ \text{s. t.} \quad & \sum_{i=1}^{i=m} p_i d_i - \sum_{j=m+1}^{j=n} p_j s_j - r = 0 \end{aligned}$$

kde zisk r je chápán jako daný parametr. To je ovšem „klasický“ výklad, který vede k přijetí platnosti Walrasova zákona. Uvedenou maximalizací však na straně domácností získáváme jen tzv. „teoretické“ (*notional*) poptávkové a nabídkové křivky. Pokud pak skutečný realizovaný příjem domácností není menší než teoretický příjem, který je řešením původní maximalizační úlohy:

$$\sum_{j=m+1}^{j=n} p_j s_j \geq \sum_{j=m+1}^{j=n} p_j \bar{s}_j,$$

lze říci, že teoretické poptávkové a nabídkové křivky poskytují správné tržní signály pro chování domácností. Pokud však realizované současné příjmy představují omezení spotřebních plánů, efektivní nabídka na straně domácností bude nižší než zamýšlená spotřeba odvozená z poptávkových křivek „klasické“ analýzy. Domácnosti totiž přehodnotí svá rozhodnutí o

spotřebě podle výše realizovaného současného příjmu: $\sum_{j=m+1}^{j=n} p_j s_j$ a výsledkem bude množina

„omezených“ (*constrained*) poptávkových funkcí $\hat{d}_i(P, Y)$, kde: $Y \equiv \sum_{j=m+1}^{j=n} p_j s_j + r$. Jediným

případem, kdy je zaručena rovnost teoretických a omezených poptávkových funkcí, je tedy

splnění podmínky: $\sum_{j=m+1}^{j=n} p_j (s_j - \bar{s}_j) = 0$. Rozhodování domácností podle omezených

poptávkových funkcí v případě, že není splněna podmínka jejich rovnosti s teoretickými křivkami nazývá Clower *hypotézou duálního rozhodování*. Teorie duálního rozhodování v sobě jako zvláštní případ zahrnuje walrasovskou rovnováhu, tj. rovnováhu při plné zaměstnanosti, ale sama obecně nevylučuje možnost nedobrovolné nezaměstnanosti jako protějšku nedobrovolně nižší spotřeby na základě omezených poptávkových křivek.

Důvodem může být podle Clowera právě nižší poptávka firem po výrobních faktorech než odpovídá agregátní nabídce, na jejímž základě jsou odvozeny teoretické poptávkové funkce:

$$\sum_{j=m+1}^{j=n} p_j [d_j - \bar{s}_j] < 0$$

Pak ovšem dochází k omezení teoretické poptávky domácností a Walrasův zákon musí být nahrazen obecnější podmínkou, která zahrne stav nedobrovolné nezaměstnanosti: suma převisů

poptávky na všech trzích ohodnocená převládajícími tržními cenami je nejvýše rovna nule. To lze zapsat jako:

$$\sum_{i=1}^{i=m} p_i [\hat{d}_i(P, Y) - \bar{s}_i(P)] + \sum_{j=m+1}^{j=n} p_j [d_j(P) - \bar{s}_j(P)] \leq 0.$$

Když opustíme poněkud náročné vyjádření v rámci walrasovské teorie všeobecné rovnováhy, hlavní Clowerovu myšlenku lze jeho vlastními slovy shrnout takto (Clower, 1965, str. 123, proloženo jako v orig.):

„Jestliže nicméně předpokládáme, že úroveň reálné mzdy se mění inverzně k převisu ‘efektivní’ poptávky po zboží, neobjeví se žádná tendence ke změně reálné mzdy (...), neboť omezená (*constrained*) poptávka po zboží je rovna plánované nabídce zboží při převládající úrovni cen a důchodu. (...) Smyslem tohoto příkladu je pouze ukázat, že *pokud se důchod (income) objeví jako nezávislá proměnná ve funkcích převisů tržní poptávky - obecněji, pokud obchodovaná množství vstoupí do definic těchto funkcí - tradiční cenová teorie přestává vrhat jakékoli světlo na dynamickou stabilitu tržní ekonomiky.*“

Podle Clowera tedy Walrasův zákon neříká nic o situacích mimo samotný rovnovážný stav. Důležitější je ale odpověď na otázku, *proč* vůbec dochází k obchodům *mimo* rovnovážný stav, která představuje hlavní směr rozvíjení nerovnovážného přístupu. Dvě základní odpovědi lze shrnout takto:

1. důvodem transakcí mimo rovnovážný stav je skutečnost, že množství se přizpůsobují rychleji než ceny, resp. ceny jsou *nepružné*, a tak v určitém časovém horizontu musí docházet k přizpůsobování pomocí množstevních omezení, nebo
2. ekonomické subjekty vzhledem k nedostatku informací „nepoznají“ rovnovážný stav, což je situace, která může nastat i za předpokladu relativní *pružnosti* všech cen.

Clower se ve svém článku bez přesného zdůvodnění přiklání spíše k druhému vysvětlení.⁸³ Vzhledem k tomu, že jeho snahou je zbavit keynesovskou ekonomii neodůvodněného předpokladu strnulých mezd, na němž staví neoklasická syntéza, je to pochopitelné. První možnost je naproti tomu explicitně rozvíjena v koncepcích tzv. nové keynesovské makroekonomie. Tento přístup se snaží podat celou řadu sofistikovaných teoretických zdůvodnění krátkodobé nepružnosti některých cen. Oproti již diskutované nové klasické makroekonomie však vychází z předpokladu, že trhy se nevyčišťují okamžitě (*instantaneously*) a jak nabídka práce, tak poptávka po ní mohou být ve skutečnosti krátkodobě mimo pozice odpovídající (dlouhodobým) křivkám nabídky a poptávky na trhu práce. Na druhé straně je tento přístup dobře *slučitelný* s představou racionálních očekávání

⁸³ Podle některých interpretací je možné k této linii zařadit i přístup obsažený v (Leijonhufvud, 1968), který staví na „informačních nedokonalostech“ (srv. Arestis, 1992, str. 36). V této knize však Leijonhufvud ještě zdůrazňuje důležitost cenových rigidit pro dosažení keynesovských výsledků (srv. Davidson, 1994). Naproti tomu (Sojka, 1995) vidí jako rozhodující pro Leijonhufvuda to, že „se i rovnovážné procesy uskutečňují v čase“ a k dosažení keynesovských výsledků je třeba „vzdát se předpokladu o dokonale okamžikově pružných cenách“.

v tom smyslu, že ekonomické subjekty nepodléhají žádným iluzím vyvolaným hospodářskou politikou a rychle zahrnují své minulé chyby do informačních množin, na jejichž základě vytvářejí svá další očekávání.

Prvním okruhem vysvětlení krátkodobých cenových nepružností jsou tzv. *nominální rigidity*. Ty jsou spojeny se způsobem tvorby cen na straně výrobců jak pokud jde o trh práce, tak o trh statků (produktů). Na trhu práce jsou totiž dohody o mzdách uzavírány na určité období, během něhož se vyplácená peněžní mzda nemění. Tato doba představuje tzv. životnost kontraktu (*life of contract*) a přizpůsobování mezd změněným podmínkám na trhu práce tedy není dokonale okamžikové.⁸⁴ Ačkoliv při dalším obnovování kontraktů dojde rychle k přizpůsobení mezd, vliv na výstup může přetrvávat také tím, že cena vyrobeného zboží je ovlivněna minulými mzdami. Na trhu výrobků se vysvětlení soustřeďují na proces tvorby cen. O těchto cenách se předpokládá, že je výrobci tvoří přírůžkou k průměrným nákladům (*mark-up pricing*), a protože jejich změny jsou plně v moci výrobců, mohou se přizpůsobovat rychleji než mzdy dané pevnými kontrakty. Zde se ale zdůrazňuje role nákladů na časté změny cen (tzv. *menu costs*)⁸⁵ a také skutečnost, že průměrné náklady jsou z nejdůležitější části ovlivňovány právě mzdovými náklady. Vývoj cen výrobků je tak spojen s krátkodobými nepružnostmi na trhu práce.

Druhým vysvětlením mzdových rigidit je teoreticky zajímavý koncept tzv. *efektivní mzdy* (*efficiency wage*). Jde o vysvětlení, proč firmy nesnižují odpovídajícím způsobem reálnou mzdu, a tím udržují nerovnovážný stav na trhu práce. Podle teorie efektivní mzdy je tomu tak proto, že produktivita pracovní síly závisí na úrovni reálných mezd. Pokud by firma snížila reálnou mzdu, důsledkem by byl pokles produktivity práce způsobený odchodem nejkvalitnějších pracovníků, růstem nákladů na zaškolování nové pracovní síly a poklesem pracovního nasazení. Protože se firmy obávají poklesu produktivity práce, který by převýšil přínosy z nižší reálné mzdy, udržují reálné mzdy nad úrovní vyčišťující trh práce a nepřijímají nezaměstnané, kteří by byli ochotni pracovat za nižší reálnou mzdu. Pokud však přijmeme hypotézu efektivní mzdy jako popis chování firem, pro zaměstnavatele by nebylo výhodné formulovat pracovní kontrakty ve formě pevných peněžních mezd. Zdá se, že zvyšování produktivity práce by mohlo být ještě lépe dosaženo odměňováním závislým např. na výši

Vzhledem k tomu, že Leijonhufvud své názory později poněkud korigoval, je těžké rozhodnout, na čem se vlastně podle něj nerovnovážné výsledky zakládají.

⁸⁴ Agregátní dopady krátkodobě fixních pracovních kontraktů mohou být ale oslabeny tím, že jsou uzavírány v jednotlivých případech zvlášť a jejich platnost tedy končí v různých okamžicích (tzv. překrývající se kontrakty). Firmy se tak mohou teoreticky „v každém okamžiku“ na trhu práce alespoň částečně přizpůsobovat změněným podmínkám.

prodejů.⁸⁶ Přesunu k takovému způsobu odměňování však žádné pozorování trhu práce nenasvědčuje.

Společnou vlastností výše zmiňovaných teoretických konceptů je vysvětlení rovnováhy při nedobrovolné nezaměstnanosti jako důsledku toho, že ceny a mzdy se nepřizpůsobují okamžitě svým rovnovážným úrovním a množství se tudíž přizpůsobují v krátkém období rychleji než ceny. Rámec (ne)rovnovážného pojetí však za daných omezení zachovává neoklasický model omezené optimalizace. Omezení jsou důsledkem různě chápaných a vysvětlovaných cenových rigidit.

Pro hodnocení tohoto přístupu k rozvíjení keynesovské problematiky je třeba jasně říci, že Keynes sám *nepředpokládal* pro dosažení jím popisovaných výsledků *žádné* nedokonalosti cenového přizpůsobení (Keynes, GT, str. 61 čes. překl.):

„...[budeme] předpokládat, že peněžní mzda a ostatní náklady faktorů (factor costs) na jednotku zaměstnané práce jsou konstantní. Avšak toto zjednodušení, ke kterému později nebudeme přihlížet, má za účel jediné usnadnit výklad. Základní charakter argumentace je naprosto stejný, nehledíc na to, mění-li se peněžní mzdy, [atd.,] či nikoli.

Postupně tento názor přijímají i původní autoři tzv. nerovnovážného keynesovství. (Leijonhufvud, 1968) poprvé charakterizoval Keynesovu teorii jako *převrácení* rychlostí přizpůsobení cen a množství z původního marshallovského pojetí k přístupu, v němž se množství přizpůsobují relativně rychleji než ceny.⁸⁷ Později však ustupuje od své charakterizace Keynesovy teorie a připouští, že příčiny keynesovských závěrů musí ležet někde jinde (Leijonhufvud, 1974, proloženo jako v orig.):

„*Není* správné připisovat Keynesovi obecné převrácení marshallovského seřazení rychlostí přizpůsobení relativních cen a množství. V ‘nejkratším období’, pro něž může být chování systému v Keynesově modelu definováno, *musí* být výsledné ceny chápány jako dokonale pružné (*flexible*).“

Naproti tomu nerovnovážné keynesovství ve své části, která staví na existenci cenových rigidit, vysvětluje nedobrovolnou nezaměstnanost způsobem, který nepřihlíží k původnímu Keynesovu pojetí. Nedokonalosti cenového mechanismu vedou k neoptimálním výsledkům na straně *nabídky*. Tak je tomu v případě nedostatečné poptávky firem po službách faktorů v původním Clowerově modelu, ale i ve vysvětleních založených na tvorbě cen přírážkou, efektivní mzdě a ceníkových nákladech. Keynesův přístup spočívá naopak ve zpětném

⁸⁵ Je ovšem otázkou, do jaké míry mohou náklady přeceňování, i pokud jejich výši odhadneme „velkoryse“, vysvětlit relativně velkou nezaměstnanost. O tom, že by velikost těchto nákladů mohla k vysvětlení stačit, pochybuje např. (Davidson, 1994, str. 295).

⁸⁶ Návrh, že by pracovníci mohli být odměňováni stanoveným podílem na příjmech z prodejů předložil (Weitzman, 1985). Tento způsob odměňování byl typický např. pro americké zemědělství, rozsah jeho užívání se však dlouhodobě výrazně snížil právě na úkor pevných mzdových kontraktů. Jedním z důvodů může být to, že odměňování formou podílu z prodejů na straně firem výrazně snižuje úsilí o úspory pracovních nákladů (srv. Davidson, 1994, str. 299).

⁸⁷ Toto vyjádření přímo implikuje přetrvávání cenových rigidit (srv. Davidson, 1994, str. 301).

působení pružných mezd na složky agregátní *poptávky*: k nedobrovolné nezaměstnanosti dochází na agregátní úrovni i *přes* dokonalou pružnost cen. Ta však není ani nutnou, ani postačující podmínkou rovnováhy při plné zaměstnanosti (Keynes, GT, str. 259 a 261 čes. překl.):

„Není tedy důvodu věřit, že politika pružných mezd může udržet přetrvávající stav plné zaměstnanosti... (...) Předpoklad, že pružná politika mezd je správná, a že je přiměřeným atributem systému založeného na základě *laissez-faire*, odporuje skutečnosti.“

Kapitola 4: Mr. Keynes a „klasikové“

Název této kapitoly je, ovšem, parafrází titulu slavného Hicksova článku, který zahájil neoklasickou syntézu. Shrnuje však také přijatou interpretační pozici: všechny ekonomické teorie probírané v této práci spadají mezi „klasické“ a jsou tedy zásadně odlišné od Keynesovy analýzy.⁸⁸ V Kapitole 2 jsme se zabývali metodologickými východisky Keynesovy teorie od pojetí pravděpodobnosti až k důležitému konceptu (princiální) nejistoty, který do značné míry určuje výsledky, k nimž Keynes ve své ekonomické teorii dospěl. V Kapitole 3 jsme zkoumali, jak byly tyto výsledky (zejména možnost rovnovážných stavů při nižší než plné zaměstnanosti) zpětně zahrnuty do zcela jiného rámce, v němž mohou být jen obtížně teoreticky obhájeny, a v čem toto zahrnutí neodpovídá Keynesovu pojetí. V této kapitole chceme přesněji určit, *odkud* plynou obtíže syntézy keynesovských výsledků do „klasického“ teoretického rámce, a upřesnit, proč jsou výsledky tohoto pokusu tak neuspokojivé. Půjde nám o to, co z Keynese nechala neoklasická ekonomie při své syntéze stranou, a co naopak podržela ze svých základů. Ukážeme také ve větší úplnosti řešení, která podává Keynesova teorie, poněkud zastřená neoklasickou syntézou a jejími diskusemi s ostatními „klasickými“ přístupy.

Základní odlišnosti Keynesova systému

Přesvědčení klasické ekonomické teorie o tom, že volný tržní systém nevyhnutelně vytváří plnou zaměstnanost, je založeno na přijetí *Sayova zákona*.⁸⁹ Zjednodušené odůvodnění jeho platnosti lze shrnout takto: Protože práce, za níž lidé dostávají důchod, není cílem aktivity sama o sobě, lidé pracují jen tehdy, pokud si budou moci vydělat důchod, který jim umožní nákup statků, kompenzujících úsilí spojené s prací. Pokud subjekty racionálně maximalizují užitek, veškerý důchod získaný na trhu prodejem statků a služeb je utracen na zakoupení služeb a výrobků ostatních subjektů. Proces výroby zajišťuje vytvoření důchodu a poptávky dostatečné k zakoupení veškeré produkce. Protože „zboží se vždy směňuje za zboží“, jsou peníze pouze *neutrálním* prostředkem usnadňujícím tuto směnu. Změna množství peněz nemůže (dlouhodobě) vyvolat žádné změny ve výrobě statků: zvýšení množství peněz může vést pouze ke zvýšení cenové hladiny, neboť rozhodnutí o množství vyráběných statků jsou dána nepeněžními veličinami. Předpoklad (dlouhodobé) neutrality peněz a na něm založený

⁸⁸ Nepřekládáme navíc první zkratku názvu, neboť foneticky výborně vystihuje náš vztah ke Keynesovu teoretickému výkonu.

⁸⁹ Původní tvrzení J.-B. Saye „výrobky se vždy směňují za výrobky“ (1803) převedl do angličtiny J. Mill (1808) v podobě známějšího výroku „nabídka vytváří svou vlastní poptávku“.

Sayův zákon je tedy hlavním axiomem „klasiků“, který přijímá i dnešní ortodoxní ekonomická teorie (Blanchard, 1990, str. 828):

„...[všechny modely, které jsou relevantní pro studium makroekonomie] kladou dlouhodobou neutralitu peněz jako udržitelný předpoklad. Je to do značné míry záležitost víry (*matter of faith*) založená na teoretických úvahách, spíše než na empirických pozorováních.“

Keynes však tento základní axiom „klasiků“ odmítá a odtud plyne i jeho útok na platnost Sayova zákona. Keynes explicitně odmítl neutralitu peněz v práci (Keynes, 1933) a rozdíl mezi klasickou teorií a svým systémem, který pak popsal v *Obecné teorii*, vyjádřil takto (op. cit., str. 409, proložil J. S.):

„Ekonomika, v níž se sice používají peníze, ale jen jako neutrální pojítka mezi transakcemi reálných věcí a reálných aktiv, a která nepřipouští, aby peníze vstupovaly do motivací a rozhodování, může být nazývána (...) *ekonomikou reálné směny*. Teorie, které se dožadují, by se naproti tomu měla zabývat ekonomikou, v níž peníze hrají svou vlastní úlohu a ovlivňují motivace a rozhodnutí, jsou zkrátka jedním z operativních faktorů (...), takže události v krátkém, ani v dlouhém období nemohou být předpovězeny (*predicted*) bez znalosti o chování peněz mezi prvním a posledním stavem. A právě toto bychom měli mít na mysli, když mluvíme o *monetární ekonomice*.“

Tak radikální východisko, jež představuje odmítnutí neutrality peněz, se ovšem rozchází s více než stoletou ekonomickou tradicí a není divu, že Keynesovi pokračovatelé chtěli dojít k „jeho výsledkům“ pomocí méně převratných prostředků. Nicméně právě rozchod s předpokladem neutrality peněz otevírá cestu k teoretickému systému, v němž může existovat rovnováha při nedobrovolné nezaměstnanosti. Vypracování Keynesovy teorie ukazuje, že neutralita peněz je *pouhým* axiomem, který lze opustit při zachování vnitřní bezrozpornosti teorie. Rozchod s axiomatisko-deduktivní strukturou teorie prohlubuje Keynesův argument, že důvodem odmítnutí musí být povaha reálného ekonomického systému.⁹⁰

Keynesovy výhrady k základům „klasické“ teorie se týkaly i jiných obecně přijímaných východisek ekonomické vědy. Kromě *neutrality peněz* to byl také předpoklad dokonalé *substituovatelnosti* (jednotlivých statků za jiné statky, stejně jako statků a finančních aktiv) a pojetí, v němž je *nejistota* redukována na riziko. Z odmítnutí těchto předpokladů plynou hlavní teoretické důsledky, které Keynesovo pojetí zásadním způsobem odlišují od „klasické“ ekonomie. S přijatelnou mírou zjednodušení je lze shrnout takto:

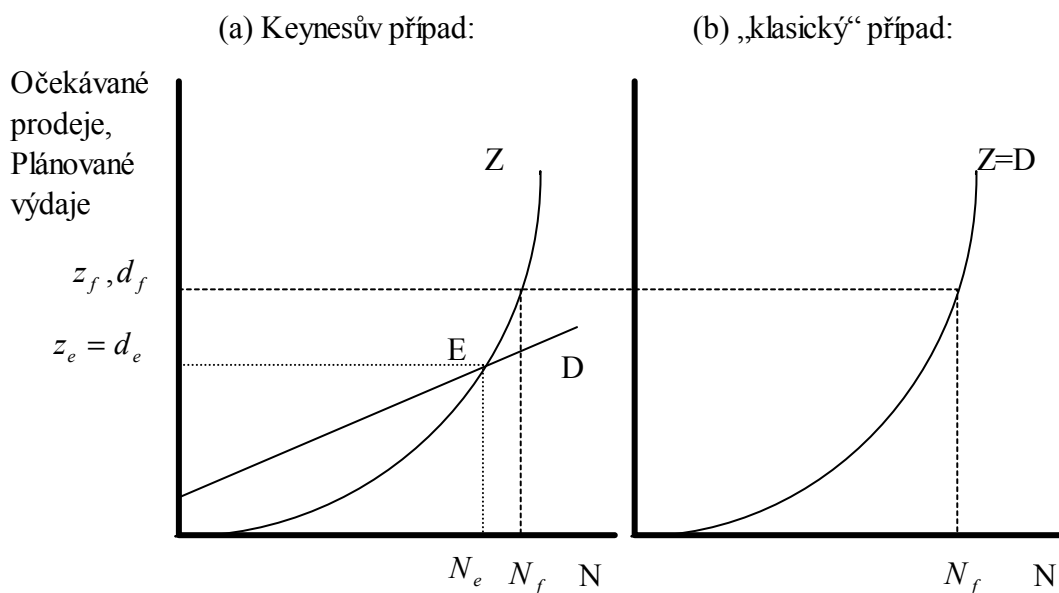
1. Peníze ovlivňují rozhodování a tím úroveň zaměstnanosti a výstupu. Peníze nejsou neutrální a rozhodnutí nejsou plně určena reálnými veličinami.
2. Ekonomický systém se pohybuje v (historickém) čase od nezměnitelné minulosti k nejisté - a statisticky nepředvídatelné - budoucnosti. Minulá a současná pozorování neposkytují nutně správné signály o budoucích výsledcích.

⁹⁰ Srv.: „Sayův zákon...není pravdivým (*true*) zákonem vztahujícím navzájem funkce agregátní poptávky a nabídky v ekonomice, která má vlastnosti reálného světa (*real world characteristics*).“ (Keynes, op. cit., str. 26). Keynesova pozice je tedy realistická, nebo přinejmenším kritická v Popperově smyslu.

3. Smluvní závazky denominované v penězích jsou důležitou charakteristikou ekonomiky. Tyto smlouvy slouží k efektivní organizaci časových výrobních a směnných procesů za podmínky nejisté budoucnosti. Likvidita je schopností dostat smluvním závazkům tak, jak přichází jejich splatnost. Protože budoucnost je nejistá a peněžní toky nemohou být „spolehlivě“ předvídaný, subjekty drží likvidní aktiva (peníze, obligace, atd.), aby mohli dostat neočekávaným smluvním závazkům.⁹¹
4. Peníze mají na rozdíl od všech vyráběných statků nulovou elasticitu produkce (nemohou být vyrobeny) a nulovou elasticitu substituce vzhledem k vyráběným statkům. Ostatní statky tedy nejsou považovány za likvidní uchovatel hodnoty.
5. (Nedobrovolná) nezaměstnanost je velmi pravděpodobným důsledkem *volného* fungování podnikatelského, tržně orientovaného systému charakterizovaného používáním peněžních smluv.

Naproti tomu „klasická“ teorie připouští možnost nedobrovolné nezaměstnanosti jen dočasně, na základě nedokonalých cenových reakcí na změny ve složení poptávky. Přinejmenším v dlouhém období však změny relativních cen zajistí rovnováhu na všech trzích při plném využití zdrojů. Ke zpochybnění této představy podložené Sayovým zákonem použil Keynes analýzu založenou na pojmech agregátní nabídky (Z) a agregátní poptávky (D): jeho cílem bylo ukázat, že determinanty obou funkcí nejsou stejné, jak předpokládá „klasická“ teorie (viz. **Obrázek 7**).

Obrázek 7: Agregátní nabídka a poptávka:

V Keynesově pojetí - které jsme vyložili v předcházející kapitole - je průsečíkem obou funkcí jediný bod efektivní poptávky (E), v němž není nijak zajištěna plná zaměstnanost, ani postupná konvergence k této úrovni. Pokud naopak přijmeme Sayův zákon, funkce agregátní nabídky a

⁹¹ V „klasickém“ systému, kde se „zboží směňuje za zboží“, ovšem není pro držbu aktiv pro účely likvidity důvod.

poptávky se stanou *identickými* a bod rovnováhy se mění v celou množinu potenciálních rovnovážných stavů, z nichž každý je charakterizován vyplněním podnikatelských očekávání. Dosažení bodu plné zaměstnanosti (n_f) nic nebrání, neboť podnikatelé najmou všechny pracovníky, kteří chtějí při dané mzdě pracovat. Řečeno jinak: rovnovážný stav na křivce $Z=D$ je plně určen *reálnými* veličinami (mezním produktem práce, mezním produktem kapitálu a tvarem nabídky práce).

V Keynesově terminologii lze agregátní nabídku (očekávané peněžní zisky podnikatelů) a agregátní poptávku *za předpokladu* platnosti Sayova zákona chápat jako funkce peněžní mzdy a zaměstnanosti. „Klasická“ teorie přijímá Sayův zákon a tvrdí tedy:

$$D = f_d(w, N) = f_z(w, N) = Z,$$

pro *všechny úrovně* výstupu a zaměstnanosti. Keynesova kritika vychází z rozlišení výdajů D na část D_1 závislou na úrovni agregátního důchodu (a tudíž zaměstnanosti) a na část výdajů, které nejsou vztaženy k důchodu, D_2 :

$$D = D_1 + D_2, \text{ kde: } D_1 = f_1(w, N), \text{ zatímco: } D_2 \neq f(w, N).$$

Již z tohoto zápisu je zřejmé, že „klasické“ pojetí, které pracuje jen s výdaji závislými na úrovni důchodu, je zvláštním případem obecnější Keynesovy teorie. Zanedbání části výdajů D_2 znamená, že mezní sklon ke spotřebě ze současného důchodu je roven jedné a dodatečná nabídka tak vytváří svou vlastní dodatečnou poptávku. V dlouhodobých modelech, které pracují při rozhodování subjektů o spotřebě s celoživotním příjmem, je roven jedné *dlouhodobý* mezní sklon ke spotřebě z tohoto důchodu.⁹² V Keynesově pojetí však výdaje, které nejsou spojeny s důchodem, nemusí odpovídat plánovaným úsporám, které lze vyjádřit jako $f_z(w, n) - f_1(w, N)$. Protože očekávání budoucích zisků, která určují současné investiční výdaje, se týkají (princiálně) nejisté budoucnosti, nelze je jednoduše odvodit ze současné funkce úspor. Jak jsme ukázali při výkladu Keynesovy teorie pravděpodobnosti a z ní odvozené teorie investic, důvody takových rozhodnutí lze považovat za „rozumné“, nikoli však za racionální v přísném smyslu. Keynesovo rozdělení poptávky na výdaje spojené s důchodem a nezávislé na důchodu zároveň ukazuje, že „klasická“ teorie musí pro zajištění rovnosti agregátní nabídky a poptávky nejistý charakter výdajů, jejichž přínos je spojen s budoucností, opominout.

⁹² Skutečnost, že celý důchod je utracen za výrobky jednotlivých odvětví, vyplývá z mikroekonomických základů „klasické“ teorie. Pokud předpokládáme, že práce spojená se získáním důchodu snižuje užitek a vyrobené zboží je tím, co jediné přináší užitek, pak racionální subjekt maximalizuje užitek tím, že nepracuje více, než odpovídá užitku ze statků. Na mikroekonomické úrovni, kde budoucnost je jistá, neodpovídá ovšem držení peněžních prostředků *pouze* z důvodu preference likvidity maximalizačnímu chování.

V dalším kroku své kritiky se Keynes snaží prokázat, že ani v případě, kdy výdaje D_2 jsou nulové, není „klasická“ teorie udržitelná: funkce výdajů D_1 nebude nutně shodná s funkcí agregátní nabídky Z . K tomuto závěru dospívá Keynes odmítnutím *předpokladu substituce* mezi penězi (finančními aktivy) a statky, jejichž výroba zvyšuje zaměstnanost. Pokud chápeme budoucnost jako nejistou, mají ekonomické subjekty důvod nepoužít celý svůj důchod na nákup vyráběných statků, protože finanční likvidita jim přináší užitek tím, že snižuje pravděpodobnost možnosti, že nebudou moci dostát svým peněžním závazkům. Protože vyráběné statky nemohou substituovat držbu (neproduktivních) likvidních aktiv, změny relativních cen statků a aktiv nemohou vést k nákupu statků, při níž by likvidní prostředky poklesly pod úroveň, kterou se ekonomické subjekty rozhodly držet. Mezní sklon ke spotřebě ze současného důchodu je tedy nižší než jedna⁹³ a je jasné, že ani rovnost $f_1(w, N) = f_z(w, N)$, kterou předpokládá „klasická“ teorie tím, že nepracuje s výdaji nezávislymi na výši důchodu, automaticky neplatí. Za podmínky nemožnosti substituce mezi finančními aktivy a vyráběnými statky nejsou tedy peníze neutrální, a to ani za předpokladu dokonale pružných cen.

Keynesova analýza principu efektivní poptávky ukazuje, že ve světě charakterizovaném nejistotou je hlavní příčinou nedobrovolné nezaměstnanosti existence finančních aktiv, která nemohou být substituována vyráběnými statky a jsou držena výhradně za účelem zajištění likvidity. Keynesův systém charakterizuje odmítnutí základních „klasických“ předpokladů nutných pro platnost Sayova zákona. Odmítnutí těchto předpokladů zároveň umožňuje vytvoření rámce, v němž se „klasická“ teorie stává pouze zvláštním případem Keynesovy teorie. Předpoklad neutrality peněz vede k chápání peněz jako pouhé komodity používané v transakcích a potlačuje jejich roli uchovatele hodnoty. Koncept maximalizace užítku nákupem statků, který „klasická“ teorie přebírá z mikroekonomie, zanedbává charakter nejisté budoucnosti, v níž užitek přináší nejen nákup statků, ale i uchování likvidity. Nejistota spojená s budoucností také narušuje „klasickou“ představu dokonalé substituce mezi penězi a ostatními aktivy: preference likvidity nemůže být chápána jako chování vzhledem k riziku, neboť (matematický) propočet spojený s takovým rozhodnutím nelze za principiální nejistoty provést.⁹⁴

⁹³ Skutečnost, že mezní sklon ke spotřebě je vždy nižší než jedna, nazývá Keynes v *Obecné teorii* fundamentálním psychologickým zákonem.

⁹⁴ V narážce na slavný článek (Tobin, 1958) chceme zdůraznit, že preference likvidity, kterou chápe Tobin jako výběr optimálního portfolia vzhledem ke vztahu ekonomických subjektů k riziku, není likviditou, jak ji chápe Keynes. V Tobinově podání se motiv likvidity (schopnosti dostát *peněžním závazkům*) mění v popis chování dlouhodobých investorů, kteří volí optimální očekávanou úroveň zisku (zhodnocení).

Finanční motiv a teorie endogenních peněz

Jedním z pramenů nedorozumění při rozvíjení Keynesovy teorie je skutečnost, že *Obecná teorie* podává pouze zjednodušenou verzi analýzy obsažené v *Traktátu o penězích*. Zjednodušení spočívá ve vynechání *finančního motivu* držby peněz v rámci transakční poptávky po penězích. Přitom lze ukázat, že právě přehlédnutí této složky transakční poptávky vedlo k modelům se závěry, které odporují Keynesovu systému. V reakci na Ohlinovu kritiku zjednodušeného pojetí poptávky po penězích v *Obecné teorii* popsal (Keynes, 1937b) explicitně tento důvod ovlivňující rozhodnutí o držbě peněz. Dokud jsou totiž smluvní závazky podnikatelů na nákup nových kapitálových statků považovány za neměnné, pak i prostředky nutné k financování těchto investic jsou víceméně konstantní a mohou být zahrnuty do transakční poptávky po penězích. Tak je tomu právě v *Obecné teorii*, kde jsou dlouhodobá očekávání, která rozhodujícím způsobem určují výši investic, považována v rámci analýzy za neměnná. Pokud však vzroste počet rozhodnutí investovat, potřeba dodatečných finančních prostředků vyvolá zvýšení poptávky po penězích: takovým důvodem může být zvýšení očekávaného zisku, které znamená změnu v dlouhodobých očekáváních investorů. V tomto případě vzroste poptávka po investičních statcích a podnikatelé budou za předpokladu získání dodatečných finančních prostředků ochotni zvýšit své objednávky na výrobu kapitálových statků. Při každé úrovni úrokové míry tak vzroste poptávka po penězích, a to ještě *před tím*, než dojde ke zvýšení zaměstnanosti a důchodu. K objasnění podstaty finančního motivu a nepřesností v diskusi transakčního motivu v *Obecné teorii* se explicitně vztahuje (Keynes, 1937c, str. 667, proloženo jako v orig.):

„Je jasné, že pokud preference likvidity na straně veřejnosti (narozdíl od investujících podnikatelů) a bank zůstane nezměněna, převis poptávky po finančních prostředcích daný současným ex-ante výstupem (není třeba nazývat jej ‘investicemi’, neboť totéž platí o *jakémkoli* výstupu, který musí být plánován dopředu) nad finančními prostředky uvolněnými současným ex-post výstupem povede ke zvýšení úrokové míry; a opačný stav povede k poklesu. Neměl jsem v minulosti přehlížet tento fakt, neboť je jádrem (*coping-stone*) teorie úrokové míry založené na likviditě. Připustil jsem (...) vliv zvýšení *současné (actual)* aktivity na poptávku po penězích. Ale nepřipustil jsem vliv zvýšení *plánované (planned)* aktivity.... Stejně jako zvýšení současné aktivity musí (jak jsem vždy tvrdil) zvýšit úrokovou míru pokud banky nebo zbytek veřejnosti nezvýší svou ochotu uvolnit hotovost, stejně tak (jak nyní dodávám) musí mít zvýšení plánované aktivity obdobný (...) vliv.“

Je zvláštní, že ačkoliv Keynes považoval finanční motiv za „jádro“ své teorie preference likvidity, tento pojem se nestal součástí keynesovské teorie hlavního proudu. Z *Traktátu o penězích* a článků, které následovaly po vydání *Obecné teorie*, je zřejmé, že specifikace poptávky po penězích jako přímé funkce současného důchodu (*current income*) je značným a zavádějícím zjednodušením Keynesovy analýzy. Zavedení finančního motivu znamená vztažení poptávky po transakčních zůstatcích k plánovaným sklonům k výdajům na jednotlivé složky poptávky. V rámci grafického znázornění musí být transakční poptávka funkcí plánované agregátní *poptávky* ($C+G+I$), a nikoliv funkcí agregátní *nabídky*, kterou reprezentuje

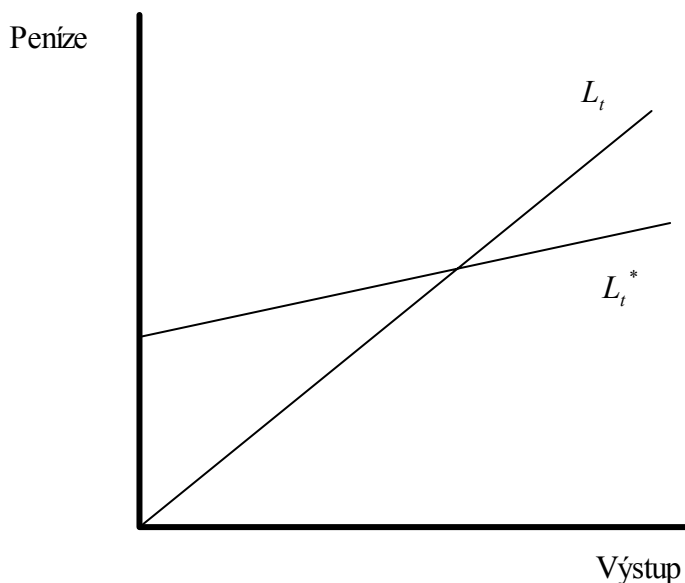
v Hansenově modelu přímka procházející počátkem (tedy L_t^* , nikoliv L_t , viz. **Obrázek 8**). Každé (exogenní) plánované zvýšení agregátní poptávky po statcích vyžaduje držbu dodatečných peněžních zůstatků, aby bylo možné dostát novým peněžním závazkům. Pokud je *exogenní* i nabídka peněz, dojde ke zvýšení úrokové míry ještě před vyrobením dodatečného výstupu, pokud však centrální banka udržuje stálou úrokovou míru, dojde v rámci bankovního systému k *endogennímu* zvýšení nabídky peněz.

Rovnici L_t^* lze při zahrnutí výdajů vládního sektoru zapsat takto:

$$L_t^* = \alpha.C + \beta.I + \varepsilon.G, \quad \text{kde: } C = a_1 + b_2Y, \quad I = a_2 - b_2i$$

a veličiny C, I, G představují *plánované* hodnoty jednotlivých složek agregátní poptávky. Narozdíl od Hansenovy formulace transakční poptávky po peněžních zůstatcích, která se stala součástí modelu IS-LM, jsou zde explicitně zahrnuty behaviorální parametry reálného sektoru a_1, a_2, b_1, b_2 . V Hansenově pojetí prochází křivka poptávky po peněžích počátkem a parametr k v rovnici $L_t = k_t.Y$ závisí jen na délce platebního období. Poptávka po peněžních zůstatcích je *stabilní*, i když se mění parametry reálné agregátní poptávkové funkce. V Keynesově pojetí naopak změny agregátní poptávky vedou ke změnám transakční poptávky po peněžích: zatímco pohyb křivky L_t^* odpovídá změně plánovaných výdajů, pohyby po křivce lze spojit s působením multiplikátoru.

Klasická teorie také předpokládá neměnný vztah mezi poptávkou po peněžích a úrovní agregátního důchodu: konstantní důchodovou rychlost obratu peněz. Takovému vztahu však příliš nenasvědčují empirická pozorování, z nichž vyplývá nižší než jednotková důchodová elasticita poptávky po peněžích, a naopak elasticita větší než jedna při práci s dlouhodobými řadami. Keynesův finanční motiv teoreticky vysvětluje možnou nestálost této veličiny a navíc nabízí vysvětlení pro odlišnost krátkodobých a dlouhodobých odhadů: zatímco v krátkém období odpovídají pozorování posunu po jednotlivých křivkách poptávky po peněžích, v dlouhodobých řadách pozorujeme hodnoty na *různých* křivkách poptávky po peněžích spojených se změnami agregátní poptávky.

Obrázek 8: Křivka transakční poptávky po penězích

Keynesovo pojetí transakční poptávky po penězích odráží také přesvědčení o nesprávnosti předpokladu neutrality peněz v krátkém i dlouhém období. Pokud je totiž transakční poptávka funkcí agregátní nabídky, která sama *není* (díky výdajům nezávislým na důchodu, které Keynes označuje v *Obecné teorii* jako D_2) homogenní vzhledem k výstupu, pak ani poptávka po penězích nemůže vykazovat tuto homogenitu. Ekonomika nemůže být rozdělena na reálnou a monetární část a peníze nejsou neutrální. Jednotková důchodová elasticita poptávky po penězích v dlouhém období, na které trvá monetarismus, neumožňuje podle Keynesese vysvětlit reálné přetrvávání nezaměstnanosti (Keynes, 1933, CW XII, str. 409, proložil J. S.)⁹⁵:

„Tvrdím, že expanze a deprese jsou jevy vlastní ekonomice, v níž ... *peníze nejsou neutrální*. V souladu s tím jsem přesvědčen, že příštím úkolem je vypracovat podrobně monetární teorii výroby. (...) Každopádně je to úkol, kterým se nyní zabývám s určitou důvěrou, že neztácím svůj čas.“

Keynesův finanční motiv v neposlední řadě charakterizuje také endogenní určení nabídky peněz v rámci bankovního systému. Oproti striktně exogennímu pojetí nabídky peněz, které umožňuje vykládat pozorovanou závislost mezi změnami množství peněz a nominálního výstupu jako jednosměrnou kauzalitu, Keynesovo pojetí určení takovéto kauzality vylučuje a je tak dobrým příkladem *vzájemné závislosti* ekonomických veličin. Vzájemná závislost reálného a peněžního sektoru znamená v rámci modelu IS-LM simultánní posuny obou křivek při změně každého parametru agregátní poptávky: např. exogenní zvýšení ziskových očekávání znamená posun křivky IS doprava a vzhledem k růstu poptávky po penězích také posun křivky LM vlevo. Je-li zvýšená poptávka po penězích akomodována zvýšením bankovního úvěru,

⁹⁵ Citováno podle (Davidson, 1994, str. 139).

odpovídající zvýšení nabídky peněz vrátí křivku LM do původní pozice. Propojení obou částí modelu však nevyžaduje teoretickou konstrukci efektu reálných peněžních zůstatků, nebo dokonce předpoklad fixních cen statků (jako je tomu v Hansenově pojetí modelu).

Zároveň je zřejmé, že Keynes si byl vědom problému „vytlačování“ investic, který později tak zdůraznil monetarismus. Keynes nevylučoval možnost zvýšení úrokové míry s růstem agregátního výstupu a pro dosažení reálných efektů zvýšením výdajů kladl důraz na reakci bankovního systému, jež musí uvolněním nabídky peněz umožnit plánované zvýšení ekonomické aktivity (Keynes, 1937c, str. 668-669):

„Banky zauímají klíčovou pozici v přechodu od nízkého k vyššímu rozsahu [ekonomické] aktivity. Pokud odmítnou uvolnit [tj. poskytnout dodatečnou endogenní nabídku peněz] rostoucí zahlcení (*congestion*) trhu krátkodobých půjček nebo trhu nových emisí [cenných papírů], což se může stát, znemožní zlepšení [situace], bez ohledu na to, kolik zamýšlí veřejnost spořit ze svého budoucího důchodu. Na druhé straně bude vždy přesně dostatek ex-post úspor k pokrytí ex-post investic, a tím k uvolnění finančních prostředků, které si investice před tím vyžadovaly.“

Opuštění předpokladu neutrality peněz tedy zajišťuje, že endogenní zvýšení nabídky peněz bude mít reálné účinky a zvýší úroveň agregátního výstupu. Z vyššího výstupu bude vytvořeno právě tolik ex-post úspor, aby pokryly předcházející zvýšení bankovního úvěru. Keynesovo pojetí zdůrazňuje důležitost fungování bankovního sektoru a finančních institucí v určení úrovně ekonomické aktivity v reálném světě. Peníze nepadají jako mana z nebe, ani z vrtulníku, ani nepřibývají zvýšením množství práce při výrobě „peněžní komodity“. Množství peněz se mění jen dvěma institucionálně odlišnými způsoby:

1. *Proces financování tvorby důchodu.* Pokud podnikatelé očekávají zvýšení poptávky po svých výrobcích, mají důvod v očekávání vyšších zisků zvýšit výpůjčky od bankovního systému na nákup dodatečných výrobních vstupů. Pokud systém takový nárůst dluhu umožňuje, zvýší se nabídka bankovních peněz *endogenně* v důsledku zvýšení poptávky po penězích. Podle krátkodobých elasticit nabídky v jednotlivých odvětvích dojde s určitým zpožděním ke změně reálného důchodu a/nebo cen a dosažení nového rovnovážného výstupu. Pokud podnikatelé očekávají pokles poptávky po zboží, finanční proces působí *opačně*: firmy použijí část svých zisků z prodeje ke splacení některých půjček. Pokud ostatní podnikatelé (také) nebudou chtít zvýšit své finanční závazky, nabídka peněz endogenně poklesne.
2. *Proces změny portfolia.* Monetární autorita může *exogenními* operacemi na volném trhu motivovat subjekty k držbě větších či menších peněžních zůstatků. Zvyšování ceny vládního dluhu skupováním obligací (snižování úrokové míry) činí prodej obligací výhodným: likvidním uchovatelem hodnoty se tak stávají namísto cenných papírů dodatečná bankovní depozita. Naopak prodejem obligací (snižováním jejich ceny) zvýší monetární autorita úrokovou míru a motivuje ekonomické subjekty snížit držbu peněžních zůstatků.

V prvním případě vede ke změně nabídky peněz zvýšení poptávky a zvýšení množství peněz je vyvoláno odpovídajícím přírůstkem objednávek výrobních vstupů. V druhém případě je zvýšení nabídky peněz využito k substituci mezi cennými papíry a penězi jako likvidními uchovateli

hodnoty. Takové exogenní zvýšení nabídky peněz nemusí být nutně spojeno s žádným zvýšením poptávky po výstupu a zvýšeným využitím zdrojů. I přesto může exogenní zvýšení nabídky peněz vyvolat vyšší poptávku po kapitálových statcích:

- (a) snížením diskontní míry, kterou podnikatelé používají k ohodnocení očekávaných budoucích přínosů investic (Keynesův efekt),
- (b) rozšířením možností financování na dříve neuspokojené zájemce o úvěr,
- (c) zlepšením očekávání podnikatelů týkajících se budoucích přínosů investic.

Toto pojetí, v němž exogenní změny nabídky peněz působí přímo pouze na peněžní úrokovou míru a pouze zprostředkovaně - skrze snížení diskontní míry a zlepšení očekávání - na důchod a zaměstnanost, je důležité nejen pro Keynesovo odmítnutí platnosti Sayova zákona, nýbrž také pro pochopení Keynesovy kritiky teorie mezní produktivity. Mezní produkt kapitálu *není* podle Keynesese spojen s určením míry zisku z kapitálu, ani s určením úrokové míry.

Rozsah investic závisí podle analýzy podané v *Obecné teorii* přímo na porovnání ceny poptávky po kapitálových statcích s cenou nabídky kapitálu: k vyrovnání nabídky a poptávky dochází změnami ceny kapitálových statků, nikoli změnami úrokové míry.⁹⁶ Účinek snížení úrokové míry na rozsah investic tedy ovlivní krátkodobá elasticita nabídky v odvětvích vyrábějících kapitálové statky: pokud zvýšení poptávky nemůže být pokryto nabídkou zásob kapitálových statků, vzroste cena nabídky tak, aby se mezní efektivnost kapitálu udržela v rovnováze s úrokovou mírou, aniž by došlo k výrazné změně v rozsahu investic.⁹⁷ Klasické pojetí, které zdůrazňuje míru zisku z existující kapitálové zásoby jako determinantu úrokové míry, je zavádějící a nepřesné (Keynes, GT, str. 192 čes. překl., proloženo jako v orig.):

„Nelze opakovat dost často, že výraz ‘úroková míra’ může být používán pro staré investice jen ve smyslu velmi omezeném. (...) Ve skutečnosti nemůžeme o ní mluvit vůbec. Můžeme vlastně mluvit jen o úrokové míře *z peněz*, vypůjčených na nákup starých nebo nových kapitálových investic (nebo pro jakýkoliv jiný účel).“

Podle Keynesese tedy křivka mezního produktu kapitálu není křivkou poptávky po kapitálových statcích. Ve výrobní ekonomice charakterizované používáním peněz, které nejsou neutrální, je klasická teorie mezní produktivity příliš zjednodušující. Právě toto pojetí kapitálových výnosů nespojených s *fyzickou* (mezní) produktivitou kapitálu se stalo východiskem pro kritiku (neo)klasické teorie v tzv. *cambridgeských kontroverzích*, kterým se věnujeme v následující části.

Hranice neoklasické teorie

Zdůraznění teoretické odlišnosti Keynesovy koncepce ovšem nestačí ke kritice samotné neoklasické syntézy a ostatních „klasických“ směrů. Na tomto základě lze vznést jen námitku o

⁹⁶ Srv. (Keynes, GT, str. 191 čes. překl., pozn. 1).

⁹⁷ Srv. (Keynes, GT, str. 192 čes. překl., pozn. 3).

neoprávněnosti používání názvu „keynesovství“, či neoprávněnosti přesvědčení, že Keynesovy teoretické problémy byly uspokojivě vyřešeny. Vlastní teorie „klasiků“ však musí být kritizovány v jejich vlastním rámci a (případně) poraženy „jejich vlastními zbraněmi“. K tomuto účelu použijeme diskusi o tzv. *cambridgeských kontroverzích* teorie kapitálu⁹⁸ a na její výsledky navazující kritiku pojetí stability rovnovážných stavů v teoriích založených na walrasovské všeobecné rovnováze.⁹⁹

Východiskem kritiky se stal problém měření kapitálu, skrze který pak byla zpochybňována celá neoklasická teorie rozdělování založená na konceptu mezní produktivity. Jde o to, že pokud má být distribuční teorie založena na určení cen faktorů skrze rovnováhu nabídky faktorů a poptávky po nich, je třeba tuto nabídku a poptávku *změřit*: takové měřítko navíc musí být *homogenní*, aby umožňovalo agregaci na úroveň celé ekonomiky. Měření kapitálu představuje v tomto ohledu mezi ostatními faktory značný problém, neboť kapitál má sám povahu vyráběného vstupu výroby (narozdíl od půdy a práce, jimiž je vyráběn). Kapitál tudíž nemá žádnou přirozenou jednotku, jejíž agregací by bylo možné dojít k množství služeb ostatních faktorů obsažených v jeho výrobě a na tomto základě určit cenu kapitálu. Agregaci jednotlivých cen kapitálu k získání jediného měřítka nelze použít, pokud nepředpokládáme, že poměr kapitálu a práce používaných pro výrobu všech statků je *tentýž*. Takový předpoklad je ale velmi nerealistický.

Jakmile opustíme předpoklad homogenity kapitálových statků, je třeba k agregaci použít hodnotové vyjádření, a potřebujeme tedy znát relativní hodnoty jednotlivých statků. K těm však lze dojít jen pokud známe vektor cen v ekonomice a také míru zisku, kterou však právě *teprve máme určit*. Za předpokladu heterogenity kapitálu tedy *nelze určit* mezní produkt kapitálu *bez* znalosti míry zisku. Na tento problém kruhu v neoklasické teorii upozornila poprvé (Robinsonová, 1954).¹⁰⁰ Ve svých dalších vystoupeních v rámci *cambridgeských kontroverzí* Robinsonová zdůrazňovala, že „skutečná diskuse se nevede o *měření* kapitálu, nýbrž o *významu* kapitálu“ (Robinsonová, 1975, str. vi, proloženo jako v orig.). Předpoklad homogenity kapitálu zároveň souvisí s představou *dokonalé substituce* výrobních faktorů, s níž pracují neoklasické modely zasazené do rámce *logického* času. Dokonalá substituce totiž

⁹⁸ Tento spor bývá někdy označován také jako „spor dvou Cambridgí“, neboť hlavní roli v něm hráli teoretici z MIT Cambridge, Massachusetts (Samuelson, Modigliani) a kroužek pokračovatelů Keynesa z anglické Cambridge (Robinsonová, Kaldor, Sraffa).

⁹⁹ Otázka souvislosti kontroverzí teorie kapitálu se stabilitou řešení založených na teorii všeobecné rovnováhy bude, ovšem, zodpovězena dále. Zde prezentovaný názor o jejich souvislosti a důsledcích pro neoklasickou teorii zastává např. (Arestis, 1992), (Lavoie, 1992).

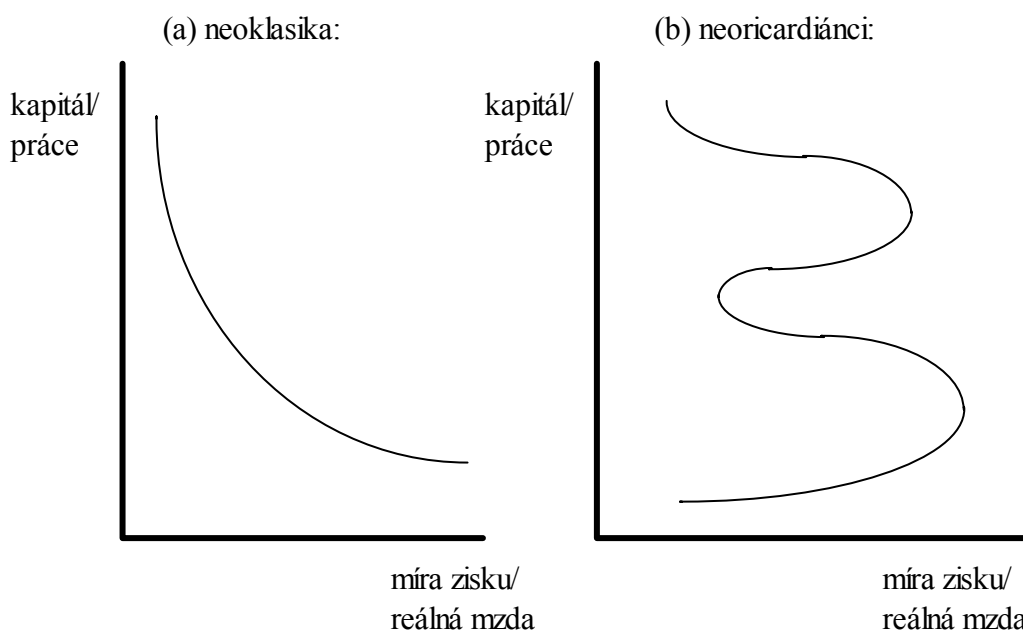
¹⁰⁰ Jasné a stručné shrnutí kruhového argumentu podává (Sojka, 1991, str. 203-204): obtíž neoklasické teorie se zastírá tím, že „se bere úroková míra jako daná, zatímco je hlavním cílem produkční funkce ukázat, jak je úroková míra určena technickými podmínkami a poměrem zaměstnaných činitelů výroby“.

vyžaduje, aby nové kapitálové statky odpovídající změněné technologii mohly být zaváděny *okamžitě a bez nákladů*.

Kromě problému kruhu v distribuční teorii však opuštění předpokladu homogenity kapitálových statků problematizuje představu, že se kapitálová náročnost výroby mění v závislosti na změnách relativních cen výrobních faktorů a tímto přizpůsobováním se zajišťuje jejich plné využívání. Podle neoklasické teorie odpovídají vysoké mzdové sazby vysokému vybavení práce kapitálem a tudíž nízké míře zisku. Naopak nižší vybavení práce kapitálem odpovídá nižším mzdám a vyšší míře zisku. Přizpůsobování výroby změnám relativních cen faktorů zajišťuje právě představa homogenity kapitálových statků.¹⁰¹ Původní kritiku měření kapitálu v tomto smyslu rozpracoval (Sraffa, 1960) a ostatní neoricardiánci. Nepracujeme-li s předpokladem homogenity kapitálu, může substituce výrobních faktorů v důsledku změn jejich poměrných cen probíhat *pouze* v rámci existujících technologií a navíc v omezení daném dobou a náklady přizpůsobení. Inverzní vztah mezi poměrem kapitálu a práce a mírou zisku a (reálnou) mzdou, který plyne z neoklasické teorie, může mít tedy ve skutečnosti poněkud složitější charakter. Možnost, že vztah mezi vybaveností práce kapitálem a mírou zisku není nepřímým úměrným, se nazývá *problémem „zpětného přechodu“ (reswitching)*.¹⁰² Neoklasickou představu a možnost plynoucí z heterogenity kapitálu zachycuje **Obrázek 9**. Výsledek na obrázku (b) lze interpretovat také tak, že na agregátní úrovni *nemusí* platit, že míra zisku je rovna mezní produktivitě kapitálu.

¹⁰¹ Pokusem dokázat, že tato představa je udržitelná i na základě empirických výsledků je (Samuelson, 1962). Samuelson se zde snažil ukázat, že výsledky modelů pracujících s představou homogenního kapitálového statku jsou shodné s modely používajícími heterogenní kapitálové statky.

¹⁰² Další možností, při níž nebude platit tvar předpokládaný neoklasickou teorií, je nesplnění podmínky, že při vyšší úrokové míře jsou ziskovější technologie s nízkým vybavením práce kapitálem a naopak. Na tuto možnost poprvé upozornila (Robinsonová, 1956, str. 109-110) a nazvala ji „kuriózum Ruth Cohenové“ (Arestis, 1992, str. 66). Po vydání práce (Sraffa, 1960) se ukázalo, že rozsah tohoto problému zdaleka nemusí být tak zanedbatelný, jak nasvědčuje jeho původní název.

Obrázek 9: „Zpětný přechod“ (reswitching phenomenon)

Neexistence inverzního vztahu mezi poměrem kapitálu a práce a mírou zisku a výší mzdy má ovšem vážné důsledky pro obecnou platnost neoklasické teorie. V případě heterogenity kapitálových statků neplatí obecně neoklasická teorie rozdělování založená na teorii mezní produktivity, a to ani za předpokladu dokonalé konkurence. Křivky poptávky po práci a poptávky po ostatních faktorech a vstupech výroby založené na mezním produktu faktorů nemohou popisovat chování výrobců bez předpokladu dokonalé substituce. Pokud neplatí inverzní vztah mezi vybaveností práce kapitálem a mírou zisku, nelze očekávat ani negativní závislost poptávky po práci na výši reálné mzdy: výše poptávky po práci bude determinována nespojitou množinou výrobních technologií a kapitálových statků. Bez předpokladu dokonalé substituce práce a kapitálu nelze pracovat ani s neoklasickou křivkou efektivnosti kapitálu. Spojitý negativní vztah mezi investiční poptávkou a reálnou úrokovou mírou totiž v posledku závisí na předpokladu, že nižší reálné úrokové sazby vedou k investicím do kapitálově náročnějších výrob a následkem toho se sníží mezní fyzický produkt kapitálu tak, že se vyrovná reálné úrokové sazbě.

Na tuto kritiku odpovídá neoklasická teorie dvěma způsoby: *bud'* její zastánci zpochybňují pomocí empirických pozorování relevanci důsledků kapitálových kontroverzí, *nebo* poukazují na rámec walrasovské teorie všeobecné rovnováhy.¹⁰³ Kritika cambridgeského kroužku a neoricardiánců se totiž vztahuje k *agregátním* důsledkům neoklasické teorie, ponechává však

¹⁰³ K prvnímu proudu patří již zmíněný (Samuelson, 1962) a další. K obhájcům druhého způsobu patří tzv. *neowalrasovská* teorie rovnováhy, např. (Hahn, 1982).

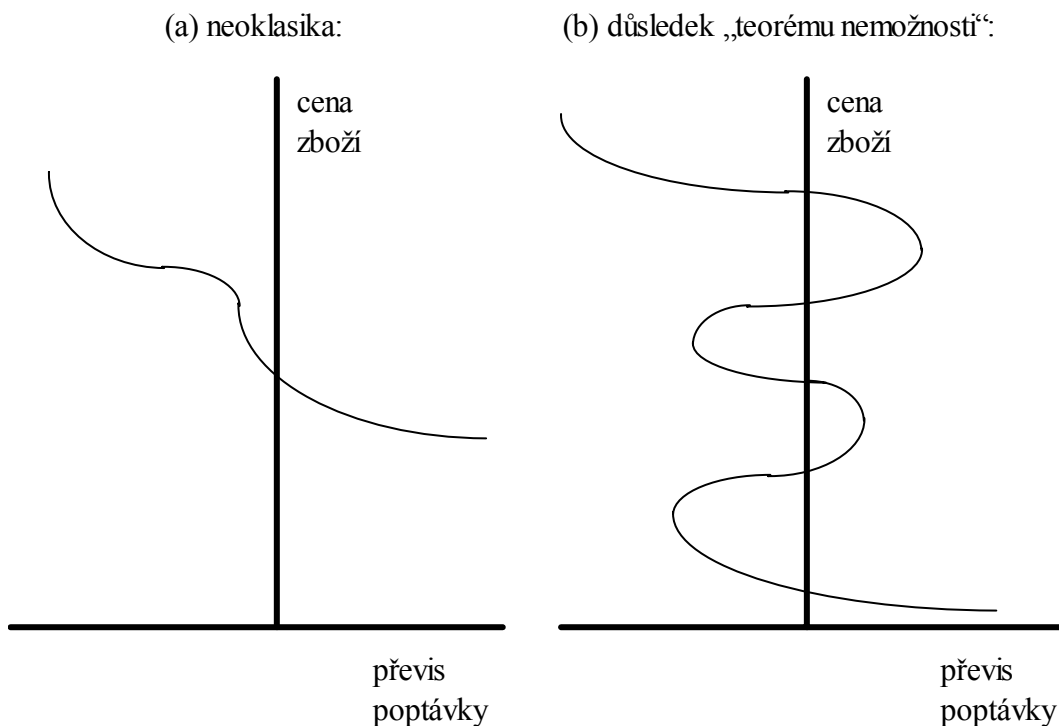
bez újmy teorii všeobecné rovnováhy, která nevyžaduje agregaci. Teorie všeobecné rovnováhy založená na směně by i při obtížích, které poněkud kazí jednoduché neoklasické výsledky, mohla zajistit dosažení simultánní rovnováhy na řadě jednotlivých, neagregovaných trhů (Hahn, 1975, str. 363):

„Neoricardiánci ... ukázali, že agregace kapitálu je teoreticky problematická (*unsound*). (...) Tento výsledek nemá žádný význam pro neoklasickou teorii hlavního proudu, jednoduše proto, že ta nepoužívá agregáty.“

Pro kritiky neoklasické teorie by byl tedy důležitější důkaz, že obecný walrasovský model nedává nutně stabilní a jednoznačné výsledky. V rámci teorie všeobecné rovnováhy skutečně nutnost stabilního rovnovážného stavu není zaručena. Vyjdeme-li od běžného maximalizačního chování jednotlivců, které je podmínkou existence všeobecné rovnováhy Arrow-Debreuova typu, lze ukázat, že jednotlivé funkce převisu poptávky, které ve směnné ekonomice splňují Walrasův zákon, mohou mít téměř libovolný tvar.¹⁰⁴ Taková možnost je přinejmenším nepříjemná, protože pro dosažení stabilní rovnováhy je zapotřebí klesajících funkcí převisu. Pokud je pak cena statku příliš nízká a převis poptávky je kladný, zvýšením ceny v *tâtonnement* procesu dojde ke snížení převisu (viz. **Obrázek 10**). Zmíněný Sonnenschein-Mantel-Debreu teorém však ukazuje, že při standardních předpokladech o individuálním chování nelze vyloučit, že funkce převisu bude mít např. tvar znázorněný v části (b).

Je tedy možné, aby na trhu existovalo *více* „vyčišťujících“ cen, neboť tvar funkce převisu lze omezit jen částečně: lze předpokládat, že (1) bude existovat tak vysoká cena, pro níž bude převis poptávky záporný, a (2) s poklesem ceny k nule bude velikost převisu růst nade všechny meze. Tento tvar funkce převisu je slučitelný s paradoxním výsledkem, ke kterému v teorii všeobecné rovnováhy může dojít *i za předpokladu* dokonalé substituce výrobních faktorů: pokles ve vybavení daným faktorem může vést k *poklesu* (a nikoli ke zvýšení) platby za službu tohoto faktoru (*rental rate*). Vlastníci faktoru totiž v důsledku poklesu svého počátečního vybavení mohou omezit svou poptávku po výrobcích vyžadujících intenzivní využití tohoto faktoru. Toto snížení poptávky může převážit původní pokles nabídky faktoru. Tento výsledek jen potvrzuje závěr, že ceny v tomto rámci nemohou být jednoduše chápány jako měřítko vzácnosti na straně nabídky.

¹⁰⁴ Důkaz, který podal Sonnenschein a Debreu, zde podrobněji rozebírat nebudeme. Pro shrnutí důkazu viz. (Kirman, 1989), (Guerrien, 1989), které cituje (Lavoie, 1992, str. 37).

Obrázek 10: Funkce převisu v teorii všeobecné rovnováhy

V rámci walrasovské teorie všeobecné rovnováhy lze tedy dokázat existenci rovnovážného řešení, ale *nikoliv* jeho jedinečnost a stabilitu - a to ani v rámci (jednoduššího) modelu čisté směny. Stejný problém platí pro intertemporální modely všeobecné rovnováhy a temporální modely rovnováhy se zahrnutím cenových očekávání.¹⁰⁵ V důsledku toho je zpochybněna představa, že teorém „neviditelné ruky“ - i za předpokladu dokonale pružných cen - zaručuje dosažení rovnovážného stavu. Navíc se zdá, že abychom se vyhnuli tomuto výsledku, bylo by nutné zpochybnit jeden za základních předpokladů celé neoklasické ekonomické teorie: předpoklad *metodologického individualismu*. Pokusy řešit problém tvaru křivek převisu v rámci rovnovážného modelu čisté směny nebyly totiž příliš úspěšné a vyžadovaly přijetí zcela nahodilých a těžko odůvodnitelných předpokladů.¹⁰⁶ Zdá se tedy, že metodologická výstavba ekonomie od nezávislých subjektů bude muset být opuštěna (Kirman, 1989, str. 138, proložil J. S.):

„Nezávislost chování jednotlivců hraje esenciální roli ve výstavbě ekonomie, která generuje arbitrární funkce převisu poptávky. Jakmile je odstraněna, třída funkcí, která může vzniknout, je omezená. (...) Pokud chceme postoupit dále, můžeme být docela dobře přinuceni stavět své teorie na skupinách, které mají *kolektivně*

¹⁰⁵ Srv. (Lavoie, 1992, str. 39).

¹⁰⁶ Např. pokud nepředpokládáme nekonečné množství spotřebitelů, mohou mít funkce převisu libovolný tvar (s výše uvedenými omezeními) i přesto, že všechny subjekty mají identické preference. Sonnenschein-Debreuův teorém neplatí pouze v případě, že mají spotřebitelé kromě shodných preferencí také stejný důchod. To není příliš realistické zjednodušení a ve svém důsledku znamená předpoklad *jediného* „reprezentativního“ spotřebitele.

koherentní chování. Představa, že máme začít na úrovni izolovaného subjektu, může být tou, kterou budeme přinuceni odmítnout.

Důsledky kapitálových kontroverzí byly počátkem kritiky neoklasické ekonomie, ale vztahovaly se jen na její *agregátní* verze. Sonnenschein-Debreuův teorém je však kritikou neoklasického programu na nejobecnější úrovni: na úrovni teorie všeobecné rovnováhy. V jeho důsledku je zpochybněna neoklasická analýza pomocí křivek nabídky a poptávky na libovolném stupni agregace. Nejde o problém nedokonalostí, nepružností a rigidit cenového systému, nýbrž o problém celkové teoretické struktury.

Závěr

Hlavním výsledkem, k němuž jsme dospěli při našem zkoumání povahy keynesovské „revoluce“ v makroekonomii, se zdá být poznání, že hlavní rysy původní Keynesovy koncepce zůstaly nepovšimnuty. V důsledku toho byla keynesovská makroekonomie v teoriích „neoklasické syntézy“ a ostatních pokračovatelů spojena s cizorodými prvky neoklasické ekonomie: zejména s neoklasickými mikroekonomickými základy a walrasovskou teorií všeobecné rovnováhy. Rozpadu „starého keynesovství“ pod náporom monetaristické kritiky naivního pojetí očekávání i pod tlakem pozorované stagflace 70. let, s níž se nedokázalo teoreticky vypořádat, se tedy ani nelze příliš divit. Zároveň je ale jasné, že vývoj teoretické kritiky keynesovství je do značné míry reakcí na „neoklasickou syntézu“ a lze jej chápat jako odpověď na problémy, které v jejím rámci vznikaly. Pochopení povahy „starého keynesovství“ tak usnadňuje pochopení celého poválečného vývoje makroekonomické teorie.

Zajímavější otázkou však je, zda neúspěch *této* podoby keynesovství ospravedlňuje odmítnutí Keynesovy teorie jako celku a návrat k různým verzím „klasické“ ekonomie. V rámci přípustného zjednodušení lze říci, že neoklasická syntéza představuje „aplikovanou verzi neoklasické ekonomie pro podmínky nepružných složek cenového systému a existenci kvantitativních přizpůsobovacích procesů“¹⁰⁷. Tato definice však platí nejen pro „staré keynesovství“, kde teoretické důvody těchto podmínek buď chybí úplně, nebo jsou nepřilíživé, nýbrž také pro *novou keynesovskou ekonomii*: ta se snaží najít pro nepružnosti cen explicitní teoretická zdůvodnění. Při této snaze však zůstává v teoretickém rámci „klasické“ ekonomie, jehož správnost uznává (Mankiw, 1992, str. 561):

„Klasická teorie je platná v dlouhém období ... [a] dlouhé období není koneckonců až tak vzdálené.“

„Klasický“ rámec, jehož platnost je zde uznávána, má podobu nové klasické ekonomie: v rámci této obecné teorie je nová keynesovská ekonomie speciálním případem, který se fluktuace agregátního výstupu snaží vysvětlit předpokládanými nedokonalostmi na straně *nabídky*. Ať již mají podobu cenových rigidit či koordinačních selhání, ať již mají být nalezeny na trhu práce či na jiných trzích, důraz je kladen na stranu *nabídky* a pomíjí tak Keynesův koncept selhání *poptávky* jako zdroje makroekonomických problémů. Jde tedy o snahu „odůvodnit“ určitá *ad hoc* omezení neoklasické mikroekonomické teorie, která na agregátní úrovni brání okamžitému čištění trhů, s nímž pracuje nová klasická makroekonomie. Skutečným jádrem diskuse těchto dvou teoretických škol se tak stává otázka *rychlosti přizpůsobení* ekonomického systému

¹⁰⁷ Srů. (Sojka, 1995, str. 691).

exogenním změnám, které jej vychylují z rovnovážného stavu. Zatímco nová klasická ekonomie trvá na „okamžitém“ přizpůsobení, které se projevuje v tvrzení o krátkodobé neutralitě peněz, noví keynesovci připouští, že přizpůsobení „chvíli trvá“ a peníze nemusí být v krátkém období neutrální (Mankiw, op. cit., str. 563):

„Staří klasičtí ekonomové - jako např. David Hume - tvrdili, že peníze jsou neutrální v dlouhém, nikoli však v krátkém období. Toto je přesně názor, který zastávají noví keynesovci.“

Důležité však je, že tyto teorie vybudované na stejném, „klasickém“, základu, jsou logicky odlišné od Keynesova pojetí: jasným dokladem je důraz, který Keynes klade na odmítnutí předpokladu o neutralitě peněz. Hlavním záměrem Keynesovy analýzy je totiž ukázat, že rovnováha při nižší než plné zaměstnanosti je možná *dokonce při* dokonale pružných cenách a dokonalé konkurenci; otázka realističnosti těchto předpokladů není důležitá, i když při rozvíjení keynesovských teorií sehrála tak významnou roli a zakryla do značné míry povahu odlišností Keynesova a „klasického“ pojetí.

Ani neoklasická syntéza, ani nová keynesovská ekonomie přijímající „klasický“ rámec nejsou tedy interpretacemi Keynesovy teorie a používání označení „keynesovství“ pro tyto přístupy je značně problematické. Nelze také říci, že by neúspěch prvního, nebo relativní úspěchy druhého mohly rozhodnout teoretickou otázku týkající se původní Keynesovy koncepce.

Lze říci, že Keynesova teorie, kterou nelze ztotožňovat s jejími pozdějšími „keynesovskými“ formami, zůstává kritikou z (neo)klasických pozic nedotčena. Je tomu proto, že samotné její základy jsou odlišné od základů „klasických“. Tento rozdíl jsme zde sledovali od počátku Keynesovy vědecké dráhy, který charakterizuje zkoumání metodologických otázek a významná práce o pojetí pravděpodobnosti. Keynes v dílech tohoto počátečního období zároveň prozkoumal otázku induktivismu v rámci ekonomické teorie, která může sloužit jako přímý protiklad axiomatické deduktivní struktury a instrumentalismu - tak oblíbeným v moderních verzích „klasického“ programu. I když není jednoduché prokazovat spojení metodologie s konkrétními teoretickými řešeními, nalzáme zde některé důležité rysy, které jsou v souladu se základními předpoklady Keynesovy ekonomické teorie. Úvahy o pravděpodobnosti vedly Keynese k pojetí nejistoty významně odlišnému od klasického: jeho důsledkem byl důraz na roli peněz v rozhodování ekonomických subjektů a vyloučení předpokladu neutrality. Metodologické odmítnutí individualismu a atomismu se odráží v důrazu na vzájemnou závislost v chování subjektů (konvence, psychologické zákony) i na vzájemnou závislost trhů, které nelze oddělit tak, jak předpokládá neoklasická dichotomie. Diskuse o problémech

stability řešení teorie všeobecné rovnováhy jen poukazuje k metodologické odlišnosti Keynesovy teorie.

Pokud dovedeme myšlenku o odlišnosti Keynesova pojetí až na tuto základní metodologickou úroveň, lze také lépe vysvětlit, proč jsou pokusy o spojení Keynesovy analýzy s „klasickými“ teoriemi tak málo uspokojivé. Ukazuje se tedy, že „keynesovská revoluce“ se ve spojení s neoklasickými základy nemohla vůbec uskutečnit. Je tedy lépe říci, že nás spíše teprve čeká, než že ji již máme za sebou (Davidson, 1994, str. 302, proložil J. S.):

„Jen pokud ekonomové vezmou vážně výzvu Keynesovy revoluční obecné teorie (...), která odstranila axiomy předpověditelné budoucnosti, dokonalé substituovatelnosti a neutrality peněz, může být rozvinuto skutečně nové keynesovství - troufám si říci post-keynesovská ekonomie... To by bylo nové *keynesovství*, které by Keynes sám mohl bez váhání podepsat.“

Bibliografie:

- Arestis, P. (1992): *The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy*, Aldershot: Edward Elgar.
- Adam, C., Tannery, P. (1964 ff.)¹⁰⁸: *Oeuvres de Descartes*, Paris: Vrin/CNRS.
- Bateman, B. W. (1987): „Keynes’s Changing Conception of Probability“, *Economics and Philosophy*, 3.
- Benassi, C., Chirco, A., Colombo, C. (1994): *The New Keynesian Economics*, Oxford: Blackwell.
- Blanchard, O. J. (1990): „Why Does Money Affect Output? A Survey“, in B. M. Friedman, F. H. Hahn (eds.): *Handbook of Monetary Economics II*, New York: Elsevier.
- Blaug, M. (1976): „Kuhn versus Lakatos on Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics“, in S. J. Latsis (ed.): *Method and Appraisal in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaug, M. (1980): *The Methodology of Economics: or How Economists Explain*, London: Cambridge University Press.
- Boland, L. A. (1979): „A Critique of Friedman’s Critics“, *Journal of Economic Literature*, 17.
- Boland, L. A. (1982): *The Foundations of Economic Method*, London: George Allen & Unwin.
- Caldwell, B. J. (1980): „A Critique of Friedman’s Methodological Instrumentalism“, *Southern Economic Journal*, 47.
- Caldwell, B. J. (1982): *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*, London: George Allen & Unwin.
- Canterbury, E. R., Burkhardt, R. J. (1983): „What do we mean by asking whether Economics is a Science?“, in A. S. Eichner (ed.): *Why Economics is not yet a Science*, London: Macmillan.
- Carabelli, A. (1988): *On Keynes’s Method*, New York: St. Martin’s Press.
- Carabelli, A. (1992): „Organic Interdependence and Keynes’s Choice of Units in the *General Theory*“, in B. Gerrard, J. Hillard (eds.): *The Philosophy and Economics of J. M. Keynes*, Aldershot: Edward Elgar.
- Carnap, R. (1936, 1937): „Testability and Meaning“, *Philosophy of Science*, (1936) 4, (1937) 1.
- Chick, V. (1983): *Macroeconomics After Keynes: A Reconsideration of the General Theory*, Oxford: Philip Allan.
- Clower, R. W. (1965): „The Keynesian Counterrevolution: A Theoretical Appraisal“, in F. H. Hahn, F. P. R. Brechling (eds.): *The Theory of Interest Rates*, London: Macmillan.
- Davidson, P., Kregel, J. A. (1981): „Keynes’s Paradigm: A Theoretical Framework for Monetary Analysis“, in E. S. Nell (ed.): *Growth, Profits and Property*, New York: Cambridge University Press.
- Davidson, P. (1994): *Post-Keynesian Macroeconomic Theory: A Foundation for Successful Economic Policies for the Twenty-First Century*, Aldershot: Edward Elgar.

¹⁰⁸ V textu práce je citována pod zkratkou AT, s uvedením čísla svazku římskou číslicí a s uvedením strany.

- Davis, J. B. (1994): *Keynes's Philosophical Development*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Descartes, R. (1968): *Meditace o první filosofii*, Praha: FF UK.
- Dornbusch, R., Fischer, S. (1994): *Makroekonomie*, Praha: SPN.
- Dow, S. C. (1996): *The Methodology of Macroeconomic Thought: A Conceptual Analysis of Schools of Thought in Economics*, Aldershot: Edward Elgar.
- Fajkus, B. (1997): *Současná filosofie a metodologie vědy*, Praha: Filosofia.
- Fisher, F. M. (1983): *Disequilibrium Foundations of Equilibrium Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, M. (1953): „The Methodology of Positive Economics“, in *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1968): „The Role of Monetary Policy“, *American Economic Review*, 58.
- Gerrard, B. (1992): „From *A Treatise on Probability* to the *General Theory*: continuity or change in Keynes's Thought?, in B. Gerrard, J. Hillard (eds.): *The Philosophy and Economics of J. M. Keynes*, Aldershot: Edward Elgar.
- Gordon, R. J. (1990): „What is New-Keynesian Economics?“, *Journal of Economic Literature*, 27 (September).
- Guerrien, B. (1989): *Concurrence, flexibilité et stabilité*, Paris: Economica.
- Hahn, F. H. (1975): „Revival of political economy: the wrong issues and the wrong arguments“, *Economic Record*, 51.
- Hahn, F. H. (1985): „In Praise of Economic Theory“, in *Money, Growth and Stability*, Oxford: Blackwell.
- Hall, R. L., Hitch, C. J. (1939): „Price Theory and Business Behaviour“, *Oxford Economic Papers*, 2 (May).
- Hansen, A. H. (1953): *A Guide to Keynes*, New York: McGraw-Hill.
- Helm, D. (1984): „Predictions and Causes: A Comparison of Friedman and Hicks on Method“, *Oxford Economic Papers*, 36 (suppl.).
- Hicks, J. R. (1937): „Mr. Keynes and the Classics: A Suggested Interpretation“, *Econometrica*, 5 (April).
- Hillard, J. (1992): „Keynes, orthodoxy and uncertainty“, in B. Gerrard, J. Hillard (eds.): *The Philosophy and Economics of J. M. Keynes*, Aldershot: Edward Elgar.
- Hume, D. (1975): *Enquiries concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*, Oxford: Oxford University Press.
- Hutchinson, T. W. (1960): *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*, New York: Augustus Kelley.
- Kirman, A. (1989): „The intrinsic limits of modern economy theory: the emperor has no clothes“, *Economic Journal*, 99 (suppl.).
- Keynes, J. M. (1933): „A Monetary Theory of Production“, in *Collected Writings*, XIII.
- Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan.
- Keynes, J. M. (1937a): „The General Theory of Employment“, *Quarterly Journal of Economics*, 51.

- Keynes, J. M. (1937b): „Alternative Theories of the Rate of Interest“, *Economic Journal*, 47.
- Keynes, J. M. (1937c): „The Ex-Ante Theory of the Rate of Interest“, *Economic Journal*, 47.
- Keynes, J. M. (1963)¹⁰⁹ : *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*, Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd.
- Keynes, J. M. (1971 ff.)¹¹⁰: *Collected Writings*, ed. D. Moggridge, London: Macmillan, for the Royal Economic Society.
- Klant, J. J. (1984): *The Rules of the Game: The Logical Structure of Economic Theories*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lavoie, M. (1992): *Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis*, Aldershot: Edward Elgar.
- Lawson, T. (1997): *Economics and Reality*, London: Routledge.
- Leijonhufvud, A. (1968): *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes*, Oxford: Oxford University Press.
- Leijonhufvud, A. (1974): „Keynes’s Employment Function“, *History of Political Economy*, 6.
- Leijonhufvud, A. (1983): „What would Keynes have thought of rational expectations?“, in D. Worswick, J. Trewithick (eds.): *Keynes and the Modern World. Proceedings of the Keynes Centenary Conference*, King’s College, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipsey, R. G. (1960): „The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957: A Further Analysis“, *Economica*, 27.
- Machlup, F. (1946): „Marginal Analysis and Empirical Research“, *American Economic Review*, 36.
- Mankiw, G. N. (1992): „The Reincarnation of Keynes“, *European Economic Review*, 36.
- McCloskey, D. N. (1983): „The Rhetoric of Economics“, *Journal of Economic Literature*, 21 (June).
- Modigliani, F. (1944): „Liquidity Preference and the Theory of Interest and Money“, *Econometrica*, 12 (January).
- Musgrave, A. (1981): „’Unreal Assumptions’ in Economic Theory: the F-Twist Untwisted“, *Kyklos*, 34.
- Muth, J. F. (1961): „Rational Expectations and the Theory of Price Movements“, *Econometrica*, 29 (July).
- Newton-Smith, W. H. (1981): *The Rationality of Science*, London: Routledge.
- O’Donnell, R. M. (1989): *Keynes: Philosophy, Economics and Politics*, London: Macmillan.
- Patinkin, D. (1956): *Money, Interest and Prices*, New York: Harper and Row.
- Pheby, J. (1988): *Methodology and Economics: A Critical Introduction*, London: Macmillan.
- Phillips, A. W. (1958): „The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom, 1861-1957“, *Econometrica*, 25.
- Pigou, A. C. (1941): *Employment and Equilibrium*, London: Macmillan.
- Popper, K. R. (1983): *Realism and the Aim of Science*, London: Hutchinson.

¹⁰⁹ V textu práce je citována pod zkratkou *GT*, s uvedením strany českého překladu. Všechny citované překlady jsou konfrontovány s originálem a případně upraveny.

¹¹⁰ V textu práce je citována pod zkratkou *CW*, s uvedením čísla svazku římskou číslicí a s uvedením strany.

- Putnam, H. (1981): „The ‘Corroboration’ of Theories“, in I. Hacking (ed.): *Scientific Revolutions*, Oxford: Oxford University Press.
- Robinsonová, J. (1954): „The production function and the theory of capital“, *Review of Economic Studies*, 21.
- Robinsonová, J. (1956): *The Accumulation of Capital*, London: Macmillan.
- Robinsonová, J. (1975): *Collected Economic Papers III*, Oxford: Blackwell.
- Romer, D. (1993): „The New Keynesian Synthesis“, *Journal of Economic Perspectives*, 7.
- Rotheim, R. J. (1992): „Interdependence and the Cambridge economic tradition“, in B. Gerrard, J. Hillard (eds.): *The Philosophy and Economics of J. M. Keynes*, Aldershot: Edward Elgar.
- Samuelson, P. (1962): „Parable and realism in capital theory: the surrogate production function“, *Review of Economic Studies*, 29.
- Sawyer, M. C. (1982): „Towards a Post-Kaleckian Macroeconomics“, *Thames Paper in Political Economy*, (Autumn).
- Smith, W. L. (1956): „A Graphical Exposition of the Complete Keynesian System“, *Southern Economic Journal*, 23.
- Sojka, M. a kol. (1991): *Dějiny ekonomických teorií*, Praha: VŠE.
- Sojka, M. (1994a): „Monetarismus a nová klasická makroekonomie“, *Politická ekonomie*, 4.
- Sojka, M. (1994b): „Vznik keynesiánské makroekonomie“, *Politická ekonomie*, 6.
- Sojka, M. (1995): „Přístupy k interpretaci díla J. M. Keynesese v neokeynesovské literatuře“, *Politická ekonomie*, 5.
- Sraffa, P. (1960): *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tobin, J. (1958): „Liquidity Preference as Behaviour Towards Risk“, *Review of Economic Studies*, 25 (February).
- Vickers, D. (1989): „The Money Capital Constraint and Decision in the Firm“, in J. A. Kregel (ed.): *Inflation and Income Distribution in Capitalist Crisis*, London: Macmillan.
- Weitzman, M. (1985): „The Simple Macroeconomics of Profit Sharing“, *American Economic Review*, 75.
- Winslow, E. G. (1986): „‘Human Logic’ and Keynes’s Economics“, *Eastern Economic Journal*, 12.
- Winslow, E. G. (1989): „Organic Interdependence, Induction and Probability“, předneseno na konferenci ROPE, Malvern.
- Wittgenstein, L. (1993): *Tractatus logico-philosophicus*, Praha: OIKOYMENH.